

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
TEISĖS FAKULTETAS
KRIMINOLOGIJOS KATEDRA

GRETA ZUBRUTĖ
BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS IR KRIMINOLOGIJOS STUDIJŲ PROGRAMA

NUSIKALTUSIŲ NEPILNAMEČIŲ, ATLIEKANČIŲ LAISVĖS ATĖMIMO BAUSMĖ
KAUNO NEPILNAMEČIŲ TARDYMO IZOLIATORIUJE – PATAISOS NAMUOSE,
SOCIALINĖ DEZADAPTACIJA IR RESOCIALIZACIJA

Magistro baigiamasis darbas

Vadovas
Dr. Artūras Petkus

Vilnius, 2009

TURINYS

ĮVADAS.....	3
1. SOCIALIZACIJOS SAMPRATA. NEPILNAMEČIŲ SOCIALIZACIJOS RIBOS.....	6
1.1 Socializacijos samprata, rūšys ir jos institutai.....	6
1.2 Nepilnamečių socializacija ir jos ribos.....	11
2. SOCIALINĖ DEZADAPTACIJA IR JOS VEIKSNIAI.....	16
2.1 Socialinės dezadaptacijos samprata ir ją lemiantys veiksniai.....	16
2.2 Nusikaltimas - socialinės dezadaptacijos pabaiga?.....	28
3. NEPILNAMEČIŲ RESOCIALIZACIJA.....	33
3.1 Resocializacijos samprata ir modeliai.....	33
3.2 Resocializacijos priemonės.....	36
4. NEPILNAMEČIŲ, ATLIEKANČIŲ LAISVĖS ATĖMIMO BAUSMĘ KAUNO NEPILNAMEČIŲ TARDYMO IZOLIATORIUJE – PATAISOS NAMUOSE, SOCIALINĖ DEZADAPTACIJA IR RESOCIALIZACIJOS GALIMYBĖS: SOCIOLOGINIS TYRIMAS.....	44
IŠVADOS	55
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	57
ANOTACIJA.....	64
ANNOTATION.....	65
SANTRAUKA.....	66
SUMMARY.....	67
PRIEDAI.....	68
Priedas Nr. 1.....	68
Priedas Nr. 2	69

ĮVADAS

Temos aktualumas. Kiekvienas žmogus nėra savitiksliis objektas, egzistuojantis tik dėl savęs. Kiekvienas iš mūsų esame visuomenės dalis, turime prisitaikyti prie jos poreikių bei atnešti kažką naujo. Socializacijos proceso metu, tarpusavyje sąveikaujant socializacijos institutams, žmogus perima iš visuomenės to meto kultūrą, vertybes, elgesio modelius. Tačiau ne kiekvienas individas dėl tam tikrų priežasčių sugeba tinkamai prisitaikyti prie visuomenės. Šiame darbe analizuojami socialinės dezadaptacijos klausimai leidžia teigti, jog socialinė dezadaptacija yra vienas iš faktorių, lemiančių nusikalstamos veikos padarymą. Nepilnamečių nusikalstamumas ir jo prevencija yra aktuali problema visame pasaulyje, kiekvienoje teisinėje valstybėje. Lietuvoje pastaraisiais metais nepilnamečių nusikalstamumo tendencijos tapo stabilios, nepilnamečių nusikalstamumo raida – pastovi. Tačiau aukšti nusikalstamų veikų pakartotinumą rodikliai¹ verčia abejoti, ar šiuo metu egzistuojančiomis teisinėmis priemonėmis yra pasiekiami visi Baudžiamajame kodekse ir baudžiamosios teisės doktrinoje deklaruojami baudmės tikslai. Tyrinėjant nepilnamečių nusikalstamumo priežastingumą ir asmenybę mokslinėje literatūroje mažai diskutuojama apie nepilnamečių socialinę dezadaptaciją ir jos įtaką nusikaltimų padarymui, todėl šiame darbe plačiau bus aptariami socialinės dezadaptacijos klausimai ir ryšiai su nepilnamečiams taikomomis resocializacinėmis priemonėmis.

Darbo naujumas. Nepilnamečių delinkventinio elgesio ir nusikalstamumo raišką, priežastis ir prevenciją tyrinėjo G.Babachinaitė, A.Dapšys, A. Drakšienė, A. Dobryninas, D. Matza, A. Gavėnaitė, V. Pavilionis, V. Justickis, G. Valickas ir kt. Daugelis autorių – sociologų ir psichologų² - nagrinėdami įvairius socializacijos ir vaiko raidos procesus, mažai dėmesio skyrė atvirkščiam socialinei adaptacijai procesui – socialinei dezadaptacijai. S. Burvytė savo veikaluose palietė tik nedidelę socialinės dezadaptacijos dalį – mokyklinę dezadaptaciją, S.Gečėnienės ir E. Vileikienės 1998 m. atliktas tyrimas atskleidė tam tikrus socialinės dezadaptacijos aspektus nepilnamečiui

¹ Nusikalstamumas Lietuvoje ir jo prognozė iki 2015 m. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008. P.136 – 137; Jaunimo nusikalstamas elgesys: nukentėjusieji ir kaltininkai. Mokinių apklausa 2002, projektas „Mare Balticum“. – Teisės institutas, Vilnius, 2004. //

<http://www.teise.org/docs/research/%20Jaunimo%20nusikalstamas%20%20elgesys%2004.pdf> (prisijungimo laikas 2009 11 03). P.11 – 12.

² Leliūgienė I. Žmogus ir socialinė aplinka. – Kaunas: Technologija, 1997; Berns R.M. Vaiko socializacija. Šeima, mokykla, visuomenė. – Poligrafija ir informatika, 2008; Didžiulienė R. Sociologija. – Kaunas: Technologija, 2004; Dumbliauskas V. Sociologija. - Vilnius: VPU, 1999; Karmaza E. Vaiko raida // Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika. – Vilnius, 2007. P.97 – 112; Krukauskienė E., Trinkūnienė I., Žilinskaitė V. Jaunimo kultūrinis identitetas: prioritetai, nuostatos, etninė kultūra. – Socialinių tyrimų institutas, Vilnius: Eugrimas, 2003; Kveskienė G. Socializacija ir vaiko gerovė. – Vilnius, 2003; Lemme B.H. Suaugusiojo raida. – Poligrafija ir informatika, 2003; Petrulytė A. Jaunesniojo paauglio socialinė raida. – Presvika, 2003; Pileckaitė – Markovienė M., Lazdauskas T. Šeima ir tėvų globos netekusio vaiko raida. – Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, Žinių plėtros projektai, Vilnius, 2007; Giddens A. Sociologija. – Poligrafija ir informatika, 2005 ir kt.

susidūrus su baudžiamojo teisingumo sistema. Šiame darbe pateikiama iki šiol mažai nagrinėta nepilnamečių socialinės dezadaptacijos samprata, analizuojami veiksniai, turintys didžiausią įtaką socialinės dezadaptacijos reiškiniui. Taip pat nagrinėjamas nepilnamečio socialinės dezadaptacijos santykis su delinkventiniu elgesiu ir nusikalstamos veikos padarymu. Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ir resocializacinių priemonių taikymo klausimus plačiai nagrinėjo A. Drakšienė, R. Drakšas, G. Merkys, I. Michailovič, G. Sakalauskas, E. Vileikienė ir kt. Šiame darbe aptariamos kai kurios baudžiamajame ir kituose įstatymuose įtvirtintų resocializacinių priemonių taikymo problemos, didžiausias dėmesys skiriamas laisvės atėmimo bausmei ir jos resocializaciniam poveikiui. Atliktas sociologinis tyrimas Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje – pataisos namuose, analizuojamos resocializacinio poveikio programos, kuriose dalyvauja visi nuteistieji nepilnamečiai, leidžia iš naujo pažvelgti į laisvės atėmimo bausmės, kaip resocializacinio poveikio priemonės, taikymo tikslingumą ir vieno iš bausmės tikslų – paveikti bausmę atlikusius asmenis, kad laikytųsi įstatymų ir vėl nenusikalstų – įgyvendinimo realybę.

Probleminis klausimas. Ar Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje – pataisos namuose nepilnamečiams taikomos resocializacinio poveikio priemonės pašalina socialinės dezadaptacijos veiksnius ir sudaro palankias sąlygas nepilnamečiui integruotis į visuomenę?

Tyrimo objektas. Nepilnamečių, atliekančių laisvės atėmimo bausmę Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje – pataisos namuose, socialinė dezadaptacija ir resocializacijos galimybės.

Tyrimo tikslas. Tyrimo tikslas yra kompleksinis, jį iliustruoja temos pavadinimas. Visų pirma, siekiama išsiaiškinti, kokie veiksniai daro įtaką nepilnamečių socialinei dezadaptacijai ir koks šios dezadaptacijos santykis su nepilnamečių nusikalstamumu. Antra, išanalizavus nepilnamečių socialinės dezadaptacijos sampratą ir ją lemiančius veiksnius, siekiama patikrinti, ar šiuo metu taikomos resocializacinės priemonės, ypač laisvės atėmimo bausmė, gali padėti pagrindus sėkmingai nepilnamečio resocializacijai ir integracijai į visuomenę.

Tyrimo uždaviniai. Tyrimo tikslui įgyvendinti, buvo išskelti tokie uždaviniai:

1. analizuojant mokslinę literatūrą išsiaiškinti, kokius socialinius įgūdžius įgyja nepilnametis socializacijos proceso metu;
2. išanalizuoti svarbiausius socialinės dezadaptacijos veiksnius bei socialinės dezadaptacijos ryšį su nusikalstamos veikos padarymu;
3. aptarti svarbiausias teorines ir praktines baudžiamajame ir kituose įstatymuose numatytų resocializacinių priemonių taikymo problemas Lietuvoje, palyginti su užsienio šalių praktika;

4. empirinio tyrimo metu išsiaiškinti ir išanalizuoti, kokie socialinės dezadaptacijos veiksniai turėjo didžiausią įtaką nepilnamečių, atliekančių laisvės atėmimo bausmę Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje – pataisos namuose, nusikalstamam elgesiui;
5. empirinio tyrimo metu išsiaiškinti, kokios resocializacinės priemonės taikomos Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje – pataisos namuose laisvės atėmimo bausmę atliekantiems nuteistiesiems, ir kokios yra šių nuteistųjų resocializacijos perspektyvos.

Hipotezė. Šiuo metu Lietuvoje nepilnamečiams taikomos resocializacijos priemonių rūšys, ypač laisvės atėmimo bausmė, nepašalina socialinės dezadaptacijos veiksnių.

Tyrimo metodai. Analizuojant mokslinę literatūrą ir teisės aktus nagrinėjamaiais klausimais, taikomas sisteminės analizės metodas. Tyrinėjant užsienio šalių praktiką ir kai kurių idėjų panaudojimo Lietuvoje galimybes taikomas lyginamosios analizės metodas. Nuteistųjų apklausai pasirinktas anketavimo metodas, apklausta 100 laisvės atėmimo bausmę atliekančių nepilnamečių. Bendraujant su Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriaus – pataisos namų darbuotojais naudotas interviu, apklausti 5 skirtingas funkcijas vykdantys darbuotojai. Apibendrinant anketinius duomenis naudojamas sisteminės - loginės analizės metodas.

Darbo struktūra. Darbą sudaro įvadas, keturi skyriai, išvados, santrauka ir priedai. Pirmajame skyriuje atskleidžiama socializacijos samprata bei įgūdžiai, savybės, kurias įgyja nepilnametis konstruktyvios socializacijos procese. Antroji dalis skirta nepilnamečių socialinės dezadaptacijos sampratai ir veiksniams, taip pat atskleidžiamas socialinės dezadaptacijos ir nusikalstamo elgesio ryšys. Trečioji darbo dalis skirta nepilnamečiams taikomų resocializacinio poveikio priemonių taikymo problemoms, analizuojama užsienio šalių patirtis šiuo klausimu. Ketvirtojoje dalyje aprašomi sociologinio tyrimo, atlikto Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje – pataisos namuose, rezultatai, pagrindžiantys ankstesniųjų skyrių teiginius. Darbo pabaigoje pateikiamos išvados. Prieduose pateikiama mokyklinės dezadaptacijos veikimo schema ir anketa, kurią atliekant tyrimą, pildė nuteistieji.

1. SOCIALIZACIJOS SAMPRATA. NEPILNAMEČIŲ SOCIALIZACIJOS RIBOS

1.1 Socializacijos samprata, rūšys ir jos institutai

Literatūroje socializacija dažniausiai apibrėžiama kaip žmogaus vystymasis per visą jo gyvenimą, sąveikaujant su aplinka, įsisavinant socialines normas, kultūros vertybes, save tobulinant ir realizuojant toje visuomenėje, kuriai individas priklauso³. Socializacija vyksta stichiškai sąveikaujant su aplinka, visuomenei įtakojant vieną ar kitą amžiaus grupę, taip pat kryptingai ir socialiai kontroliuojant auklėjimo procesą. Socializacija - tai procesas, išmokantis vaikus ar naujus visuomenės narius šios visuomenės gyvenimo būdo, bejėgį kūdikį paverčiantis save suvokiančiu, pažiniu asmeniu, turinčiu gimtosios kultūros įgūdžių; tai pagrindinis kanalas kultūrai perduoti iš kartos į kartą⁴. Šiuolaikinėse socialinių mokslų teorijose socializacijos sąvoka įgijo keletą reikšmių. Anot K.Hurrelmann (1976):

- visų pirma, socializacija nusakomi visuomeniniai procesai ir priemonės, tiesiogiai arba netiesiogiai veikiantys individo kaip visuomenės nario raidą;
- antra, ja nusakoma pačios asmenybės raida, kuriai daro įtaką aplinkos veiksniai;
- trečia, socializacija nusakomas visuomeninių vertybių, normų ir elgsenos pavyzdžių perteikimo procesas, kuriame visuomenės narys virsta potencialiai veikiančiu subjektu⁵.

Socializacija yra socialinės sąveikos procesas, kurio metu žmonės perima žinias, vertybes, nuostatas ir elgesį, kurie yra būtini efektyviam dalyvavimui visuomenėje. Socializacijos procesas yra sąlygotas tiek mūsų biologinės prigimties, tiek ir kultūros⁶. Biologinis kontekstas siejamas su asmens fiziologija, paveldimumu. Teigiama, kad kiekvieno asmens socialinį elgesį veikia tam tikra paveldėta genetinė programa, kurią sudaro elementarūs refleksai, instinktai ir temperamentai. Kultūrinis kontekstas apima visuomenės normas, vertybes, idealus, veiklos būdus ir pan., kuriuos perima individas socializacijos procese. Sociologijoje nėra vieningos nuomonės, kuri socializacijos sąlyga – prigimtis ar kultūra – yra reikšmingesnė. Tačiau visuotinai pripažįstama, kad egzistuoja abiejų šių sąlygų sąveikos procesas, ribojantis žmogaus elgesį⁷. Tiek prigimtis (arba paveldėjimas), tiek socialinė aplinka (ugdymas) yra būtini žmogaus vystymuisi, todėl nė vieno jų išskirti negalima.

³ Leliūgienė I. Žmogus ir socialinė aplinka. – Kaunas: Technologija, 1997. P.295.

⁴ Giddens A. Sociologija. – Poligrafija ir informatika, 2005. P.42.

⁵ Leliūgienė I. Žmogus ir socialinė aplinka. – Kaunas: Technologija 1997. P.27.

⁶ Dumbliauskas V. Sociologija. - Vilnius: VPU, 1999. P.14.

⁷ Pruskus V. Sociologija. – VĮ „Vilniaus teisės ir verslo kolegija“, 2004. P.61.

Socializacijos metu individas įsisavina jį supančios kultūros etalonus, įvaizdžius, elgesio normas. Veikiant aplinkai formuojami bei koreguojami asmens interesai, vertybinės orientacijos⁸. Kita vertus, žmogus, būdamas visuomenės nariu stengiasi atskleisti savo individualumą, savo elgesio modeliais, vertybėmis ar idėjomis stengiasi atnešti visuomenei naujumo elementą. Taigi socializacijos procese individas ne tik ima, bet ir duoda, taip stiprindamas socialinę sąveiką tarp savęs ir visuomenės. Todėl sociologijos mokslas socializacijoje skiria du procesus: a) kultūros perėmimą ir b) savęs atskleidimą, asmenybės tapsmą, kuris aiškinamas įvairiomis skirtingomis teorijomis (S. Freud, G.H. Mead, Ch.H Cooley, J. Piaget ir kt.).

Kaip jau minėta, socializacija trunka visą žmogaus gyvenimą ir įvairiomis formomis. Pasaulis aplink mus nuolatos keičiasi, žmonės taip pat priversti keistis. Dėl šios nuolatinės dinamikos, atsižvelgiant į tai, kokiame asmenybės formavimosi cikle ji vyksta, skiriami du socializacijos tipai – pirminė ir antrinė socializacija (P.L. Berger ir T. Luckman, 1999). Pirminė socializacija, dar kitaip vadinama socializacija vaikystėje, - tai būtinų kasdienio gyvenimo rutinoje žinių ir įgūdžių perėmimas. Šis procesas labai priklauso nuo tėvų. Kaip teigia sociologai P.L. Berger ir T. Luckman, vykstant pirminei socializacijai nėra tapatumo problemos. „Visuomenė tam, kuris turi socializuotis, pateikia iš anksto apibrėžtą reikšmingų kitų (t.y. šeimos narių – *aut. past.*) tinklą, ir jis privalo pripažinti juos tokius be galimybės rinktis ką nors kita. Žmogus turi sugyventi su tėvais, kuriuos jam skyrė likimas. <...> nors vaikas nėra visai pasyvus vykstant jo socializacijai, būtent suaugusieji nustato žaidimo taisykles.“⁹ Todėl labai svarbu, kad tėvai ir kiti šeimos nariai aktyviai įsitrauktų į vaiko socializacijos procesą ir tinkamai perteiktų jam socialines – kultūrinės vertybes, normas bei socialiai priimtino elgesio modelius. Galimą pirminės socializacijos variantų spektrą iliustruoja du visiškai skirtingi socializacijos modeliai: socializacija slopinant ir socializacija dalyvaujant. Nė vienas iš šių modelių grynu pavidalu neegzistuoja – galimas tik polinkis į vieną ar kitą kraštutinumą¹⁰. Socializacijos slopinant bruožai: vaiko paklusnumas, bausmės už blogą elgesį, materialiniai apdovanojimai – už gerą, bendravimas be žodžių, bendravimas komanduoju. Pagrindinis vaidmuo skiriamas suaugusiajam, vaikas žiūri, ko nori suaugusysis. Socializacijos dalyvaujant bruožai: vaiko savarankiškumas, atsidėjimas už gerą elgesį, simboliniai apdovanojimai ir bausmės, žodinis bendravimas, bendravimas kaip sąveika. Pagrindinis vaidmuo skiriamas vaikui, suaugusysis žiūri, ko nori vaikas¹¹. Antrinė socializacija suprantama kaip suaugusiųjų socializacija. Socializacija vaikystėje negali parengti daugybei vaidmenų, kuriuos

⁸ Didžiulienė R. Sociologija. – Kaunas : Technologija, 2004. P.43 – 44.

⁹ Berger P.L., Luckman T. Socialinės tikrovės konstravimas. – Vilnius: Pradai, 1999. P.169.

¹⁰ Pruskus V. Sociologija. – VĮ „Vilniaus teisės ir verslo kolegija“, 2004. P.64.

¹¹ Dumbliauskas V. Sociologija. - Vilnius: VPU, 1999. P.16.

žmogus atlieka šiuolaikinėje visuomenėje. Visą gyvenimą mes nuolat keičiame vaidmenis – vienu atsisakome, o kitų, naujų, mokomės. P.L. Berger ir T. Luckman (1999) antrinę socializaciją apibrėžia kaip konkretaus vaidmens nulemtą žinojimo įgijimą (o patys vaidmenys tiesiogiai ar netiesiogiai susiję su darbo pasidalijimu). Skiriami trys antrinės socializacijos tipai:

- a) išankstinė socializacija – tai naujo vaidmens apmąstymas ir bandymas jį atlikti;
- b) profesinė socializacija – tai sudedamoji suaugusiųjų socializacijos dalis, trunkanti visą gyvenimą, nes profesiniam meistriškumui ribų nėra, be to, asmuo neretai keičia darbovietes ar profesinę sritį, kelia kvalifikaciją;
- c) resocializacija – tai vieno gyvenimo būdo atsisakymas vardan kito, kuris labai skiriasi nuo pirmojo (pvz. atlikęs kriminalinę bausmę asmuo atsisako nusikalstamo gyvenimo būdo ir integruojasi į visuomenę, įgyja profesiją ir pan.)¹².

Prof. habil. dr. J. Galinaitytė pagal socializacijos procese individui perteikiamą visuomenės kultūros pobūdį išskiria atskirą, specifinę socializacijos rūšį – teisinę socializaciją. „Teisinė socializacija sudaro būtiną ir labai svarbią bendros socializacijos dalį. Būdama bendrosios individo socializacijos dalimi, ji atspindi specifinį bendrųjų socializacijos dėsnių pasireiškimą formuojantis bei lavėjant individo teisei sąmonei¹³, teisiniam elgesiui ir teisei kultūrai. <...> Tai specifinis procesas, kuriame individui perduodama ir jis perima socialinės aplinkos teisinę kultūrą, įsilieja į šią socialinę aplinką savo praktinės veiklos, teisinio auklėjimo ir saviuoklos dėka. Individo teisinė socializacija priklauso nuo bendro visuomenės kultūros lygio, politinės, dorovinės ir teisinės atskirų socialinių bendrijų, grupių ir visos visuomenės brandos“¹⁴.

Lenkų sociologas A. Makowski (1994) skiria tris pagrindines socializacijos rūšis: konstruktyvi, neadekvati ir destruktivi socializacija¹⁵. Esant konstruktyvios socializacijos poveikiui, žmogus tampa visavertis ir visuomeniškai kūrybingas. Individas prisitaiko prie aplinkos ir perima visuomenės socialinio elgesio, moralės normas, įgyja tinkamus socialinius vaidmenis. Neadekvati socializacija suteikia nevisišką prisiderinimą prie visuomenės lūkesčių, todėl kad socializacijos turinys buvo perimtas tik iš dalies arba jis neatitinka visuomenės normų. Tokiu atveju galima taikyti taip vadinamą kompensacinę socializaciją, kuri šalina prisitaikymo trūkumus. Destruktyvios

¹² Pruskus V. Sociologija. – VI „Vilniaus teisės ir verslo kolegija“, 2004. P.64 – 65.

¹³ Teisinė sąmonė – tai sistema vaizdinių, idėjų, terojų, kurias tam tikrais interesais besivadovaujantys žmonės susikuria apie galiojančią ir pageidautiną teisę, apie galiojančių įstatymų sutikimą ar nesutikimą su jų interesais (teisingumu), taip pat teigiamos ar neigiamos emocijos, kurias patiria skirtingų interesų turėtojai, susidūrę su galiojančia teise, vertindami ją savo ir visuomenės interesų apsaugos požiūriu. Vaišvila A. Teisės teorija. – Vilnius: Justitia, 2004. P.215.

¹⁴ Galinaitytė J. Individo teisinė socializacija: samprata ir struktūra // Jurisprudencija, 2001, T. 20 (12). P.16 – 22.

¹⁵ Pagal: Michailovič I. Laisvės atėmimo bausmės resocializacinio poveikio problemos // Teisė, 2001, Nr. 41. P.114.

socializacijos pavyzdžiu galima laikyti prisitaikymą grupėje, kurioje dominuoja visuomenei priešingi interesai (pvz. kriminalinės subkultūros perėmimas).

G. Kveskienė socializaciją apibrėžia kaip visuomenės kultūros vaikams perteikimo procesą, siekiant formuoti kūdikio individualybę, paklūstančią tam tikroms kultūrinėms tradicijoms ir socialinėms normoms¹⁶. „Šiuo atveju socializacija yra būtina kiekvienos visuomenės funkcionavimo sąlyga, viso socialinio gyvenimo esmė tiek kultūros, tiek socialiniu atžvilgiu, ji pasireiškia ir pagrindinėmis, ir dalinėmis formomis. Kaip pažymėjo T.Parson ir R.Bales (1955), socializacija, prasidėjusi šeimoje ir kitose socialinėse grupėse, institucijose ir erdvėse, kiekvieną individą integruoja į visuomenę skirtingai ir drauge sudaro galimybes kurti savo individualybės bruožus ir vertybes“¹⁷.

V. Mudrik (1994)¹⁸ išskiria tris kiekvienos amžiaus grupės socializacijos aspektus: gamtinius – kultūrinius, socialinius – kultūrinius ir socialinius – psichologinius. Socialinis – kultūrinis aspektas – tai moralinių – dorovinių savybių, skirtingų kiekvienam amžiaus tarpsniui atitinkamu istorijos laikotarpiu, perėmimas. Iš kiekvieno žmogaus tikimasi prisiderinimo prie tam tikro visuomenės lygio priklausomai nuo jo amžiaus. Gamtinis – kultūrinis aspektas – tai atitinkamas kiekvieno amžiaus etapo individo fizinis ir psichinis išsivystymas. Socialinis – psichologinis aspektas – tai asmenybės savivokos etapas, jos nuostatos, savęs aktualizavimas ir įtvirtinimas, kuris, priklausomai nuo amžiaus tarpsnio ir turimų įgūdžių, įtvirtinamas skirtingai.

Individo socializacijos procese dalyvauja įvairūs socialiniai dariniai – socializacijos institutai. Sociologinėje literatūroje dažniausiai išskiriami penki esminę įtaką darantys institutai¹⁹:

- a) šeima – pirmasis ir pagrindinis socializacijos institutas, kuris padeda vaiko asmenybės raidos pagrindus, ir yra tarpininkas tarp vaiko ir visuomenės;
- b) bendraamžių grupės – jos atlieka keletą funkcijų: suteikia erdvę, kurioje vaikas gali būti nepriklausomas nuo suaugusių, suteikia patyrimo bendraujant su kitais kaip su lygiais, sukuria sferą, kurioje vaiko padėtis nėra marginalinė, suteikia neformalią informaciją apie seksą, deviacijas, madas ir pan.;
- c) mokykla – suteikia ne tik formalų, apgalvotą ir sistemingą lavinimą, bet ir supažindina su neformaliomis, nerašytomis vertybėmis, nuostatomis ir pan.;

¹⁶ Kveskienė G. Pozityvioji socializacija. – Vilnius: VPU, 2005. P. 22.

¹⁷ Kveskienė G. Socializacija ir vaiko gerovė. – Vilnius: VPU, 2003. P. 15.

¹⁸ Pagal: Leliūgienė I. Žmogus ir socialinė aplinka. – Kaunas: Technologija, 1999. P.28.

¹⁹ Dumbliauskas V. Sociologija. - Vilnius: VPU, 1999. P.16 – 17.

- d) darbovietė – profesijos įsigijimas, įgūdžių išsiugdytas, kvalifikacijos kėlimas yra apibūdinami kaip profesinė socializacija (viena iš antrinės socializacijos rūšių), vykstanti per profesinę veiklą;
- e) masinio informavimo priemonės – atlieka diskutuotiną vaidmenį socializacijos procese. Viena vertus, žiniasklaida ir televizija pateikia daug įvairios ir naudingos informacijos, kita vertus, neretai vaizduojamas smurtas, prievarta gali paskatinti neadekvačią socializaciją.

Kiekvienos šalies visuomenė turi tam tikrą socialinę struktūrą²⁰, kurią sudaro socialiniai vaidmenys, padėtis, grupės ir institutai. „Socialinė padėtis (statusas) – tai nuolatinė padėtis, susijusi su tam tikrais lūkesčiais, teisėmis ir pareigomis socialinės sistemos viduje. Kitaip tariant, tai individo užimama visuomenėje pozicija, susijusi su kitomis pozicijomis per teisių ir pareigų sistemas“²¹. Skiriami trys socialinės padėties tipai:

1. Gautoji padėtis. Ją sąlygoja lytis, rasė, amžius, gimimo vieta, tėvai ir kuri nepriklauso nuo asmens pastangų.
2. Įgytoji padėtis. Ją asmuo sąmoningai renkasi ir deda pastangas jai pasiekti (pvz. profesija).
3. Pagrindinė padėtis. Visuomenėje žmogus užima daug padėčių, tačiau viena jų būna pagrindinė, apibrėžianti jį socialiai. Dažniausiai tai profesija. Pavyzdžiui, studentė yra dukra, ji gali būti ir žmona, tačiau pagrindinė socialinė jos padėtis yra studentė²².

Matome, kad socialinės padėties tarpusavyje yra susijusios, tačiau viena su kita jos tiesiogiai nesąveikauja. Tarpusavyje sąveikauja tik statuso subjektai, t.y. konkretūs asmenys, pvz. dėstytojas ir studentas.

Kalbant apie socializaciją, ne mažiau svarbus dar vienas socialinės struktūros komponentas – socialinis vaidmuo. Socialinis vaidmuo – tai elgesio modelis, atitinkantis statusą. Tai elgesys, kurio tikimasi iš tam tikrą socialinę padėtį užimančio žmogaus. Vaidmuo yra dinamiškasis socialinio statuso aspektas. Elgesys kurio tikimasi (lūkesčiai), ir realus elgesys nėra adekvatus²³. Psichologas G.Allport išvelgia keturias socialinio vaidmens stadijas: a) su vaidmeniu susiję lūkesčiai; b) vaidmens supratimas; c) jo priėmimas; d) vykdymas²⁴. Su amžiumi didėja socialinių vaidmenų skaičius, atsiranda vaidmenų konfliktas, kuomet vieni vaidmenys trukdo ar prieštarauja kitiems.

²⁰ Socialinė struktūra – tai socialinės sąveikos ir nuolatinių socialinių ryšių (santykių) veikimo būdas.

²¹ Pruskus V. Sociologija. – VI „Vilniaus teisės ir verslo kolegija“, 2004. P.67.

²² Ten pat, P.67 – 68.

²³ Dumbliauskas V. Sociologija. - Vilnius: VPU, 1999. P.18.

²⁴ Pagal: Suslavičius A. Socialinė psichologija. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1998.

1.2 Nepilnamečių socializacija ir jos ribos

Prieš pradėdant nagrinėti nepilnamečių socialinės dezadaptacijos ir resocializacijos problemas, tikslinga išsiaiškinti, koks tokio amžiaus žmogaus socializacijos lygis, kokius įgūdžius jis turi ir kokius socialinius vaidmenis atlieka. Remiantis Lietuvos Respublikos (toliau – LR) Civilinio kodekso nuostatomis, nepilnamečiu laikomas asmuo iki 18 metų. LR Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 2 straipsnyje nurodoma, kad vaikas yra žmogus, neturintis 18 metų, išskyrus atvejus, kai įstatymai numato kitaip. Jungtinių Tautų (toliau – JTO) vaiko teisių konvencijos 1 straipsnyje įtvirtinta, kad vaiku laikomas kiekvienas žmogus, neturintis 18-os metų, jei pagal taikomą įstatymą jo pilnametystė nepripažinta anksčiau. Vis dėlto, socializacijos procesas nesibaigia sulaukus 18 metų ir tokio amžiaus asmuo dar nėra visiškai socializuota asmenybė. LR Administracinių teisės pažeidimų kodekso 12 straipsnis numato, jog administracinė atsakomybė traukiami asmenys, kuriems iki administracinio teisės pažeidimo padarymo sukako 16 metų. LR Baudžiamasis kodeksas numato baudžiamosios atsakomybės amžių nuo 16 metų, o už tam tikras nusikalstamas veikas (pvz. tyčinis gyvybės atėmimas, seksualiniai nusikaltimai, vagystė, plėšimas ir kt.) baudžiamoji atsakomybė kyla nuo 14 metų. Kyla klausimas, kur yra riba, kuria remiantis nustatoma, kad asmuo suvokė savo veiksmų faktinę ir socialinę reikšmę bei numatė galimus padarinius?

Daugeliu atvejų svarbiausia yra ankstyvoji vaiko socializacija. Įvairių šalių mokslininkai, skirdami šiai sričiai daug dėmesio, atlieka aibes įvairių tyrimų, padedančių mums geriau pažinti vaiko socialinę raidą ir išsiaiškinti ją lemiančius faktorius. Visuotinai pripažįstama, kad ankstyvajai socializacijai didžiausią įtaką daro šeima (t.y. tėvas ir motina, taip pat broliai, seserys ar kiti šeimos nariai, gyvenantys kartu). Šeimos narių skleidžiama šiluma bendraujant tarpusavyje, saugumo jausmas ir abipusis ryšys su motina tarpininkauja tarp vaiko ir įvairių socializacijos procesų jo pirmuosiuose žingsniuose visuomenės link²⁵. Toliau panagrinėsime atskiras vaiko vystymosi sritis ir raidos procesus.

J.Piaget tirdamas kognityvinę (pažinimo) asmens raidą – mokymosi mąstyti procesą, išskyrė keturias stadijas:

- Sensomotorinę (iki 2 m. amžiaus), kuomet vaikai mokosi susieti savo pojūčius su judesiais;
- Priešoperacinę (2 – 6 m.), kai vaikai mokosi atskirti simbolius nuo jais reiškiamų daiktų;

²⁵ Laible D., Thompson R.A. Early Socialization. A Relationship Perspective // Handbook of Socialization. Theory and Research. (edited by Joan E. Grusec and Paul D. Hastings). – New York: The Guildford Press, 2007. P.181 – 203.

- Konkrečių operacijų (6 – 12 m.), kai vaikai mokosi mintinai atlikti operacijas, kurias iki tol atlikdavo tik rankomis (pvz. aritmetikos veiksmai);
- Formalių operacijų (maždaug nuo 12 m. iki brandos), kai mąstymas tampa abstraktus ir hipotetinis („kas būtų, jeigu būtų“), vaikai gali lyginti alternatyvius sprendimus, mąstyti apie savo ateitį, formuluoti savo vertybes ir idealus²⁶.

Vaikų tapatumo vystymasis yra gana skirtingas, tačiau atskirais etapais pastebimos tam tikros vienodos tendencijos. Maždaug apie 1 – 2 metus vaikas pradeda save atpažinti kaip atskirą individą. Šiame amžiuje išsivysto „kategoriskasis aš“, t.y. savęs suvokimas per tam tikrą abstrakčią kategoriją, pvz., „aš – mergaitė“, „aš – didelis“ ir pan. Apie 3 – 5 metus vystosi „įsimenamasis aš“. Šiuo laikotarpiu vaikas jau turi autobiografinę atmintį (ką jis darė, kur buvo ir pan.). Didelę įtaką tolesnei vaiko socialinei raidai daro tėvų pokalbiai apie jo elgesį, nuotykius, prasižengimus ir pan. Pastebėta, kad šio amžiaus vaikai yra egocentriški. 6 – 10 metų vaikai gali save apibūdinti kur kas išsamiau, gali vertinti tiek teigiamus, tiek neigiamus savo būdo bruožus, palyginti save su kitais bendraamžiais. 11 metų ir vyresni paaugliai save apibūdinti gali dar detaliau ir abstrakčiai. Nuo mokyklinio amžiaus vaikai dažnai turi suformavę vadinamąjį dvigubą „aš“ – „idealus aš“ ir „realus aš“. „Idealus aš“ – tai savybės kurias vaikas norėtų sau priskirti ar turėti. „Realus aš“ – turimų savybių, esamų bruožų vertinimas. Labai didelis skirtumas tarp „idealaus aš“ ir „realaus aš“ sukelia emocinių problemų, smarkiai pažeidžia savivertę ir daro neigiamą įtaką vaiko socializacijai²⁷.

Vaiko moralinis vystymasis – tai vaiko suvokimo, vertinimo, nuostatų vystymasis apie visuomenišką ir nesocialų elgesį; tai elgesys, atitinkantis vidines nuostatas, gebėjimas skirstyti, kas yra teisinga, o kas – ne. Žmogaus moralės vystymuisi daug dėmesio skyrė L. Kohlberg. Jis nustatė, kad žmogaus moralė pereina tam tikrus raidos tarpsnius. I ir II stadijose (ikikonvencinis lygis) esantys asmenys perima kitų (autoritetų, „reikšmingų kitų“) nustatytas taisykles ir moralės normas, neturi savo vidinių taisyklių, veiksmus dažnai vertina pagal kilusius padarinius, įvertina, ar jie bus baudžiami. III ir IV stadijose (konvencinis lygis) esantys asmenys priima kitų nustatytas taisykles ir moralės normas sąmoningai, vadovaudamiesi visuomenės interesais, jų moralė nėra orientuota tik į asmeninę naudą. Paskutiniuosiose V ir VI stadijose (pokonvencinis lygis) esantys asmenys jau nesivadovauja besąlygiškai savo visuomenės suskurtais įstatymais, daugiau remiasi bendražmogiškais vertybėmis. Kaip parodė L. Kohlberg tyrimai (1983), iki 10 metų vaikai paprastai būna I – II stadijose, apie 11 – 14 metus pereina į trečiąją stadiją, nuo 14 – 16 metų – į IV

²⁶ Pruskus V. Sociologija. – VI „Vilniaus teisės ir verslo kolegija“, 2004. P.63.

²⁷ Karmaza E. Vaiko raida // Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika. – Vilnius, 2007. P.105 – 106.

stadiją ir tik apie 20 – 24 metus nedidelė dalis jaunuolių pereina į penktąją stadiją. Dauguma lieka ketvirtojoje stadijoje²⁸.

Tyrinėdami paauglių vystymąsi, sociologai ir psichologai (A. Dževečka (1998), V.J. Černius (1997), I.S. Konas (1989) ir kt.) dažnai paauglystės laikotarpį skirsto į du etapus: 1) ankstyvosios paauglystės pradžią (12 – 14 metų); 2) ankstyvosios paauglystės pabaigą (15 – 18 metų). „Ankstyvosios paauglystės pradžia (pirmoji pusė) paženklinta intensyvaus lytinio ir biologinio brendimo. Paaugliams dar galioja vaiko statusas, tačiau atsiranda „suaugusiojo jausmas“, išskyla naujų, aukštesnio lygio gyvenimo siekių, perimtų iš suaugusiųjų pasaulio. Tai pasireiškia stipriu nepriklausomumo nuo suaugusiųjų, autonomijos poreikiu, padidėjusia bendraamžių grupės įtaka. Dėl šių pokyčių padaugėja konfliktų su tėvais, suaugusiaisiais, atsiranda socialinių problemų“²⁹. Ankstyvosios paauglystės pabaiga (antroji pusė) beveik tiesiogine prasme yra atskiras pasaulis tarp vaikystės ir suaugusiojo gyvenimo. Biologiniu požiūriu pasibaigia fizinė ir lytinė branda, daugumos paauglių savijauta pagerėja, atsiranda pirmieji intymūs kontaktai su priešinga lytimi. Šiuo amžiaus tarpsniu įgyjama daugiau suaugusiems būdingų bruožų, emocijos tampa stabilesnės, labiau diferencijuotos, pagerėja savikontrolė ir savireguliacija. Paaugliui atsiranda naujų galimybių būti pastebėtam, pasireikšti įvairiose srityse (meno, mokslo, kultūros ir pan.). Ryškūs teigiami pokyčiai vyksta pažinimo, moralės srityse, atsiranda socialinės brandos požymių, didėja savarankiškumas ir atsakomybės jausmas, formuojasi profesinio pasirinkimo ir gyvenimo vizija, stiprėja tapatumo jausmas, didėja socialinis aktyvumas, daugėja socialinių vaidmenų³⁰.

Paauglystėje ir ankstyvoje jaunystėje (maždaug nuo 12 iki 18 - 20 metų), savasties raidoje ima reikštis kelios naujos dimensijos. Šiam laikotarpiui būdinga sparti pažintinių gebėjimų raida, perėjimas iš vaikystės į jaunystę, iš priklausomybės į savarankiškumą. Paauglystėje vykstančią savasties raidą tiksliausiai išreiškia tapatumo sąvoka, kurią geriausiai apibūdina Eriko Eriksono (1986) teorija apie aštuonias psichosocialinės raidos pakopas³¹. Penktąją E. Eriksono raidos modelio pakopą apibūdina tapatybės arba vaidmenų painiavos paauglystėje krizė. Paauglys privalo priimti sprendimus profesinėje, religinėje, politinėje, ideologinėje, seksualinės orientacijos ir lyčių vaidmenų srityse. Šie sprendimai priimami po tam tikro alternatyvų tyrinėjimo laikotarpio ir vėliau sudaro pagrindą ankstyvosioms jaunystės užduotims vykdyti, ypač užmezgant ir palaikant artimus ryšius. Paauglystėje ir ankstyvojoje jaunystėje identiteto paiešką E. Eriksonas įvardija siekais

²⁸ Karmaza E. Vaiko raida // Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika. – Vilnius, 2007. P.110 – 111.

²⁹ Petruolytė A. Jaunesniojo paauglio socialinė raida. – Presvika, 2003. P.12.

³⁰ Ten pat, P.13.

³¹ Plačiau žr.: Lemme B.H. Suaugusiojo raida. – Poligrafija ir informatika, 2003. P.70 – 73.

atsakyti į klausimus „kas aš esu?“ ir „kuo būsiu?“, o identitetą, kaip vidinio tapatumo jausmą, apibrėžia savasties vientisumo ir nenutrūkstamumo reikšmėmis³².

Taigi pagrindinė paauglystės užduotis – tapatumo formavimas. James Marcia (1966) papildė E.Eriksono tapatumo raidos sampratą ir išskyrė keturis tapatumo būvius, t.y. galimus tapatumo sprendimus: neaiškus tapatumas, nesavarankiškas tapatumas, tapatumo moratoriumas ir pasiektas tapatumas³³. Šie būviai nustatomi pagal du kriterijus: krizės (aktyvus paauglio alternatyvų tyrinėjimas) ir įsipareigojimų buvimą ar nebuvimą (kaip savarankiškai paauglys priima sprendimus). Tiriamieji, kuriems būdingas neaiškus tapatumas, nepatiria krizės (nors kažkuriuo metu galėjo ją išgyventi) ir įsipareigojimo jausmo. Be to, jie nesirūpina tokia savo padėtimi ir nejaučia nei tapatumo, nei vaidmenų ir vertybių poreikio, neturi jokių profesinių tikslų ir neturi aiškių vertybių priimant sprendimus. Nesavarankiško tapatumo požymis – profesinių ir ideologinių sprendimų priėmimas nepatyrus krizės. Tokie žmonės renkasi gyvenimo kryptį ne tyrinėdami ar eksperimentuodami, bet savanoriškai arba prievarta paklūsdami tėvų arba kitų žmonių sprendimams. Nesavarankiškumas reiškia, kad asmenybės raida yra kontroliuojama išorinių jėgų. Trečiasis būvis - tapatumo moratoriumas. Moratoriumas reiškia pertrauką. Žmogus išgyvena krizę, suvokia, kad privalo priimti sprendimus, bet šiuo metu nesugeba to padaryti. Moratoriumas tarsi „praneša“, kad reikia šiek tiek daugiau laiko. Paprastai tai laikina ir dauguma žmonių siekdami tapatumo patiria moratoriumo būvį. Brandžiausias tapatumo būvis – pasiektas tapatumas – būdingas žmogui, kuris sėkmingai išsprendė krizę ir priėmė sprendimus, papildančius savasties apibrėžimą. Pasiekęs tokį tapatumą, žmogus yra pasiruošęs įžengti į pilnametystę, aiškiau suvokia save, yra susiformavęs svarbiausius įsitikinimus ir nusistatęs gyvenimo kryptį.

A. Giddens (2001) identitetą (arba tapatumą) apibūdina kaip žmonių savęs suvokimą, supratimą, kas jie yra ir kas jiems gyvenime svarbu³⁴. Pagrindiniai identiteto šaltiniai apima lytį, seksualinę orientaciją, tautybę ar etninę priklausomybę bei socialinę klasę. A. Giddens identitetą skirsto į asmeninį (*self-identity*) ir visuomeninį (socialinį) (*social identity*). Asmeninis identitetas – tai procesas, kurio metu formuluojamas asmeninis unikalumas ir santykis su aplinkiniu pasauliu. Visuomeninis identitetas – tai charakteristikos, kurias individui priskiria kiti. Tai pagrindiniai bruožai, pažymintis, individo socialinę priklausomybę ir socialinius vaidmenis, pavyzdžiui, studentas, mama, europietis, gydytojas ir pan. Socializacijos procese labai svarbus asmeninio identiteto formavimas, taip pat ir tinkamas socialinis identitetas, kadangi visuomenė, išreikšdama

³² Krukauskienė E., Trinkūnienė I., Žilinskaitė V. Jaunimo kultūrinis identitetas: prioritetai, nuostatos, etninė kultūra. – Socialinių tyrimų institutas, Vilnius: Eugrimas, 2003. P.12.

³³ Lemme B.H. Suaugusiojo raida. – Poligrafija ir informatika, 2003. P.116 – 119.

³⁴ Giddens A. Sociology. 4th edition. – Polity, 2001. P.29.

socialinio identiteto charakteristikas, mėgsta „klijuoti neigiamas etiketes“ (pvz., nusikaltėlis, vagis, pagyrūnas ir pan.) ir taip stigmatizuojant jaunas žmones jų socializacijos procesas tampa neadekvatus ar net destruktivus. Stigmatizuoti žmonės patenka į keblią padėtį, nes aplinkiniai juos vertina su išankstine negatyvia nuostata³⁵.

Kaip matome, nepilnamečiai paaugliai, esant normaliam socializacijos procesui, kuriame dalyvauja įvairūs socialiniai institutai, išmoksta išties daug bei geba spręsti jų gyvenime iškylančias problemas, įveikti vidines krizes, savarankiškai priimti sprendimus ir įvertinti savo elgesio pasekmes. Jie suvokia, kad įstatymuose įtvirtintos teisės normos yra reikalingos socialiniams santykiams reguliuoti ir visuomeninei tvarkai palaikyti. Tolesniame darbo etape bus nagrinėjamas priešingas procesas, kuomet dėl tam tikrų veiksnių įtakos, minėti nepilnamečių savikontrolės, saviraiškos, suvokimo ir numatymo gebėjimai neišsivysto arba išsivysto menkai.

³⁵ Acus A., Karniauskas L. Socialinio elgesio nukrypimų sociologija. – Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2007. P.85.

2. SOCIALINĖ DEZADAPTACIJA IR JOS VEIKSNIAI

2.1 Socialinės dezadaptacijos samprata ir ją lemiantys veiksniai

Vykstant įvairiems socializacijos procesams asmuo prisitaiko gyventi konkrečioje visuomenėje konkrečiu istorijos laikotarpiu. Pristatymas prie visuomenės socialinių normų, gyvenimo būdo, papročių vadinamas socialine adaptacija (lot. *adaptio* – pritaikymas, priderinimas). Socialinė adaptacija, anot J. Leonavičiaus, - tai aktyvus individo prisitaikymas prie besikeičiančios aplinkos, kintamų gyvenimo sąlygų³⁶. Visuomenėje nuolatos vyksta tam tikra vertybių, kultūros, moralinio – dorovinio suvokimo, socialinių, teisės normų kaita, todėl netgi suaugęs ir pilnai socializavęsis žmogus priverstas prisitaikyti ir į savo gyvenimą įsileisti tam tikrų naujovių. Vaikas (paauglys) dar nėra brandi socializuota asmenybė, todėl, viena vertus, naujoves ir pokyčius priima lengviau, yra lankstesnis, kita vertus, jo vertybinė orientacija nėra tvirtai susiformavusi, todėl jis dažnai klysta, priima netinkamus sprendimus, darančius įtaką tolesniems socializacijos procesams bei sąlygojančius jo socialinę adaptaciją. Jeigu vaiko ar jo šeimos sprendimai per dažnai yra netinkami, tuomet vaikas vis labiau tolsta nuo visuomenės, neprisitaiko prie jos arba lieka atstumtas. Atvirkščias socialinei adaptacijai procesas vadinamas socialine dezadaptacija, kuomet asmuo negali, nesugeba adekvačiai reaguoti į besikeičiančias gyvenimo sąlygas, socialinius, kultūrinius, ekonominius ir kitus veiksnius. Socializaciją lemiančių veiksnių įvairovė leidžia kalbėti apie tai, jog, atsižvelgiant į šių veiksnių tarpusavio sąveikos ypatumus, asmenybė gali perimti (išmokti) pačias įvairiausias elgesio formas – tiek prosocialias, tiek nesocialias. Pastaruoju atveju mes susiduriame su nepageidautinu asmenybės socializacijos variantu – desocializacija. Esant desocializacijai, asmenybė laipsniškai perima nesocialias elgesio normas bei vertybes, ima tenkinti savo poreikius socialiai nepriimtinais būdais, ignoruoja prosocialios aplinkos poveikius ir pan.³⁷ Asmenys, neturintys 18 metų, dar nėra visiškai socializavęsi, jie nėra savarankiški, todėl nepilnamečių socialinė dezadaptacija, remiantis A. Makowski klasifikacija, iš esmės yra netinkama (neadekvati ar net destruktivi) socializacija. Kalbant apie nepilnamečių socialinę dezadaptaciją reikia suvokti jų socializacijos lygį ir įgūdžius, įgytus iki šio amžiaus tarpsnio. Socialinės dezadaptacijos terminas vartojamas pabrėžti, jog dėl tam tikrų aplinkos sąlygų arba vidinio pasipriešinimo nepilnamečiai nėra visiškai prisitaikę prie visuomenės, kurioje gyvena.

Kalbant apie socialinę nepilnamečių dezadaptaciją, pirmiausia reikia pabrėžti, jog nesocialus (ar antisuomeniškas) elgesys – tai polideterminuotas reiškinys, kuriam formuojantis sąveikauja

³⁶ Leonavičius J. Sociologijos žodynas: apie 4000 žodžių. – Vilnius: Academia, 1993. P.221.

³⁷ Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. – Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997. P.14.

įvairaus lygmens faktorių grupės³⁸. Prie jų galima priskirti makrosocialinius faktorius - bendras socialines – kultūrinės – etinės aplinkos charakteristikas, kurios nulemia bendriausius asmenybės socializacijos ypatumus. Antra grupė – socialiniai – psichologiniai faktoriai, kurie atspindi asmenybės artimiausios aplinkos ypatumus, t.y. šeimoje ir bendraamžių grupėje priimtas elgesio normas, vertybių sistemą, asmens ir kitų žmonių tarpasmeninių santykių pobūdį ir pan. Trečioji determinantų grupė – individualūs – asmenybiniai faktoriai reprezentuoja nepakartojamas asmenybės savybes ar bruožus. Prof. dr. I. Leliūgienė (1997), kalbėdama apie socializaciją, skiria mikro, mezo ir makro veiksnius, darančius įtaką vaiko socializacijos procesams. Tie patys veiksniai lemia ir nepilnamečių socialinę dezadaptaciją. Mikroveiksniams priskiriama artimiausia nepilnamečio aplinka – šeima, auklėjimo institutai (darželiai, mokyklos, kitos valstybinės ir nevyriausybinės organizacijos, klubai, privačios ugdymo įstaigos ir pan.), draugai (bendraamžių subkultūra), mikrosociumas³⁹ ir religinės organizacijos. Makroveiksniams apima valstybėje vykstančius ekonominius, socialinius, kultūrinius procesus, tam tikrus politinius sprendimus, valstybės santvarką ir visuotinai pripažįstamas vertybes. Dėl globalizacijos šie socialiniai, ekonominiai bei kultūriniai procesai dažnai peržengia vienos valstybės sienas, todėl kalbant apie socializacijos arba socialinės dezadaptacijos makroveiksnius nereikėtų apsiriboti tik vienos valstybės teritorija. Šių dienų pavyzdys – pasaulinė finansų ir ekonominė krizė, paveikusi kone kiekvieną žemės rutulio valstybę ir verčianti ne tik paauglius, tačiau kartu ir visą žmoniją taikytis prie naujų finansinių - ekonominių sąlygų. Informacinių technologijų dėka visiems gyventojams tapo prieinamos įvairios masinės informavimo priemonės (radijas, televizija, interneto portalai, žiniasklaida). Masinės informavimo priemonės praplečia mūsų pasaulėvaizdį, žinias, prisideda prie kultūros puoselėjimo arba atvirkščiai – ją sumenkina ir supriešina su galiojančiomis moralės normomis, todėl jos taip pat yra sudedamoji socialinės dezadaptacijos makroveiksnių dalis. Mezoveiksniams – tai tie veiksniai, kurių negalime priskirti mikro arba makro veiksniams, užimantys tarpinę poziciją. Mezoveiksniais galime laikyti įvairias bendruomenes, išeinančias už mikrosociumo ribų (pvz. jei didmiesčio atveju mikrosociumas yra atskiras mikrorajonas, mezoveiksniu galime pripažinti visą miestą ir jame vykstančius procesus, darančius įtaką nepilnamečių socializacijai). Mūsų nuomone, nors mezoveiksniams užima tarpinę poziciją tarp mikro ir makroveiksnių, ne kiekvieno nepilnamečio socializacijos procese juos galima tiksliai išskirti ir įvardinti, nes kartais mikro arba makroveiksniams apima ir mezoveiksnius (pvz. jeigu paauglys gyvena mažoje kaimo

³⁸ Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. – Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997. P.7.

³⁹ **Mikrosociumas** – tai artimiausia žmogui erdvė ir socialinė aplinka, betarpiškai veikianti jo vystymąsi. Kaimo vietovėse, mažuose miestuose mikrosociumas sutampa su tos gyvenamosios vietos ribomis, didesniuose miestuose – su mikrorajonais. Leliūgienė I. Žmogus ir socialinė aplinka. – Kaunas: Technologija, 1997. P.23.

bendruomenėje, tai ne tik jo šeima, tačiau ir visa bendruomenė daro įtaką jo socializacijai kaip mikroveiksny, o kitų kaimų ar miestų bendruomenės arba valstybė – kaip makroveiksny, tuomet mezoveiksniai išnyksta), todėl, nagrinėdami socialinės dezadaptacijos veiksnius apsiribosime mikro ir makroveisknių įtaka.

Šeimai yra suteikta pirminė vaiko socializacijos funkcija, todėl tėvai privalo būti itin atsakingi auklėdami savo vaikus, tačiau tiek Lietuvoje, tiek užsienio valstybėse yra dalis šeimų, kurios savo požiūriu, auklėjimo metodais, šeimos vertybių sistema skatina savo vaiko desocializaciją ir jo socialinę dezadaptaciją. Prof. V. Justickis, išskiria tris šeimos auklėjamosios funkcijos sutrikimus, darančius įtaką socialinei paauglio dezadaptacijai: a) neigiama šeimos orientacija; b) šeimos dezorganizacija; c) šeimos disfunkcija⁴⁰. Skiriamos trys neigiamos šeimos orientacijos. Pirmą, orientacija į fizinės jėgos naudojimą tarpusavio santykiuose (agresyvi šeima). Dažniausiai tai žemo kultūros lygio šeimos, kuriose dominuoja fizinės jėgos kultas. Vaikas, augdamas tokioje šeimoje ir matydamas smurtinius konfliktų sprendimo būdus, tą patį vėliau bando panaudoti ir mokykloje, draugų tarpe ar viešose vietose, todėl dažnai lieka nesuprastas ir atstumtas, jam užklįjaujama agresoriaus etiketė. Antra - hedonistinė orientacija (nerūpestinga šeima). Tokioms šeimoms būdingas ypač nerūpestingas požiūris į ateitį, vaikams trūksta tėvų kontrolės ir priežiūros. Dėl tokio tėvų aplaidumo vaikai dažniausiai yra silpnavaliai, nesugebantys nuosekliai siekti tikslo, lengvai pasiduodantys bet kokiai įtakai, todėl juos labai lengva išsukti iš doros kelio, be to, tokių šeimų vaikai dažniausiai būna blogai pasiruošę mokyklai. Trečia - avantiūristinė šeimos orientacija. Avantiūristinių šeimų vyraujantis bruožas – siekimas praturėti bet kokiais būdais, kuo greičiau, taip pat ir pažeidžiant (ar gudriai apeinant) įstatymą. Vaikas, augdamas tokioje šeimoje, pagrindine vertybe mato tik turtą, tampa materialistu, ateityje kyla pavojus, kad tokių šeimų auklėtiniai darys įvairius turtinius nusikaltimus. Svarbiausi veiksniai, charakterizuojantys dezorganizuotą šeimą, - dažni šeimos narių konfliktai, suirę šeiminiai santykiai. Atvirai ar užmaskuotai konfliktuojantys tėvai dažnai manipuliuoja vaiku, kad pasiektų savų tikslų. Tokioje šeimoje augančių vaikų padidėjęs agresyvumas ir emocinė įtampa, nepatenkinami emociniai poreikiai (meilės, globos, bendravimo su tėvais). Taigi dezorganizuota šeima neįgyvendina esminės emocinės šeimos funkcijos⁴¹. Kalbėdami apie šeimos auklėjimo disfunkciją, turime galvoje tuos atvejus, kai šeimos santykiai yra normalūs (panašiai kaip „sveika“ šeima), tėvai deda daug pastangų vaikams auklėti, prižiūrėti, tačiau vaikai priešinasi auklėjimo procesui, formuojasi visiškai kitokie, nei norėtų tėvai, asmenybės bruožai.

⁴⁰ Kriminologija. Atsakingasis redaktorius prof. J. Bluvšteinas – Vilnius: Pradai, 1994. P. 206.

⁴¹ Emocinės šeimos funkcijos svarbą labai akcentavo G. Matulienė ir T. Peters. Plačiau žr. Matulienė G. Šeimos psichologija. – Kaunas: Technologija, 1997. P. 49 – 50.; Bajoriūnas Z. Paauglio teisėtvarkos pažeidėjo šeimos ugdomasis potencialas // Mokykla ir nusikalstamumo prevencija. - LR Švietimo ir mokslo ministerija, Vilnius, 1996. P. 84.

Natūralu, kad vaikai pradeda priešintis sulaukę paauglystės amžiaus, kuri daugelis vadina „maištinguoju amžiumi“, tačiau kuomet šeimoje esti auklėjimo disfunkcija, pasipriešinimas jaučiamas nuo pat vaikystės ir trunka ilgą laiką. Vaiko atėjimas į pasaulį pakeičia įprastą šeimos gyvenimo ritmą, o tėvai dažniausiai nėra pasirengę tinkamai ugdyti savo atžalas. Nė vienas nėra mokomas, kaip ateityje auklėti savo vaikus, neretai taikomi tie patys metodai, kuriuos naudojo jų tėvai ar seneliai. Auklėjimo disfunkcijos atveju tėvams nepavyksta bendrauti su savo vaiku taip, kad jų klausytų ir paklustų, o alternatyvių bendravimo būdų neieškoma. Dėl auklėjimo funkcijos sutrikimų formuojasi tokie nepilnamečių bruožai, kaip agresyvumas, nemokėjimas valdytis, egoizmas, sąžinės stoka, empatijos ir kaltės jausmo sutrikimai⁴². Šie bruožai, kaip auklėjimo disfunkcijos pasekmė, ilgainiui skatina nepilnamečio socialinę dezadaptaciją, kadangi visuomenei jie nėra priimtini, sukelia bendravimo problemų ir lemia netinkamą konfliktų sprendimų būdų pasirinkimą (pvz. vietoj taikaus dialogo vartojamas smurtas ar patyčios).

L.Voiland pateikia kiek kitokią šeimų skirstymą, remiantis šeimos vertybėmis ir santykiais tarpusavyje ir su aplinkiniais: tai tobula šeima, neadekvati šeima, egocentriška šeima ir nevisuomeniška šeima⁴³. Tobula šeima perdėtai laiko save nepriekaištinga, ji vengia atvirų konfliktų, gerbia savo vardą ir stengiasi išlikti ori. Tačiau tiek tėvai, tiek jų vaikai jaučia, kad niekada negalės iki galo įgyvendinti jų pačių numatytų geros šeimos standartų. Dėl perdėtos kontrolės ir nuolatinės susirūpinimo būsenos šeimoje, vaikai gali tapti neurotikais, agresyviais, užsispyrusiais ar net hiperaktyviais, jų emocijos dažniausiai yra pažeistos (vėlgi susiduriama su nepilnai įgyvendinama emocine šeimos funkcija). Blogas nepilnamečių elgesys yra atsakymas į per daug griežtą šeimos ar visuomenės aplinką. Vadinasi, tėvai patys siekdami tobulybės ir nuolat skatindami taip daryti savo vaikus, taip sukelia atvirkštinę reakciją, pasipriešinimą nustatytoms normoms ir visuomeninei tvarkai. Neadekvati šeima per daug pasitiki kitais žmonėmis, ji laukia padaršinio iš šalies, pagalbos, vadovavimo sprendžiant jos problemas, nors realiai galėtų ir pati jas įveikti. Tokiose šeimose augantys nepilnamečiai dažnai praleidžia pamokas, nepripažįsta kompromisų, jaučia panieką nustatytai tvarkai. Egocentriška šeima - savanaudiška šeima, kur abu partnerius yra užvaldęs kompensuojantis elgesys, nepaprastas egoizmas, prestižo siekimas. Tokios šeimos ypač konfliktiškos, o vaikas neretai vertinamas kaip „nuosavybė“. Dėl tokio tėvų elgesio dažniausiai jų vaikai tampa nemėgiami. Egocentriškų šeimų vaikai arba paklūsta visuotinoms elgesio taisyklėms, arba yra grubūs, eksploatuoja kitus. Nevisuomeniškoje šeimoje nėra deramo

⁴² Kriminologija. Atsakingasis redaktorius prof. J. Bluvšteinas – Vilnius: Pradai, 1994. P.206 – 208.

⁴³ Pagal: Bajoriūnas Z. Paauglio teisėtvarkos pažeidėjo šeimos ugdomas potencialas // Mokykla ir nusikalstamumo prevencija. - LR Švietimo ir mokslo ministerija, Vilnius, 1996. P.81 - 83.

ryšio ir tarp pačių šeimos narių, ir tarp šeimos ir aplinkos. Tų šeimų tėvai nevertina kultūrinių šalies vertybių ir konfliktuoja su jomis. Jie dažniausia nėra pajėgūs save aprūpinti, taigi neaprūpinti lieka ir jų vaikai, jiems būdingas mokyklos nelankymas, elgetavimas gatvėje. Tokios šeimos vaikai gali būti arba eksploatuojami, nuvertinami arba patys tapti agresyviais, konfliktiškais.

Kaip matome, skirtingų autorių iš skirtingų šalių originalūs šeimų skirstymai turi iš tiesų daug bendro, įvardijamos tapačios problemos, auklėjamosios, emocinės bei kitų šeimos funkcijų sutrikimai, skatinantys nepilnamečių socialinę dezadaptaciją. Nustačius vyraujančią šeimos tipą, galima lengviau identifikuoti šeimos problemas ir jas greičiau išspręsti, o vaikus sugrąžinti į adekvatų socializacijos procesą. Tačiau ne tik šios įvardintos šeimų problemos gali skatinti nepilnamečių neprisitaikymą prie visuomenės. Nors šiais laikais skyrybos laikomos įprastu reiškiniu (2009m. iki rugsėjo mėn. vidutiniškai 2586 santuokoms teko 769 skyrybos⁴⁴), tačiau tolesnis nepilnamečio gyvenimas dažniausiai siejamas tik su vienu iš tėvų. Kito tėvo nebuvimas šalia taip pat susilpnina šeimos auklėjamosios ir emocinės funkcijos įgyvendinimą, be to vaikas gali jausti tam tikrą panieką iš kitų bendraamžių, gyvenančių su abiem tėvais. Tuomet jis gali arba pats tapti agresyvus, arba gali atsiriboti nuo bendruomenės, kurioje gyvena ir taip sutrikdomas normalus tokio vaiko socializacijos procesas.

Mokslinėje literatūroje galime rasti teiginių, jog teisės pažeidimas – tai tėvų nesirūpinimo vaikais pasekmė. Tačiau kritiškai reikėtų vertinti tokius teiginius, kad nepilnamečių teisės pažeidėjų tėvai nesirūpina savo vaikų auklėjimu. Teisingiau būtų sakyti, kad ne mažiau, o žymiai daugiau nepilnamečių teisės pažeidėjų tėvų, palyginus su kontrolinių vaikų tėvais (kurių vaikai nėra nusikalte), stengiasi reguliuoti savo vaikų elgesį, taikydami jiems pedagoginį poveikį. Tačiau dažniausia šių tėvų poveikio vaikams (barimo, priekabių, pastabų, priekaištų, konfliktų ir t.t.) turinys ir jo išreiškimo forma netikusi, todėl vaikai jam priešinasi⁴⁵. Besipriešindami primetamoms taisyklėms ir reikalavimams jie elgiasi agresyviai, egoistiškai, stengiasi parodyti savo neigiamus bruožus, tokiu būdu stabdydami teigiamus socializacijos procesus ir skatindami socialinės dezadaptacijos augimą.

Toliau panagrinėsime antrąjį svarbų nepilnamečių socialinės dezadaptacijos mikroveiksni – mokyklą. LR Konstitucijos 41 str. nurodoma, jog asmenims iki 16 metų mokslas yra privalomas. Vaikai mokyklą pradeda lankyti sulaukę 6 - 7 metų, taigi mažiausiai 9 – 10 metų jie privalo mokytis. Mokykla tampa tarsi antri namai, kadangi čia vaikas praleidžia maždaug trečdalį savo dienos.

⁴⁴ Remiantis LR Statistikos departamento prie LR Vyriausybės duomenų bazėmis // <http://db1.stat.gov.lt/statbank/default.asp?w=1229> (prisijungimo laikas 2009 09 30)

⁴⁵ Bajoriūnas Z. Paauglio teisėtvarkos pažeidėjo šeimos ugdomasis potencialas // Mokykla ir nusikalstamumo prevencija. - LR Švietimo ir mokslo ministerija, Vilnius, 1996. .81 - 83.

Mokykla senosios kartos buvo suvokta kaip šviesos ir kultūros pasaulis. Tarpukario Lietuvos mokykla turėjo esminės įtakos ugdydama individą. Mokykla, kaip socializacijos institucija teikianti informaciją, neturėjo rimtesnių konkurentų. Jaunajai kartai mokykla prarado turėtas ne tik informacijos perteikimo, bet ir humanitarinės (dorovinių įsitikinimų) kultūros ugdymo pozicijas. „Gatvės“, neformaliųjų grupių poveikis konkuruoja su mokykla, ypač jaučiama šio poveikio neigiama įtaka, kurios šių dienų mokykla beveik nepajėgi slopinti, todėl formuojasi didesnis mokinio ir mokyklos susvetimėjimas⁴⁶.

Mokykla yra mikrosociumo dalis, kur ne tik įgyjama žinių, tačiau kartu ugdomi vaiko socialiniai gebėjimai, jis daug bendrauja su mokytojais ir kitais moksleiviais. Gali būti, jog vaikas į mokyklą patenka su jau sutrikusiu socializacijos procesu (pvz. vaikas augo viename iš anksčiau aptartų šeimų tipų), tačiau gali būti ir taip, kad būtent mokykloje prasideda tam tikri socialinės adaptacijos sunkumai. Pačiu bendriausiu aspektu mokyklinė dezadaptacija suprantama kaip visuma požymių, kylančių dėl sociopsichologinio ir psichofiziologinio vaiko statuso ir mokymo situacijos reikalavimų neatitikimo⁴⁷. Įvairių autorių (E. V. Novikova (1985), N. G. Luskanova (1987), I. A. Korobeinikovas (1990) ir kt.) duomenimis mokyklinę dezadaptaciją patiria nuo 15 iki 40 procentų bendrojo lavinimo mokyklų pradinėse klasių moksleivių. Dezadaptacija sietina su atpratimu nuo vieno (įprastinių gyvenimo sąlygų) ir pripratimu prie kitų sąlygų. Didžiausią riziką kelia vaiko pradėjimas lankyti pirmąją klasę - pirmųjų reikalavimų perpratimo periodas. Jis ugdytiniui sukuria naują socialinę situaciją, prie kurios jis turi tinkamai prisitaikyti, t.y. pakeisti tam tikrus nusistovėjusius įpročius, prisiimti daugiau atsakomybės. Pradinukui pradėjus lankyti mokyklą pastebimi trys sunkumų etapai⁴⁸. Visų pirma, daugiausia pastangų reikia naujam mokykliniam režimui. Neturėdamas reikiamų įpročių vaikas greitai nuvargsta, atsiranda mokymosi sunkumų. Antra, problemų kyla dėl savitarpio santykių su mokytojais (-u), klasės draugais. Trečia, mokymosi sunkumai ypač išryškėja mokslo metų viduryje, kai vaikai būna pervargę, praleidžia daug pamokų, o po to nebesugeba pasivyti bendraklasių, netenka mokymosi motyvacijos. Jeigu laiku neišsikiša tėvai, pedagogai ar socialiniai darbuotojai, moksleivio priešiškus aplinkai auga, kartu auga ir mokyklinė dezadaptacija, kuri dar labiau išryškėja vyresnėse klasėse. Galima sakyti, jog kuo

⁴⁶ Grigas R. Nusikalstamumo šaknys. Kintanti ar gėstanti socializacija? // Mokykla ir nusikalstamumo prevencija. - LR Švietimo ir mokslo ministerija, Vilnius, 1996. P.19.

⁴⁷ Burvytė S. Adaptacija ir jos raiška pradinėje mokykloje // Pedagogų studijos (Pedagogika), Nr. 73/2004. // www.ceeol.com (prisijungimo laikas 2009 09 05), P.85.

⁴⁸ Ten pat, P.87.

anksčiau pasireiškia vaiko socialinė dezadaptacija mokykloje, kuo anksčiau prasideda jo atstūmimas klasėje ir kuo ilgiau jis tęsiasi, tuo didesnė įvairių elgesio nukrypimų tikimybė⁴⁹.

Agresyvūs, į nusikalstamą elgesį linkę vaikai dažnai tampa nepažangiais mokiniais. Ypač nesocialūs vaikai, palyginti su kitais vaikais, pamokų metu būna mažiau laiko ištraukę į užduočių atlikimą, priešiški savo bendraamžiams, mokytojai vertina juos kaip prasčiau besimokančius, jų elgesys dažnai destruktivus⁵⁰. Mokyklinės dezadaptacijos sąveiką su kitais negatyviais adaptacijos veiksniais vaizdžiai iliustruoja 1 schema (pateikta priede nr. 1), kuri parodo, jog mokyklinė dezadaptacija skatina formuotis visuomenei nepriimtinas asmenines savybes, trikdo normalią nepilnamečio psichikos raidą, verčia nukrypti nuo įprastų elgesio normų bei gali pastūmėti daryti teisėtvarkos pažeidimus. Pastaraisiais metais nemažai vaikų nelanko mokyklos, nenori įgyti net vidurinio mokslo. Tai iš dalies lemia ir pačios mokyklos problemos – nesugebėjimas suteikti mokiniams saugumo ir skatinti smalsumą, iniciatyvą, saviraišką, kūrybiškumą ir pan. Kita vertus, ne visi vaikai sugeba integruotis į mokyklos gyvenimą⁵¹. Iš esmės, mokyklinė nepilnamečių dezadaptacija apima dvi dideles grupes praktinių problemų:

- Santykių su bendraklasiais problema. Nesutarimai su bendraklasiais galimi dėl įvairiausių priežasčių. Natūralu, kad daug laiko praleidžiantys moksleiviai kartais konfliktuoja, tačiau tokie konfliktai turi būti išsprendžiami taikiai, radus kompromisą tarp besikivirčijančių šalių. Tačiau klasėse būna situacijų kuomet vienas ar keli mokiniai yra engiami savo bendramokslių. Engiamieji gali būti atėję iš probleminių šeimų (šeimų tipai aptarti 18-20 psl.), nesugebantys savęs kontroliuoti, iš jų pusės jaučiami agresijos proveržiai, pyktis, neapykanta. Jeigu klasėje yra daugiau nei keli engiami kitų bendraklasių mokiniai, amerikiečių sociologas T. Parsonas⁵² juos taikliai pavadino „antiklase“, kurioje formuojasi antivisuomeninės nuostatos ir kyla noras išsišokti, priešpastatyti save visuomenei. Kitu atveju, engiamasis gali būti vaikas iš taip vadinamos „sveikos“ šeimos, anksčiau neturėjęs bendravimo problemų, tačiau pasikeitus socialinei aplinkai, jam sunku prisitaikyti, jis tampa tylus, užsidaręs, beveik nebendruojantis su klasiokais, todėl vaikai pradeda iš jo šaipytis, pravardžiuoti. Tiek Lietuvos, tiek užsienio mokyklose taip pat labai aktuali patyčių problema, kuomet moksleiviai pasirenka keletą aukų (iš bendraklasių ar visos mokyklos bendruomenės) ir pastoviai juos užgaulioja, žemina, rasdami menkiausią dingstį, pavyzdžiui, dėl aprangos stiliaus, manierų, odos spalvos, tėvų, nepritekliaus ir t.t. Nepilnametis, iš kurio nuolat tyčiojama, tampa

⁴⁹ Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. – Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997. P.28 – 29.

⁵⁰ Žukauskienė G. Kriminalinio elgesio psichologija. – Vilnius, 2006, P.270.

⁵¹ Vaikų ir jaunimo neužimtumo ir nusikaltimų prevencija. Situacijos analizė ir metodinės rekomendacijos. – Vilnius: NPLC, 2000. P.15.

⁵² Kriminologija. Atsakingasis redaktorius prof. J.Bluvšteinas – Vilnius: Pradai, 1994. P.209.

užguitas, praranda motyvą mokytis, praleidinėja pamokas, gali susirgti psichikos ligomis arba atvirščiai, tampa agresyvus ir siekia užgauliojams atkeršyti. Neatsitiktinai J.Gilligan (2007), tyrinėdamas žiauraus smurto apraiškas visuomenėje, aprašo situacijas, kuomet žudikai savo aukoms išpjauna akis arba liežuvį, dėl to, kad anksčiau nužudytasis iš jų tyčiodavosi arba „kreivai žiūrėdavo“.

- Santykių su mokytojais (-u) problema. Pradinėse klasėse vaikas turi vieną mokytoją (kartais 2 - 3), vidurinėje mokykloje kiekvieno dalyko mokytojai yra skirtingi. Mokytojai keičiasi, todėl paaugliui dažnai tenka adaptuotis prie naujų mokytojų. Mokytojas, dirbdamas pedagoginį darbą, atlieka tam tikras funkcijas: suteikia žinių, instruktuoja, motyvuoja, vadovauja mokiniui, taip pat mokytojas prisideda prie mokinio adaptacijos mokykloje bei jo asmenybės brendimo. Mokytojas turi būti kompetentingas, komunikabilus, turintis humoro jausmą, supratingas bei mylėti vaikus⁵³. Mokytojas savo mokiniams turi būti autoritetas ir padėti jiems spęsti iškilusias problemas. Tačiau dauguma šių dienų pedagogų jau yra praradę savo kaip mokytojo autoritetą ir jiems sunku suvaldyti klasę. Ypač vyresniųjų klasių paauglius, kurie nori maištauti ir paneigti mokyklos taisykles. Jeigu mokinys visada yra pasiruošęs pamokai, atlikęs namų darbus, rodo norą gauti kuo daugiau žinių, mokytojas į jį taip pat žiūri palankiai ir stengiasi su juo dirbti. Tačiau pastaruoju metu jaunimas vis mažiau pripažįsta nusistovėjusias vertybes, dažniau linkęs viską materializuoti, o nemaža dalis vaikų susidare nuomonę, kad materialinę gerovę galima susikurti ir be išsilavinimo, nedirbant (t.y. nelegaliais būdais). Mokytojas turi būti kuo išradingesnis ir stengtis paauglius auklėti bei sudominti juos įvairiomis užduotimis, pratimais, kad galėtų įsisavinti mokslo žinias. Jeigu klasėje susiformuoja „antiklasė“ arba atsiranda vienas ar keli vaikai, kurie akivaizdžiai nesidomi mokslu, neklauso mokytojo, skleidžia antisuomenines idėjas, mokytojui tampa sunku bendrauti su tokiais paaugliais, todėl dažnai kyla konfliktai. Tėvai, ko gero, ne kartą, yra girdėję iš savo vaikų posakį: „Mokytojas ant manęs užsisėdo“. Tuomet suprastėja pažymiai, vaikas dažniausiai klausinėjamas kiekvieną pamoką, įvertinimas tampa neadekvatus žinioms. Nesugebėdami bendrauti su problemiškais vaikais ir juos ignoruodami mokytojai daro „meškos paslaugą“, nes tokiu būdu, užuot padėję jaunuoliui, jie tik dar labiau skatina didelės mokyklinės dezadaptacijos riziką.

Dėl šių dviejų problemų grupių atsiranda įvairios pasekmės: pamokų praleidinėjimas, patyčios, stigmatizacija, agresyvus elgesys, psichologinės problemos, išsiblaškytas, pasitikėjimo savimi stoka ir pan.

⁵³ Kutinskaitė Š. Tobulas mokytojas – koks jis? // <http://kauno.diena.lt/dienrastis/priedai/draugai/tobulas-mokytojas-koks-jis-120338> (prisijungimo laikas 2009 09 15).

Pradėję lankyti mokyklą vaikai praplečia asmenų, su kuriais bendrauja, grupę. Jie susidraugauja su kai kuriais bendraklasiais, kitais moksleiviais, drauge leidžia laisvalaikį. Kadangi mokykloje vaikai praleidžia maždaug pusę dienos, tėvai taip pat rūpinasi, kad vaikai būtų užsiėmę ir po pamokų, todėl leidžia juos į tam tikrus užsiėmimus (pvz., šokių, įvairių sporto šakų, užsienio kalbų, dainavimo ir pan.) už mokyklos ribų arba į mokyklos būrelius, kuriuose vaikas gali tobulinti savo gebėjimus (pvz. dailės, muzikos, fizikos ir pan.). Pažįstamų grupė dar labiau didėja, lyginant su ikimokyklinio amžiaus vaikais. Turintys bendrų pomėgių, besivadovaujantys panašiomis vertybėmis paaugliai dažniausiai buriasi į grupes. Šios grupės gali būti formalios (t.y. jau minėti būreliai, kuomet juos vienija bendras tikslas) ir neformalios (paauglių grupės, susibūrusios už mokyklos ir neformalių ugdymo įstaigų ribų, kad drauge praleistų laisvalaikį). Šios neformalios grupės ypač paauglystės amžiuje jaunuoliui tampa labai svarbios, kadangi tik tarp savo draugų būdamas jis jaučiasi saugus ir suprastas. Bendraamžių grupė – reikšminga socializacijos jėga, papildanti šeimos ir mokyklos daromą įtaką, nes a) draugai patenkina priklausymo grupei poreikius; b) jiems dažnai teikiama pirmenybė prieš kitus socializacijos veiksnius; c) draugai daro įtaką ne tik socialinei, bet ir kognityvinei bei psichologinei raidai⁵⁴. Grupės nariai dažnai turi bendrą nuomonę dėl santykių su kitų grupių nariais, tėvais, mokytojais, juos vienija bendros idėjos ir vertybės. Nepilnamečių neformalios grupės tenkina daugelį jų poreikių, o kartu kelia ir tam tikrus reikalavimus. Naujai atėjęs grupės narys pirmiausia turi perimti grupės požiūrį į daugelį dalykų, paremti kitus grupės narius ir jiems padėti. Požiūris ir reikalavimai yra formuojami bendrai visų grupės narių jos viduje, todėl kiekvienam yra aiškūs ir suprantami. Tokiose grupėse dažniausiai yra ir neformalus lyderis. Jeigu bent vienas narys nesilaiko nustatytų reikalavimų, jam daromas spaudimas, o griežčiausia sankcija yra pašalinimas iš grupės. Norint išsiaiškinti, ar grupė yra nepozityvi ir jos idėjos skatina socialinę jaunuolių dezadaptaciją, reikia atkreipti dėmesį į grupės kryptingumą (t.y. bendras požiūris, ko reikia ir ko nereikia siekti). V. Justickis pagal grupės kryptingumą ir santykį su nusikaltimu išskyrė tris neformalių grupių modelius⁵⁵.

1. Grupės, kuriose nusikaltimas laikomas priimtiniu būdu grupės tikslams pasiekti. Šiose grupėse vyrauja nusikalstamo pasaulio papročiai ir tradicijos – kriminalinė subkultūra. Grupės normos liepia būti solidariniams su kitais grupės nariais, tačiau būti abejingiems su kitais, ypač tais, kurie laikosi įstatymų reikalavimų. Jaučiama atskirtis tarp „mes“ (t.y. grupė) ir „jie“ (t.y. kiti asmenys). Padarius nusikaltimą, tokios grupės narius suvienija ir bendra paslaptis, niekam nevalia kreiptis į teisėsaugos institucijas.

⁵⁴ Berns R.M. Vaiko socializacija. Šeima, mokykla, visuomenė. – Poligrafija ir informatika, 2008. P.293.

⁵⁵ Kriminologija. Atsakingasis redaktorius prof. J.Bluvšteinas – Vilnius: Pradai, 1994. P.210 – 213.

2. Grupės, kurioms nusikaltimas nėra tiesioginis tikslas, o tartum šalutinis jų funkcionavimo padarinys. Tai grupės paauglių, kurie nemoka rasti tinkamo užsiėmimo ir todėl turi per daug laisvo laiko. Tas laikas skiriamas primityviausioms pramogoms: ilgiems betiksliams pokalbiams, kompiuteriniams žaidimams, azartiniams lošimams, girtuokliavimui, narkotikams ir pan. Grupės sudėtis nėra pastovi, išeina vieni nariai, atsiranda kiti. Iš tokios paauglių kompanijos galima tikėtis chuliganiškų veiksmų, taip pat turtinių nusikaltimų (pvz. pritrūkus pinigų alkoholiui ar narkotikams vagiliaujama, plėšiama).

3. Grupės, kurias sieja bendri interesai, kurie gali būti visuomenei priimtini, tačiau ilgainiui dėl menkos grupės narių moralės bendri poreikiai pradeda tenkinti neteisėtu būdu. Pvz., paaugliai, kuriuos vienija mėgstamas muzikos stilius, nori sukurti savo grupę. Piniginių lėšų trūkumas gali paskatinti įvairius turtinius nusikaltimus.

Tačiau šis sąrašas nėra galutinis. Keičiasi visuomenės struktūra, keičiasi vertybės, atsiranda nauji judėjimai, todėl kai kurių neformalių grupių, skatinančių nepilnamečio socialinę dezadaptaciją tiesiog negalima priskirti nė vienai iš išvardintų kategorijų. Kadais egzistavo hipių karta, vėliau atsirado pankai, gotai, jų priešingybė – skustagalviai, dabar plačiai kalbama apie „emo“ judėjimą. Paaugliai, priklausantys kažkuriai iš šių krypčių, taip pat buriasi į neformalias grupes, atitinkamai rengiasi, klausosi kiekvienam judėjimui priimtinos muzikos ir skelbia savo idėjas. Kuomet šios idėjos tampa priešingos visuomenės normoms ir bendro gyvenimo taisyklėms, tinkama socializacija sutrinka ir atsiranda socialinės adaptacijos problemų. Šios neformalios grupės paauglio socializaciją gali paveikti dviem kryptimis. Pirma, paauglys, būdamas neformalios grupės nariu realizuoja save ir patenkina bendravimo poreikius, skatinama jo saviraiška. Antra, norėdamas tapti neformalios grupės nariu, paauglys stengiasi perimti šios grupės stilių, gyvenimo būdą ir vertybes, tačiau, neįsigilinęs į grupės esminius idealus ir beatodairiškai norėdamas jai priklausyti, pradeda elgtis netinkamai ir lieka atstumtas. Toks atstūmimas ir neadekvatus elgesys, priešingai nei pirmuoju atveju, sukelia nepilnamečiui socialinės adaptacijos sunkumų.

Šeima, mokykla ir draugai (neformalios grupės) yra svarbiausi mikroveiksniai, kurie daro didelę įtaką tiek nepilnamečio socializacijai, tiek socialinei dezadaptacijai. Jeigu visas procesas vyksta įprastai, normaliai, pagal istoriškai nusistovėjusią visuomenės tvarką, tuomet galime tikėtis sėkmingos nepilnamečio socializacijos. Tačiau jeigu procesas yra iškraipomas, socializacija tampa nepilnavertė (neadekvati arba destruktivi) ir toks nepilnametis paauglys nesugeba socialiai adaptuotis, tuomet galime stebėti socialinės dezadaptacijos procesus. Šiame darbe plačiau nenagrinėsime socialinės dezadaptacijos mezoveiksnių, kadangi, kaip jau buvo minėta, ne kiekvieno

vaiko gyvenime juos galima aiškiai ir tiksliai išskirti, jie susimaišo su mikro ir makroveiksniais. Toliau trumpai aptarsime svarbiausius socialinės dezadaptacijos makroveiksnius.

Žmogaus socializacija vyksta ne tik mikrosociume, ji taip pat veikiama valstybės politikos ir politinių sprendimų, ekonominių, ekologinių, demografinių procesų. Dėl transporto ir komunikacijos priemonių išsiplėtojimo mūsų planeta gerokai „sumažėjo“. Tai tampa konkrečiau žmogaus socializacijos veiksmu ne tik dėl to, kad daug keliaujama, žmonės masiškai migruoja iš šalies į šalį. Svarbiausia tai, kad komunikacinės priemonės ir naujos technologijos suteikia galimybę nejudant iš vietos pamatyti, kaip gyvena žmonės bet kurioje pasaulio vietoje⁵⁶. Valstybę, kaip socializacijos veiksnį, galima nagrinėti įvairiais aspektais, tačiau du esminiai dalykai yra būdingi kiekvienai valstybei, kalbant apie ją, kaip socialinės dezadaptacijos makroveiksnį⁵⁷. Pirma, tai tautos išsivystymo, kultūros ir moralės lygis. Jeigu didžioji dalis gyventojų morališkai yra „nusmukę“, nebesivadovauja bendražmogiškomis vertybėmis savo gyvenime, tikėtina, kad tai persiduos ir jų vaikams. Antra, tai valstybinės valdžios politiniai sprendimai, priimami ekonomikos, finansų, socialinės apsaugos, kultūros, švietimo, energetikos ir teisėtvarkos srityse. Tokie sprendimai paveikia nepilnamečio ir jo tėvų finansinę padėtį, jo sveikatos apsaugą, saugumą, švietimą ir ugdymą ir pan. Valstybinės valdžios sprendimai paauglį paveikia netiesiogiai, tačiau per kitas valstybės institucijas, nevyriausybinės organizacijas, įmones ar šeimą. Pavyzdžiui, pasikeitus mokesčių sistemai, padidėjus mokesčių naštai, tėvai nebegalėtų vaikui duoti tiek materialinių gėrybių, kiek anksčiau, todėl padidėtų konfliktų tikimybė, o vaikas savo materialinius poreikius pradėtų tenkinti nelegaliais būdais. Švietimo reformos ir jų padariniai jaučiami mokyklose, kuomet pasikeičia darbo krūviai, mokomųjų dalykų sistema ir nepilnamečiui sunku priprasti prie naujo mokymosi ritmo, dėl to jis gali praleidinėti pamokas, negerbti mokytojų, elgtis agresyviai ir pan. Tinkamai nesuteikta pagalba sveikatos apsaugos srityje gali daryti įtaką tolesniam fiziniam ir psichiniam vaiko vystymuisi, sąlygoti tam tikrus sveikatos ar kūno defektus, kurie gali paskatinti nepilnametį jaustis kitokiu nei visi ir taip didinti jo ir visuomenės atskirtį.

Dar vienas svarbus socialinės dezadaptacijos makroveiksnyss – masinės informavimo priemonės (žiniasklaida, televizija, radijas, spauda, žurnalai, internetas ir t.t.). Žiniasklaida gali prisidėti prie tinkamos socializacijos, tačiau galimas ir priešingas poveikis. Viskas priklauso nuo pateikiamo turinio. Šiais laikais televizija (taip pat ir interneto portalai) pateikia žiūrovui daug smurtinių scenų, rodomos muštynės, mafijų tarpusavio karai, terorizmo apraiškos, prekyba narkotikais pateikiama kaip pelningas verslas. 1996–1997 m. UNESCO užsakymu buvo atlikti

⁵⁶ Leliūgienė I. Žmogus ir socialinė aplinka. – Kaunas: Technologija, 1997. P.31.

⁵⁷ Ten pat, P.33 – 35.

platūs tyrimai. Vienas iš jų tikslų buvo ištirti smurto žiniasklaidoje įtaką vaikams. Buvo nustatyta, kad 91 proc. vaikų turi televizorių namuose. Vaikai praleidžia prie televizoriaus vidutiniškai po tris valandas per dieną. Televizija buvo dominuojanti žiniasklaidos rūšis vaikams XX a. antroje pusėje (šiuo metu didelę įtaką taip pat turi internetas, kadangi beveik kiekvienuose namuose yra kompiuteris ir vaikai turi galimybę naudotis interneto portalais). Turint omenyje, kiek smurto scenų stebi vaikai žiūrėdami televizorių ir realiame gyvenime vaikų patiriamą smurtą, galima konstatuoti, kad yra didelė agresyvių nuostatų skatinimo tikimybė. Mokslinėje literatūroje išskiriamos 3 pagrindinės poveikio formos – teoriniai modeliai⁵⁸:

- Agresyvių nuostatų ir elgesio išmokymo modelis. Žmogus elgesio mokosi iš aplinkos, kartu ir iš televizijos. Stebėdami televizijoje elgesio modelius, žiūrovai išmoksta, koks elgesys yra tinkamas, t. y. už kokį elgesį apdovanojama, o už kokį baudžiama. Tyrimais Europoje ir JAV nustatyta, kad apie 75 proc. atvejų agresoriai nesulaukia jokių neigiamų pasekmių, kartais jiems net būna atlyginta. Suvokdami rodomą smurtą kaip sėkmingą problemų sprendimo būdą, žiūrovai gali imituoti televizijoje rodomus elgesio modelius.

- Jautrumo sumažinimo modelis. Daugelis žiniasklaidos poveikių yra tiesioginiai, laikini ir trumpalaikiai. Žiūrovai daugiau ar mažiau save identifikuoja su smurto televizijoje subjektais. Todėl asmenys, žiūrintys smurtą, yra labiau pasiruošę naudoti smurtą ir tarpasmeniniuose santykiuose.

- Baimės, agresijos palaikymo (smurto subkultūros) modelis. Smurtas televizijoje užkoduojamas žiūrovo atminties „pažintiniame žemėlapyje“. Vėlesnis smurto televizijoje žiūrėjimas padeda išlaikyti šias agresyvias mintis ir elgesio variantus. Ilgainiui smurto televizijoje žiūrėjimas gali padėti susiformuoti smurtinio elgesio nuostatomis (smurto subkultūrai) – smurtas laikomas normalia ir adekvačia šiuolaikinės visuomenės savybe.

Be abejo, yra ir kitų teorijų apie tai, kaip televizija gali paveikti žmogaus elgesį, tačiau šie trys modeliai yra pagrindiniai ir geriausiai atskleidžia neigiamą poveikį. Tačiau yra ir priešingų nuomonių, teigiančių, kad smurtas televizijoje neturi įtakos smurtiniam žmonių elgesiui realiame gyvenime arba ši įtaka yra minimali. J. Savage padarė tokias išvadas⁵⁹: 1) atlikus empirinius tyrimus nenustatyta, kad smurto televizijoje žiūrėjimas yra nusikaltimų darymo priežastis; 2) poveikis tikriausiai yra interaktyvus arba netiesioginis (stebimas smurtas gali pakeisti nuostatas, sukurdamas polinkį smurtui ateityje). Mūsų nuomone, smurto televizijoje žiūrėjimas vaikams turi poveikį, kuris gali pasireikšti didesniu smurtavimu jų aplinkoje, o vaikai, kurie gyvena didesnių socialinių

⁵⁸ Kiškis A. Neigiamas televizijoje smurto poveikis nepilnamečiams ir jo prevencija // Jurisprudencija, 2004, T.59(51). P.40.

⁵⁹ Ten pat, P.42.

problemų aplinkoje, yra atviresni smurto televizijoje poveikiui. Ne tik televizijoje, bet ir spaudoje afišuojamas smurtas keičia žmogaus, ypač nepilnamečio mąstyseną, kadangi žiniasklaida sukuria nebaudžiamumo fikciją, o ją jaunuoliai priima kaip tikrą ir tinkamą. LR Seimas, bandydamas kontroliuoti smurto ir kitų neigiamų pavyzdžių vaikams televizijoje kiekį, dar 2002 m. rugsėjo 10 d. priėmė Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymą⁶⁰. Lietuvos įstatymų leidėjas šio įstatymo 4 straipsnyje detaliai įvardija, kokia viešoji informacija yra laikoma daranti neigiamą poveikį nepilnamečių psichikos sveikatai, fiziniam, protiniam ar doroviniam vystymuisi. Pritariame A. Kiškio nuomonei, jog žiniasklaida daro poveikį nepilnamečių nusikalstamumui. Masinės informavimo priemonės leidžia vaikui išplėsti savo pasaulėvaizdį, pasijausti ne tik savo šeimos, bendruomenės, miesto ar valstybės dalimi, tačiau gali formuoti ir neigiamus bruožus, skatinančius socialinę dezadaptaciją – agresyvumą, nepagarba aplinkiniams ir šeimai, priklausomybę nuo narkotinių medžiagų, alkoholio, azartinių lošimų ir pan.

Amerikiečių mokslininkė Monica K. Miller atliko tyrimą, kaip vaikus veikia video žaidimų žurnalai ir patys video žaidimai⁶¹. Buvo pastebėta, kad per 18 metų (nuo 1988 m. iki 2005 m.) tiek video žaidimuose, tiek video žaidimų žurnaluose padaugėjo žiaurių, agresyvių scenų, kovos elementų, smurto, ginklų. Tokie žaidimai yra populiarūs paauglių tarpe ir jie neretai mėgsta save sutapatinti su žaidimų herojais (kovotojais, žudikais, pagrobėjais ir pan.). Žiaurūs video žaidimai ir šiuos žaidimus propaguojantys video žaidimų žurnalai gali tapti faktoriumi, skatinančiu vaiko žiaurumą ir agresyvų elgesį. Šį teiginį iliustruoja žiauri tragedija, kai 1999 m. JAV Kolumbino vidurinėje mokykloje du šios mokyklos mokiniai šaunamaisiais ginklais nužudė 13 moksleivių, sužeidė 23 ir nusižudė patys. Kaip teigia J.C. Andesonas ir Dillas (2000) viena tokio poelgio priežasčių galėjo būti žiaurus kompiuterinis žaidimas „Doom“, kurį žaidė abu mokiniai⁶².

2.2 Nusikaltimas - socialinės dezadaptacijos pabaiga?

Socialinę vaikų ir paauglių dezadaptaciją lemia daugelis veiksnių, o neprisitaikymo pasekmės taip pat yra įvairios – nepilnametis laikomas keistuoliu, jam sunku bendrauti, sunku pritapti mokykloje, bendruomenėje, jis gali maištauti dėl susiklosčiusios padėties, pradėti vartoti alkoholį ar narkotikus. Viena skaudžiausių pasekmių tiek pačiam nepilnamečiui, tiek jo tėvams ir artimiesiems yra nusikalstamos veikos padarymas. P. Wilson ir G. Farquharson teigimu,

⁶⁰ Aktuali įstatymo redakcija LR Seimo priimta 2009m. liepos 14d., įsigalios nuo 2010 m. kovo 1 d.

⁶¹ Miller M. K. Content Analysis of the 18-Year Evolution of Violence in Video Game Magazines.// <http://www.albany.edu/scj/jcipc/vol16is1/Miller.pdf> (prisijungimo laikas 2009 10 23).

⁶² Žukauskienė G. Kriminalinio elgesio psichologija. – Vilnius, 2006. P.274.

nepilnamečių nusikalstama veika – tai jų nesugebėjimas laikytis visuomenėje priimtų teisinių ir moralinių normų⁶³. Dažnai antivisuomeninis ar nesocialus elgesys yra tik sudėtinė socialinio prisitaikymo sunkumų dalis. O su socialinės adaptacijos sunkumais paaugliai susiduria itin dažnai. Viena vertus, paauglystei būdingas eksperimentavimas idėjomis, kyla noras atmesti suaugusiųjų primetus standartus, reikalavimus, norima išmėginti daug naujų dalykų, socialinių vaidmenų, rizikuoti, patikrinti savo galimybių ribas ir visuomenės (ar bent jau savo šeimos) reakciją į tam tikrus paauglio veiksmus. Dažnas nepilnametis mąsto idealistiškai, kuria savo tobulo pasaulio modelį ir bando gyventi pagal savo išgalvotas taisykles. Tačiau kita vertus, paaugliai bręsta ir vis labiau suvokia savo atsakomybę bei būtinybę atsiskirti nuo juos globojančių suaugusiųjų, tapti individualiomis savarankiškoms asmenybėmis. Paaugliai reikalauja, kad su jais nebūtų elgiamasi kaip su vaikais, siekia pagalbos ir pasitikėjimo⁶⁴. Kai jų reikalavimų nepaisoma arba į juos menkai kreipiamas dėmesio, nepilnamečiai protestuoja, darosi nepaklusnūs, šiurkščiai elgiasi, o pripažinimo stoką bando kompensuoti suaugusiųjų požiūriu netinkamais būdais bei burdamiesi į neformalias grupes, įsiliedami į tam tikrą subkultūrą. Neretai tokių paauglių elgesys tampa delinkventinis. Delinkvencija – tai teisinių ir socialinių normų pažeidimai, kuriuos daro nepilnamečiai (paaugliai). Šių jaunuolių veikų negalima prilyginti nusikalstamoms, kurias daro suaugusieji, nes tokie pažeidimai byloja apie asmenybės nebrandumą, o ne polinkį nusikalstamam elgesiui⁶⁵. Pirmieji teorijas apie nepilnamečių delinkventinį elgesį iškelė Jungtinių Amerikos Valstijų Čikagos mokyklos atstovai, vėliau ją plėtojo A. Cohenas, R. Clowardas, L. Ohlinas ir kiti kriminologai. XX a. viduryje D. Matza sukūrė naują teoriją, kuria remiantis, delinkventas yra apibūdinamas kaip normalus paauglys, tik kartais nusižengiantis visuotinėms normoms⁶⁶. Delinkventų statusą galima įvardinti kaip dreifavimą tarp dviejų polių: įstatymų laikymosi ir pažeidimų darymo. Kad būtų padarytas nusižengimas, būtini du elementai: tai socialinės kontrolės ar įstatymo poveikio neutralizavimas ir „valia“, noras, kuris pastūmėtų nusižengti⁶⁷. Dažniausiai paauglių pasitelkiami neutralizacijos būdai – kaltės neigimas, žalos neigimas, apeliacija į grupės, kuriai jis priklauso, vertybes. Socialinės dezadaptacijos atveju paaugliui yra žymiai lengviau neutralizuoti įstatymus bei socialinę kontrolę, nes jis dažnai įstatymus laiko nesvarbiais, jam netinkamais, nors didžioji visuomenės dalis juos priima kaip tinkamus ir reikalingus. Noras nusižengti kyla dėl troškimo

⁶³ Forensic Psychotherapy. Crime, Psychodynamics and the Offender Patient (edited by C.Cordess and M.Cox). – London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers, 1996. P.313.

⁶⁴ Jusienė R. „Sunkūs“ paaugliai arba kodėl paaugliai elgiasi agresyviai? // Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika. – Vilnius, 2007. P.115.

⁶⁵ Vileikienė E. Lietuvos nepilnamečių justicijos problemos: sociologinė analizė. – Vilnius: NPLC, 2007. P.5.

⁶⁶ Matza D. Nusižengiamumo srovėje. – ALK/Vaga, 2004. P.64 – 65.

⁶⁷ Gavėnaitė A. Delinkvencijos raiška neformaliose jaunimo grupėse // Sociologija. Mintis ir veiksmai, 2003/2. P.104.

pasirodyti, priešpastatyti save visuomenei, atkreipti į save dėmesį. „Analizuodamas socialinių normų neutralizacijos procesą, D. Matza teigė, jog pakartotinio nusižengimo tikimybė labai sumažėja tuomet, kai paaugliui „nepasiseka“ nusižengti pirmą kartą: jis sučiumpamas ir/ar griežtai nubaudžiamas. Paprastai toks jaunuolis vėliau šio elgesio nekartoja. Ir priešingai, jeigu paaugliui „pasiseka“ ir pirmojo nusižengimo atveju jis nenubaudžiamas ar net neužfiksuojamas, didelė tikimybė, jog jis nusiženginės toliau ir dažniau“⁶⁸. Nepilnamečiai, atliekantys laisvės atėmimo bausmę Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje – pataisos namuose, remiantis D. Matzos teorija, yra tie paaugliai, kuriems „nepasisekė“ ir jie buvo nubauti griežčiausia bausme už nusikalstamos veikos padarymą.

Nusikalstamos veikos padarymas, kaip jau minėta, yra sunkiausias socialinės dezadaptacijos padarinys. Nepilnamečių daromi teisės pažeidimai – tolesnio suaugusių asmenų nusikalstamumo pradžia, potencialus rezervas ir nepalankių nusikalstamumo raidos tendencijų ateityje šaltinis⁶⁹. Kriminologinėje literatūroje dažnai sutinkame frazę, kad nusikalstamumas „jaunėja“, t.y. vis dažniau įstatymą pažeidžia nepilnamečiai ir daugėja pažeidėjų, nesulaukusių baudžiamosios ar administracinės atsakomybės atsiradimui reikalingo įstatymuose numatyto amžiaus. Nuo 1990 iki 2002 metų nustatytų nusikaltimų, kuriuos padarė nepilnamečiai, pagausėjo daugiau kaip dvigubai (nuo 2506 iki 5152), o nepilnamečių kaltinamų padarius nusikaltimus, – daugiau kaip pusantro karto (nuo 2042 iki 3522)⁷⁰. 2008 metais buvo užregistruotos 4325 nepilnamečių padarytos nusikalstamos veikos. Nepilnamečių nusikalstamumo statistikos rodiklių analizė rodo, kad pastaraisiais metais nepilnamečių nusikalstamumo tendencijos tapo stabilios, nepilnamečių nusikalstamumo raida – pastovi⁷¹. Tarp asmenų, kaltinamų padarius nusikaltimus, nepilnamečiai kasmet sudaro apie 13 – 14 % (nors jie sudaro tik apie 6 % visų Lietuvos gyventojų), jų padarytų nusikaltimų dalis – 15 – 19 %⁷² (2003 – 2008 m. ši dalis truputį sumažėjo iki maždaug 13%). Nors nepilnamečių nusikalstamumas pastaraisiais metais iš dalies stabilizavosi, statistika vis dar rodo aukštą jų nusikalstamumo lygį. Tai atskleidžia nepilnamečių smurtinių nusikaltimų statistikos analizė. Po 1995 m. Lietuvoje, kai bendras užregistruotas nusikalstamumas stabilizavosi, nepilnamečių padarytų ir užregistruotų smurtinių nusikaltimų ne mažėjo, o daugėjo. 1991 – 2001 m.

⁶⁸ Gavėnaitė A. Delinkvencijos raiška neformaliose jaunimo grupėse // Sociologija. Mintis ir veiksmas, 2003/2. P.116.

⁶⁹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas Nr. 1070 „Dėl Nepilnamečių justicijos 2009 – 2013 metų programos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2009, Nr. 110-4664.

⁷⁰ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. gegužės 19 d. nutarimas Nr. 600 „Dėl nepilnamečių justicijos 2004 – 2008 metų programos patvirtinimo“// http://www.nplc.lt/sena/nj/Dokumentai/Liet_teis_aktai/NJ_programa_2004-2008.doc (prisijungimo laikas 2009 10 06).

⁷¹ http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/index2.phtml?id=198&idStat=10&metai=2009&menuo=9®ionas=0&id3=40 (prisijungimo laikas 2009 10 23).

⁷² Nusikalstamumas Lietuvoje ir jo prognozė iki 2015 m. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008. P.125.

laikotarpiu nepilnamečių padarytų tyčinių nužudymų būdavo registruojama kasmet 4 kartus daugiau negu per ankstesnį laikotarpį, o tyčinių sunkių kūno sužalojimų - atitinkamai 1,5 karto daugiau⁷³. Tiesa, nuo 2004 m. smurtinio nusikalstamumo rodikliai tapo stabilesni, vidutiniškai fiksuojama apie 80 – 100 nepilnamečių padarytų smurtinių nusikaltimų per metus⁷⁴.

Įsivaizduokime situaciją, kuomet vaikas auga nevisuomeniškoje šeimoje, vėliau jam sunku pritaipyti mokykloje, sunku bendrauti su bendraamžiais ir, neturėdamas džiugių gyvenimo akimirklų, jis tampa grupės, orientuotos į nusikaltimų darymą, nariu. Galiausiai šis nepilnametis pats padaro nusikalstamą veiką ir patenka į teisėsaugos pareigūnų rankas. Ar galima teigti, jog socialinė dezadaptacija čia jau baigiasi? Deja, resocializacijos procesas čia dar neprasideda, o nepilnametis toliau susiduria su socialinės dezadaptacijos sukeliama sunkumais. E. Vileikienės ir S. Gečėnienės 1998 m. atliktas tyrimas „Kriminalinės justicijos poveikis nepilnamečių teisės pažeidėjų asmenybei ir jų elgesiui“ parodė, kad buvimas tardymo izoliatoriuje (vidutiniškai tiriamieji ten praleisdavo apie 4 mėn.) susijęs su ilgalaikiu, nuolatiniu, labai intensyviu fiziniu ir psichiniu stresu (dėl sunkių gyvenimo sąlygų, išnaudojimo, pažeminimo, mušimo) ir padaro didelę fizinę, psichinę ir moralinę žalą nepilnamečiui. Tardymo izoliatoriuje nepilnametis patenka į visiškai nepažįstamą ir svetimą aplinką. Pirmiausia tai yra fizinis atskyrimas nuo išorinio pasaulio. Antra, nepilnametis yra emociškai atskirtas nuo laisvėje likusių šeimos narių ir artimųjų. Nepilnametis susiduria su prieštaringa padėtimi: jis turi laikytis oficialiosios kalėjimo nustatytos tvarkos ir režimo, kita vertus, jis verčiamas priimti alternatyvią, neretai svarbesnę, kalėjimo subkultūrą. Nepilnametis turi susitaikyti su fiziniu bei emociniu atskyrimu nuo išorinio pasaulio per labai trumpą laiką, be to, jis turi išmokti perimti esančią tardymo izoliatoriaus (vėliau – pataisos namų) oficialią ir neoficialią tvarką. Tokią nepilnamečio padėtį įkalinimo įstaigoje būtų galima įvardinti pasitelkus amerikiečių kriminologo Donaldo Klemerio terminą "prisonizacija" (angl. - *prisonization*) - tai sugebėjimas prisitaikyti prie nuteistųjų subkultūros⁷⁵. Tyrimo medžiaga ir gauti rezultatai duoda pagrindą manyti, kad spaudimas priimti nusikalstamas orientacijas tardymo izoliatoriuje yra nepalyginamai stipresnis negu laisvėje ar pataisos namuose. Todėl buvimas tardymo izoliatoriuje ženkliai prisideda prie kriminalinės orientacijos stiprinimo tiems nepilnamečiams, kurie ją turėjo, bei formuojant ją

⁷³ Babachinaitė G. Nepilnamečių smurtas Lietuvoje: raiška, priežastys ir prevencija. - Jurisprudencija, 2002, T.27(19). P.108–117.

⁷⁴ Informatikos ir ryšių departamento prie LR Vidaus reikalų ministerijos duomenys // www.ird.lt/viewpage.php?page_id=26 (prisijungimo laikas 2009 12 17).

⁷⁵ Vileikienė E. Kriminalinės justicijos poveikis nepilnamečiams teisės pažeidėjams // Sociologija, Mintis ir veiksmas, 2000m. Nr. 1 - 2 (4). P.91.

paaugliams, kurie turėjo prosocialinę ar nepastovią orientaciją⁷⁶. Kriminalinės justicijos stadija⁷⁷ yra itin svarbi nepilnamečio, įtariamo padarius nusikaltimą, asmenybės vystymuisi. Šios stadijos metu nepilnamečiui padaroma stipri psichologinė, pedagoginė bei dorovinė įtaka, nuo kurios daugeliu atveju priklauso tolimesnė jo asmenybės vystymosi kryptis (prosocialinė ar antisocialinė) bei tolesnių stadijų (auklėjimo pataisos namuose, elgesys atlikus laisvės atėmimo bausmę ir t.t.) poveikis⁷⁸. Šios tyrimo išvados leidžia teigti, jog socialinė dezadaptacija nesibaigia paaugliui teisės pažeidėjui patekus į teisėtvarkos pareigūnų rankas. Kad ir kaip bepasibaigtų ikiteisminio tyrimo ir teismo nagrinėjimo stadijos, akivaizdu, kad susidūrimas su baudžiamojo teisingumo sistema keičia nepilnamečio socializacijos procesą ir sukelia prisitaikymo prie visuomenės sunkumų.

Siejant su nusikalstamos veikos padarymu, sąlyginai galime išskirti keletą nepilnamečių socialinės dezadaptacijos stadijų (etapų):

1. Socialinė dezadaptacija iki nusikalstamos veikos padarymo (gyvenamoji aplinka, šeima, mokykla, asmenybės raidos sutrikimai ir pan.);
2. Socialinė dezadaptacija po nusikalstamos veikos padarymo iki bausmės paskyrimo (ikiteisminio tyrimo metu);
3. Socialinė dezadaptacija atliekant laisvės atėmimo bausmę pataisos įstaigoje (kriminalinė subkultūra *versus* pataisos namų darbuotojų ir auklėtojų pastangos pataisyti nusikaltusį nepilnametį);
4. Socialinė dezadaptacija atlikus laisvės atėmimo bausmę (stigmatizacija, įsidarbinimo sunkumai, apribotos tobulėjimo galimybės ir pan.).

Ne kiekvienu atveju yra būtinos visos stadijos. Jeigu pavyksta pasiekti gerų rezultatų nepilnamečio resocializacijos procese, tuomet ketvirtojo socialinės dezadaptacijos etapo gali nebūti. Socialinės dezadaptacijos etapas ikiteisminio tyrimo metu išskirtas remiantis E. Vileikienės ir S. Gečėnienės atliktu tyrimu, tačiau priklausomai nuo nusikalstamą veiką padariusio nepilnamečio asmenybės, ikiteisminio tyrimo pareigūnų kompetencijos ir nepilnamečių justicijos programų pasiektų rezultatų šio etapo taip pat gali nebūti.

⁷⁶ Vileikienė E., Gečėnienė S. Kriminalinės justicijos poveikis nepilnamečių teisės pažeidėjų asmenybei ir jų elgesiui. – Vilnius, 1999. P.78 – 79.

⁷⁷ Tyrimo autorės kriminalinės justicijos stadiją apibūdina kaip tarpinę stadiją, kuri prasideda nepilnamečiui padarius nusikaltimą ir tęsiasi iki to momento, kai po teismo jis atvyksta į pataisos namus. Šiame etape nepilnametis susitinka su operatyviniiais darbuotojais, ikiteisminio tyrimo pareigūnais, ekspertais, gynėju (advokatu), prokuroru, teisėju (-ais), tardymo izoliatoriaus darbuotojais ir kitais tokiais kaip jis nepilnamečiais nusikaltėliais.

⁷⁸ Vileikienė E., Gečėnienė S. Kriminalinės justicijos poveikis nepilnamečių teisės pažeidėjų asmenybei ir jų elgesiui. – Vilnius, 1999. P.11.

3. NEPILNAMEČIŲ RESOCIALIZACIJA

3.1 Resocializacijos samprata ir modeliai

Socialinės dezadaptacijos paveiktam žmogui reikalinga resocializacija, kad jis vėl galėtų grįžti prie įprasto ir visuomenei priimtino gyvenimo būdo. Resocializacijos sampratų įvairovė leidžia daryti išvadą, jog kol kas mokslininkai neturi vieningos nuomonės, ką tiksliai galima įvardinti resocializacija ir kokie jos turinio elementai. Taip pat galima pastebėti, kad kalbėdami apie tą patį tikslą, autoriai dažnai vartoja skirtingas sąvokas – socialinė rehabilitacija⁷⁹, integracija, adaptacija, auklėjimas, pataisymas ir pan. Kaip pažymi I. Leliūgienė ir G. Liaudinskienė, šie terminai yra daug siauresni, mažiau apimantys nei savyje talpinanti resocializacijos idėja, be to, jie gali įvardinti tik dalį numanomos resocializacinės veiklos⁸⁰. Nusikaltėlio "pataisymo" sąvoką XIX a. pab. pradėjo vartoti vokiečių mokslininkas V.Štelceris. Vėliau imta naudoti "rehabilitacijos", "korekcijos" ar net "reformacijos" terminus. XX a. įsivyravo "resocializacijos" sąvoka. Plačiaja prasme resocializacija - tai keitimosi procesas, apimantis tiek elgesio, tiek pasaulėžiūros, tiek dorovinių nuostatų lygmenis. Resocializacijos sąvoka pabrėžia svarbų aspektą: jei atliekantis bausmę individas yra tik „perkuriamas“ ar „perkeičiamas“ - nusikaltusio asmens gražinimas į "normalią" socialinę tvarką reikalauja bendrų tiek pataisos įstaigos, tiek pačio nusikaltusio individo, pastangų⁸¹. Nepilnamečių justicijos 2009 – 2013 m. programoje įvardinta, jog resocializacija - tai asmens socialinio statuso ir vertybinių orientacijų gražinimas kryptingomis socialinėmis, pedagoginėmis, psichologinėmis ugdymo ar kitokiomis priemonėmis siekiant integruoti asmenį į visuomenę⁸². Tokios pačios pozicijos laikosi ir A. Drakšienė bei R. Drakšas⁸³. Anot I. Michailovič, „<...> resocializaciją galima nagrinėti kaip resocializacinę asmenų, užsiimančių resocializacija veiklą, taip pat kaip šios veiklos rezultatą. <...> Resocializacija suprantama kaip auklėjimas, kurio uždavinys yra ir socializacija“⁸⁴. Resocializacine veikla eliminuojama destruktivi socializacija.

⁷⁹ Šį terminą taip pat vartoja ir Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriaus – pataisos namų darbuotojai.

⁸⁰ Leliūgienė I., Liaudinskienė G. Nepilnamečių resocializacija – anachronizmas, utopija ar iššūkis, šiuolaikiniams socialiniams mokslams? // *Pedagogie studies (Pedagogika)*, Nr. 88 / 2007. P.106 – 115 // www.ceool.com (prisijungimo laikas 2009 11 13).

⁸¹ Piliponytė J. Laisvės atėmimas: atlygis už nusikaltimą ar siekis pataisyti? // <http://www.sociumas.lt/Lit/nr13/bausme.asp> (prisijungimo laikas 2009 11 13).

⁸² Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas Nr. 1070 „Dėl Nepilnamečių justicijos 2009 – 2013 metų programos patvirtinimo“ // *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 110-4664.

⁸³ Drakšienė A., Drakšas R. Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. Antroji pataisyta ir papildyta laida. – Vilnius: Eugrimas, 2008. P.105.

⁸⁴ Michailovič I. Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2001. P.27.

Resocializacijos esmė suprantama kaip kokybiniai pakeitimai, kurių padarinys – pritarimas normoms ir kultūros vertybėms. Šie kokybiniai pokyčiai turi įvykti grupei, formuojančiai subkultūrą, besikeičiant į grupę, formuojančią kultūrą⁸⁵. G. Švedas pristato kompleksinį požiūrį į resocializaciją, apibrėždamas ją kaip poveikį, kurio tikslas – užtikrinti tokį individo elgesį, kuris būtų jam naudingas ir kartu atitiktų visuomenės interesus⁸⁶. Vadovaujantis šia koncepcija, atsižvelgiant į nusikalstamo elgesio sąlygotumą, resocializacinės veiklos esmė būtų: a) auklėjimas arba kryptingas gyvenimo pozicijų ir tendencijų formavimas; b) pozityvios socializacijos užtikrinimas aplinkoje, formuojant tinkamą elgesį; c) psichoterapija; d) gydymas; e) žmonių su negalia reabilitacija; f) globa, tenkinant pagrindinius buities poreikius, susijusi su bendru ir profesiniu mokymu⁸⁷. Minėtos definicijos resocializacijos procesą tiesiogiai susieja su asmenybe ir jos pasikeitimu, tapimu socializuota būtybe. O štai N. Christie pastebi, kad resocializacijos idėja yra nukreipta ne į tiesioginę įtaką individui, bet į aplinkos, kuri skatintų sąmoningą individo siekį keistis, korekciją⁸⁸. Vadinasi, resocializacijos rezultatas – ne tik pasikeitęs individas, tačiau ir pasikeitusi jo aplinka, pašalinti socialinės dezadaptacijos faktoriai. C.M.V. Clarkson teigia, jog, viena vertus, resocializacija yra laukiamas bausmės šalutinis poveikis, kita vertus, pripažįstama, jog resocializacija yra vienas iš pagrindinių bausmę vykdančios institucijos tikslų⁸⁹. L. Broom nuomone, resocializacija yra procesas, kurio metu žmogus atsisako vieno gyvenimo būdo vardan kito, kuris labai skiriasi nuo pirmojo⁹⁰. I. Leliūgienė ir G. Liaudinskienė, apibendrinamos gausią resocializacijos sąvokų įvairovę, pabrėžia, jog resocializacija – tai procesas su neribotais ištekliais veiksmy, kuriais siekiama grąžinti nusikaltusį asmenį į socialiai priimtina gyvenimą⁹¹.

Susiejant socialinės dezadaptacijos ir resocializacijos procesus, galime teigti, jog resocializacija yra procesas, kuomet eliminuojama arba iki minimumo sumažinama socialinės dezadaptacijos veiksnių įtaka asmenybei ir pereinama prie konstruktyvios (pozityvios) socializacijos. Kuomet kalbame apie nepilnamečių resocializaciją, reikia suvokti, kad šis procesas skiriasi nuo suaugusiųjų resocializacijos dėl amžiaus ir socialinės brandos nulemtų ypatumų. Ankstesniuose skyriuose buvo minėta, jog nepilnamečių socialinė dezadaptacija, skirtingai nuo

⁸⁵ Michailovič I. Laisvės atėmimo bausmės resocializacinio poveikio problemos // Teisė, 2001, Nr. 41. P.114.

⁸⁶ Leliūgienė I., Liaudinskienė G. Nepilnamečių resocializacija – anachronizmas, utopija ar iššūkis, šiuolaikiniams socialiniams mokslams? // Pedagogie studies (Pedagogika), Nr. 88 / 200. // www.cceol.com (prisijungimo laikas 2009 11 13), P.107.

⁸⁷ Ten pat.

⁸⁸ Christie N. Nusikaltimų kontrolė kaip pramonė. Į Gulagą – Vakarų stiliumi. – Vilnius: Eugrimas, 1999.

⁸⁹ Clarkson C.M.V. Understandig Criminal Law. Second edition. – London: Fontana Press, 1995. P.223.

⁹⁰ Broom L. Sociologija. – Litera Universitatis Vytauti Magni, 1992. P.94 – 95.

⁹¹ Leliūgienė I., Liaudinskienė G. Nepilnamečių resocializacija – anachronizmas, utopija ar iššūkis, šiuolaikiniams socialiniams mokslams? // Pedagogie studies (Pedagogika), Nr. 88 / 200. // www.cceol.com (prisijungimo laikas 2009 11 13), P.113.

suaugusiųjų, tėra neadekvati arba destruktvyvi socializacija, o socialinės nepilnamečių dezadaptacijos terminas vartojamas pabrėžti šio proceso negatyviąją pusę bei išskirti jam įtaką darančius veiksnius. Atsižvelgiant į tai, nepilnamečių resocializaciją reikėtų vertinti kaip procesą, sustabdantį neadekvačią arba destruktvyvią socializaciją ir sugražinantį nepilnametį į įprastos socializacijos rėmus.

Nusikalstamą veiką padariusiam nepilnamečiui taikomos įvairios resocializacinio poveikio priemonės, sprendžiamas jo baudžiamosios atsakomybės klausimas. Baudžiamosios teisės doktrinoje (L. Walgrave) sąlyginai išskiriami trys reakcijos į nepilnamečių padarytas nusikalstamas veikas modeliai:

1. Retribucinis modelis, kuriame svarbiausia vieta skiriama klasikinės baudžiamosios teisės mokyklos koncepcijai. Nepilnametį paprastai teisia suaugusiųjų teismas, jam taikomos baudžiamojo kodekso nuostatos, skirtos suaugusiems, tačiau atsižvelgiant į nepilnamečio amžių ir socialinės brandos ypatumus, šios nuostatos yra švelninamos.

2. Auklėjimo (resocializacijos arba globos) modelis. Baudžiant už padarytą nusikalstamą veiką pirmiausia atsižvelgiama į nepilnamečio poreikius, vadovaujamosi vaiko gerove, jo interesais, daugiau dėmesio skiriama vaiko asmenybei, jo šeiminei ir aplinkos sąlygoms, o ne padarytai veikai ir jos sunkumui. Baudžiant nepilnametį nesiekama, kad bausmė būtų proporcinga padarytam nusikaltimui, o teisiniame nagrinėjime akcentuojama pagalba nepilnamečiui, jo resocializacija, globa.

3. Teisingumo atstatymo modelis. Devintojo dešimtmečio pradžioje daugelyje šalių imta atitolti nuo auklėjimo modelio tendencijos. Teigiama, kad intelektinis jaunimo vystymasis sąlygoja galimybę pakankamai anksti suvokti nusikalstamos veikos pavojingumą, todėl siūloma daugiau dėmesio skirti padaryto nusikaltimo sunkumui ir padariniams, padidinti jaunimo atsakomybę už savo elgesį. Sugrįžtama prie bausmės proporcingumo principo, atitinkamų procesinių garantijų kaltininkui, pradėta atsižvelgti į padarytą žalą ir atlygio nukentėjusiajam problemos svarbą. Nepaisant to, pabrėžiamas ir nepilnamečio resocializacijos būtinumas⁹².

Vengrų mokslininkė B. Henkes išskiria 5 istoriškai susiformavusius resocializacijos modelius: apsaugos modelis, baudžiamasis modelis, nepilnamečių baudžiamojo teisingumo modelis, dvipakopis (dvigubų standartų) modelis ir holistinis modelis⁹³. Jie savo esme yra panašūs į jau aptartus modelius,

⁹² Michailovič I. Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S) – Vilnius, 2001. P.38 – 40.

⁹³ Henkes B. The Role of Education in Juvenile Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union. – Open Society Institute, Hungary, 2000. // <http://www.hrea.org/pubs/henkes2000.pdf> (prisijungimo laikas 2009 11 13), P.8 – 9.

labiau pabrėžiama istorinė raida bei požiūrio į nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės aspektus kaita.

Resocializacijos modelių įvairovė leidžia kiekvienai valstybei pasirinkti tinkamiausią, dažniausiai nė vienas modelis neegzistuoja grynu pavidalu, pasirenkama tam tikra vieno modelio kryptis, tačiau lygiagrečiai taikomos ir kito modelio tam tikros nuostatos, progresyvios idėjos. Remiantis pirmąja klasifikacija, galime teigti, jog Lietuvoje vyrauja retribucinis modelis (nepilnamečių procesas vyksta bendra tvarka, tačiau egzistuoja papildomos procesinės garantijos, remiantis BK nuostatomis švelninamos bausmės ar kitaip palengvinama kaltinamojo teisinė padėtis), iš antrosios klasifikacijos Lietuvai artimiausias dvigubų standartų modelis.

3.2 Resocializacijos priemonės

Atsižvelgiant į valstybėje vyraujančių resocializacijos modelių, valstybės valdžios institucijos parenka ir įstatymų ar kitų teisės aktų pagalba reglamentuoja resocializacijos priemonių rūšis, jų taikymo ir įgyvendinimo procesus. Resocializacijos priemonės gali būti reglamentuotos baudžiamajame kodekse (toliau – BK) arba specialiuose įstatymuose. Išsilaisvinus iš Sovietų Sąjungos pančių, Lietuva, atsižvelgdama į tarptautinius nepilnamečių baudžiamojo teisingumo standartus⁹⁴, keisdama savo baudžiamuosius įstatymus, kartu mėgino iš naujo reglamentuoti ir nepilnamečių baudžiamąją atsakomybę. Įtvirtindamas specialią nepilnamečiams taikomų poveikio priemonių sistemą ir numatydamas specialią jos paskirtį, įstatymų leidėjas padėjo teisinį pagrindą sudėtingam nepilnamečių resocializacijos procesui⁹⁵. Tarptautiniai nepilnamečių baudžiamojo teisingumo standartai atskleidžia pagrindinius principus, kuriais vadovaujantis nacionalinės valdžios institucijos turi įteisinti resocializacinių priemonių sistemą. G. Sakalauskas, apibendrinęs su tarptautiniais nepilnamečių baudžiamojo teisingumo standartais susijusius dokumentus, išskiria tokius principus: 1) teisės normų, priemonių ir institucijų sistema, orientuota į jaunimo resocializaciją, bet ne į baudimą; 2) taikomomis priemonėmis stengiamasi kompensuoti socialinio bendravimo kompetencijos bei socialinės integracijos veiksnių trūkumą; 3) taikomos priemonės ir institucijų veikla turi būti grindžiama mokslinių tyrimų rezultatais; 4) ribojamas laisvės atėmimo taikymas, jis galimas tik išimtiniais atvejais; 5) baudžiamojo teisingumo sistemoje nepilnamečių lydi

⁹⁴ Pvz., JTO Vaiko teisių konvencija, ET Ministrų komiteto rezoliucija Nr. (78) 62 „Dėl nepilnamečių nusikalstamumo ir socialinių permainų“, ET Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R (87) 20, JTO nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos gairės (Rijardo gairės), JTO standartinės minimalios teisingumo vykdymo nepilnamečiams taisyklės (Pekino taisyklės), JTO nepilnamečių, iš kurių atimta laisvė, apsaugos taisyklės (Havano taisyklės) ir kt.

⁹⁵ Drakšienė A., Drakšas R. Nepilnamečių baudžiamojo atsakomybė. Antroji pataisyta ir papildyta laida. – Vilnius: Eugrimas, 2008. P.105.

socialinio darbo srities specialistai, kurių veiklos tikslas, viena vertus, yra padėti nepilnamečiui, antra vertus – padėti teisėsaugos sistemai parinkti jo resocializacijai tinkamas priemones; 6) specializuojami baudžiamojo teisingumo sistemos darbuotojai (policininkai, prokurorai, teisėjai); 7) plačiai naudojamos nevyriausybinų organizacijų socialinėmis paslaugomis; 8) stengiamasi kuo mažiau formalizuoti baudžiamąjį procesą, ir, esant galimybei, jį kuo greičiau nutraukti („diversija“); 9) griežtai laikomasi duomenų apsaugos reikalavimų; 10) jaunuolis įtraukiamas į sprendimų priėmimo procesą, t.y. laikomas subjektu, skatinama jo asmenybė⁹⁶. Panašūs principai yra deklaruojami ir Nepilnamečių justicijos programose⁹⁷. Tačiau pažymėtina, kad Lietuvoje įstatymų leidėjas ne visiškai įgyvendino minėtus principus, todėl nepilnamečių baudžiamojo teisingumo sistema ir jiems taikomų resocializacinių priemonių sistema yra tobulintina. Toliau panagrinėsime Lietuvoje taikomų nepilnamečių resocializacinių priemonių problematiką bei tam tikrus jų taikymo aspektus ir skirtumus užsienio valstybėse.

Pagal asmenybės formavimosi laipsnį paauglystės amžių priimta skirstyti į du periodus: jaunesnįjį (12 – 13 metų) ir vyresnįjį (14 – 15 metų)⁹⁸. Jaunesniojo amžiaus paaugliai, kaip ir vaikai iki 12 metų, pagal baudžiamuosius įstatymus neatsako, vadinasi jų socialinę dezadaptaciją koreguojančios resocializacinės priemonės įtvirtintos ne BK, o specialiaame įstatyme. Vaikų, padariusių BK numatytą nusikalstamą veiką arba administracinę teisės pažeidimą, tačiau nesulaukusių baudžiamajai ar administracinei atsakomybei kilti reikalingo amžiaus, taip pat vaikų, kurių elgesys daro žalą ir kelia pavojų aplinkiniams arba jie nelanko mokyklos, resocializacijos priemonių sąrašą ir jų taikymo pagrindus nustato LR Vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymas. Tačiau praktikoje, norint pritaikyti šias resocializacinio poveikio priemones, iškyla problema, kadangi Baudžiamojo proceso kodekse (toliau – BPK) nėra tinkamai reglamentuota situacija, kuomet nustatoma, jog nusikalstamą veiką padarė įstatymo nustatyto amžiaus nesulaukęs asmuo ir tuo pagrindu ikiteisminis tyrimas nutraukiamas, tačiau įstatymas nenurodo, koks pareigūnas turi teisę paskirti ir taikyti LR Vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatyme numatytas resocializacijos priemones⁹⁹. Kadangi šio darbo objektas yra nepilnamečių, atliekančių laisvės atėmimo bausmę Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje – pataisos namuose

⁹⁶ Sakalauskas G. Tarptautiniai standartai nepilnamečių justicijoje // Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika. – Vilnius, 2007. P.27 – 28.

⁹⁷ Lietuvoje nuo 1999 m. yra sudaroma Nepilnamečių justicijos programa keleriems metams. 2009 m. buvo patvirtinta trečioji Nepilnamečių justicijos programa, kuri galios iki 2013 m.

⁹⁸ Baudžiamoji teisė: bendroji dalis. Trečiasis papildytas leidimas. – Vilnius: Eugrimas, 2003. P.483.

⁹⁹ Plačiau žr. Pakštaitis L. Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai baudžiamajame kodekse, jų taikymo bei tobulinimo perspektyvos // Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika. – Vilnius, 2007. P.39; Dapšys A., Misiūnas J., Čaplinskas A. Bausmės individualizavimo teisinės problemos. Baudžiamojo įstatymo normų ir jų taikymo teismų praktikoje sisteminė analizė. – Vilnius: Teisės institutas, 2008. P.71 – 72.

resocializacija, todėl plačiau aptarsime resocializacijos priemones, kurias įstatymų leidėjas numatė nepilnamečiams, kurie padarė nusikalstamą veiką sulaukę įstatyme numatyto amžiaus.

Baudžiamajame įstatyme numatytais nepilnamečių resocializacijos priemonėmis būtų galima laikyti baudžiamojo įstatymo priemones, kuriomis siekiama neprisitaikiusių prie visuomenės nepilnamečių resocializacijos¹⁰⁰. Kai kurie autoriai baudžiamajame įstatyme numatytas priemones, turinčias resocializacinę funkciją skirsto į: 1) priemones, taikomas laisvėje, ir 2) priemones, susijusias su laisvės atėmimu¹⁰¹. Pagal galiojantį LR BK, prie pirmosios priemonių grupės priskirtinos auklėjamojo poveikio priemonės nepilnamečiams bei tokios bausmės kaip bauda, viešieji darbai ir laisvės apribojimas. I. Michailovič atkreipia dėmesį, jog pritaikius auklėjamojo poveikio priemonę – atidavimą į specialią auklėjimo įstaigą, ugdytiniais draudžiama be pedagogų žinios išeiti iš auklėjimo ir globos namų teritorijos, todėl BK numatytas nepilnamečių resocializacijos priemones tikslingiau skirstyti pagal izoliacijos nuo visuomenės kriterijų į: 1) priemones, taikomas neizoliuotai nuo visuomenės ir 2) priemones, taikomas izoliacijos nuo visuomenės sąlygomis (į šią grupę patenka terminuotas laisvės atėmimas ir atidavimas į specialią auklėjimo įstaigą)¹⁰². Remiantis LR BK nuostatomis, resocializacinio poveikio priemones galima skirstyti į bausmės¹⁰³ ir auklėjamojo poveikio priemones. Auklėjamojo poveikio priemonės – tai tam tikrų priemonių, taikomų nusikalstamas veikas padariusiems 18 metų nesulaukusiems asmenims, sistema¹⁰⁴. Šios priemonės taikomos nepilnamečiams arba atleidus juos nuo baudžiamosios atsakomybės (pagal BK 93 str.), arba atleidus nuo bausmės (pagal BK 92 str.), jos negali būti skiriamos kartu su bausme. „Baudžiamajame įstatyme įtvirtintos auklėjamojo poveikio priemonės rodo naują valstybės baudžiamosios politikos kryptį siekiant humanizuoti nepilnamečiams teisės pažeidėjams taikomas poveikio priemones, švelninti jų represinį pobūdį ir didinti nepilnamečių resocializacijos bei adaptacijos visuomenėje galimybes“¹⁰⁵. Savo esme auklėjamojo poveikio priemonės visais atvejais nukreiptos į ateitį. Jomis siekiama svarbiausių tikslų: a) pataisyti nepilnamečių ir jų ugdyti; b) keisti jo gyvenimo būdą ir padėti jam integruotis konkrečioje socialinėje

¹⁰⁰ Michailovič I. Laisvės atėmimo bausmės resocializacinio poveikio problemos // Teisė, 2001, Nr. 41, P.114 - 115.

¹⁰¹ Michailovič I. Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2001. P.29.

¹⁰² Ten pat, P.29 – 30.

¹⁰³ Pagal BK 67 str. 4d. nepilnamečiui atleistam nuo baudžiamosios atsakomybės ar atleistam nuo bausmės BK numatytais pagrindais gali būti skiriama tik vienos rūšies baudžiamojo poveikio priemonė – turto konfiskavimas. Ši priemonė, mūsų nuomone, nėra resocializacinio pobūdžio, todėl baudžiamojo poveikio priemonių įtaka resocializacijai šiame darbe nebus analizuojama.

¹⁰⁴ Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Antroji knyga. – Vilnius: Justitia, 2008. P.240.

¹⁰⁵ Drakšas R. Baudžiamoji atsakomybė ir jos realizavimo formos. – Vilnius: Justitia, 2008. P.215.

aplinkoje; c) sulaikyti jį nuo kitų neteisėtų vaikų padarymo¹⁰⁶. Taikant šias priemones turėtų būti atsižvelgiama į nepilnamečio praeitį ir jo aplinkos sąlygas, nusikalstamos veikos padarymo aplinkybes, išskiriami svarbiausi jo socialinę dezadaptaciją nulėmę veiksniai ir parenkama tinkamiausia priemonė (-ės), reikalinga nepilnamečio asmenybės korekcijai ir jo resocializacijai. Atkirai nedetalizuojant auklėjamojo poveikio priemonių ir jų taikymo ypatumų¹⁰⁷, reikia pažymėti, kad teismų praktikoje kyla tam tikrų problemų, susijusių su auklėjamojo poveikio priemonių parinkimu ir taikymu. Visų pirma, dalis teisėjų mano, jog tokia auklėjamoji priemonė kaip išpėjimas nėra veiksminga. Antra, tokia priemonė, kaip atidavimas tėvams <...> ugdyti ir prižiūrėti, tėra formalumas, be to, ji dubliuojasi su konstitucine tėvų pareiga dorai auklėti ir prižiūrėti savo vaikus¹⁰⁸. Trečia, ilgalaikis elgesio apribojimas bausmės vykdymo atidėjimo atveju gali sukelti priešingų nei įstatyme siekiamų padarinių – nepilnametis gali priprasti prie nuolatinės sustiprinto jo elgesio kontrolės, prarasti savarankiškumą, arba, paprasčiausiai, vengti vykdyti jam paskirtą auklėjamojo poveikio priemonę¹⁰⁹.

Panagrinėjus nepilnamečiams taikomų bausmių sistemą, daugiausia diskusijų sukelia terminuoto laisvės atėmimo bausmė ir jos resocializacinis poveikis nepilnamečio asmenybei. Vykdamas terminuotą laisvės atėmimo bausmę, nepilnametis yra izoliuojamas nuo visuomenės. Socialinės dezadaptacijos veiksniai nėra pašalinami, o nepilnametis yra priverstas prisitaikyti prie naujos aplinkos ir naujų neformalių taisyklių, t.y. kriminalinės subkultūros, kuri pasireškia nuskurdintais, ribotais ir autoritariniais socialiniais santykiais. Tokia socialiai skurdi aplinka, nepaisant administracijos darbuotojų ir auklėtojų, mokytojų, prižiūrėtojų pastangų negali tapti palankia nusikaltusių paauglių resocializacijos terpe. Priešingai, kuo dažniau priežiūros įstaigoje taikomos bausmės, pasireiškia izoliacijos ir socialinės kontrolės pradai, tuo labiau blogėja normalūs ir pilnaverčiai socialiniai santykiai, apribojamos bet kokios palankios nepilnamečių resocializacijos ir persiauklėjimo prielaidos¹¹⁰. Laisvės atėmimo bausmės paradoksalumas pasireiškia tuo, kad ši bausmė orientuota į nuteistojo resocializaciją, t.y. turi atstatyti sugebėjimą gyventi visuomenėje, bet kartu ilgą laiką izoliuoja jį nuo visuomenės¹¹¹. I. Michailovič atliktas katamnezinis tyrimas parodė,

¹⁰⁶ Baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis (1 – 98 straipsniai). – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004. P.430 – 431.

¹⁰⁷ Plačiau žr. Drakšienė A., Drakšas R. Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. Antroji pataisyta ir papildyta laida. – Vilnius: Eugrimas, 2008; Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Antroji knyga. – Vilnius: Justitia, 2008. P.240 – 243.

¹⁰⁸ Dapšys A., Misiūnas J., Čaplinskas A. Bausmės individualizavimo teisinės problemos. Baudžiamojo įstatymo normų ir jų taikymo teismų praktikoje sisteminė analizė. – Vilnius: Teisės institutas, 2008. P.78 – 79.

¹⁰⁹ Ten pat, P.79 – 80.

¹¹⁰ Merkys G. Veiksmingų resocializacijos ir ugdymo metodologijų paieškos problema // Nepilnamečių resocializacija. Priežiūros įstaigų psichosocialinė ir edukacinė situacija Lietuvoje – VšĮ „Šiaulių universiteto leidykla“, 2002. P.46.

¹¹¹ Kriminologija. Atsakingasis redaktorius prof. J.Bluvšteinas – Vilnius: Pradai, 1994. P.231.

kad „<...> laisvės atėmimo bausmė neužkirto kelio daugumos tiriamųjų pakartotiniams nusikaltimams (t.y. neatliko visų bausmės paskirties elementų)¹¹². A. Dapšys teigia, jog kartais paaugliai, kuriems buvo taikytos baudžiamosios ar jas atstojančios priemonės, ne tik nepasitaiso, bet, atvirkščiai, jų asmenybė dar labiau deformuojasi¹¹³. J. Piliponytės atlikto sociologinio tyrimo rezultatai parodė, jog nepilnamečių pataisos namai daro įtaką pakartotiniam asmenų atsiradimui įkalinimo įstaigoje, kadangi kas trečias asmuo, atlikęs bausmę nepilnamečių pataisos namuose vėliau taip pat atliko bausmę (-es) ir suaugusiųjų pataisos namuose ar kalėjime¹¹⁴. Šio tyrimo pagalba autorė taip pat išskyrė veiksnius, silpninančius resocializacijos galimybes penitencinėse įstaigose (kriminalinė subkultūra, izoliacija, nusikaltėlio etiketė bei susilpnėję darbiniai įgūdžiai), ir stiprinančius veiksnius (šeima, darbas, paleidimas namo savaitgaliais – Skandinavijos šalių praktika)¹¹⁵. Mūsų nuomone, tokia totalinės institucijos santvarka, kokią dabar turime, nesukuria palankių sąlygų sėkmingai nepilnamečio resocializacijai, kadangi, stengdamasis prisitaikyti prie pataisos namuose vyraujančios kriminalinės subkultūros, nuteistasis nepasiduoda (arba labai sunkiai pasiduoda) auklėjimui ir pataisos namų darbuotojų pastangoms. Apibendrinat galime teigti, jog parinkdamas bausmę ar auklėjamojo poveikio priemonę (-es) nepilnamečiui, kiekvienu konkrečiu atveju teismas turėtų nepilnamečio asmenybę vertinti kompleksiskai (t.y. tiek teigiamus, tiek neigiamus bruožus) ir individualizuodamas bausmę skirti tokias poveikio priemones, kurios didintų nepilnamečio resocializacijos bei adaptacijos visuomenėje galimybes, skatintų asmenybės ugdymą¹¹⁶.

Tobulinant nepilnamečių justiciją bei keičiant įstatyme numatytas resocializacijos priemones Lietuva turėtų pasinaudoti užsienio šalių praktika, kadangi šiuo metu į nusikaltusių nepilnamečių resocializacijos procesą dažniausiai yra įtraukiami tik tėvai, teisėsaugos institucijos, teismai bei kai kurios ugdymo institucijos, „už borto“ paliekant visuomenę ir įvairias nevyriausybinės organizacijas. Netgi Sovietų Sąjungoje egzistavo įvairesnės nepilnamečių teisės pažeidimų prevencijos formos, pvz., kolektyvinio šefavimo forma. Paauglys buvo įtraukiamas į kolektyvą, kuriame, iš vienos pusės, paaugliui sudaromos palankios sąlygos įtvirtinti save, skatinami jo

¹¹² Michailovič I. Laisvės atėmimo bausmės resocializacinio poveikio problemos // Teisė, 2001, Nr. 41. P.119.

¹¹³ Babachinaitė G., Čepas A., Dapšys A. ir kt. Nepilnamečio asmenybė ir nusikalstamumas. – Vilnius: Mintis, 1984. P.116 – 117.

¹¹⁴ Piliponytė J. Resocializacijos galimybės Lietuvos įkalinimo įstaigose // Sociologija, Mintis ir veiksmas, 2000m. Nr. 1 - 2 (4). P.113.

¹¹⁵ Ten pat, P.109 – 112.

¹¹⁶ Baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis (1 – 98 straipsniai). – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004. P.432.

teigiami polinkiai, o iš kitos – geros sąlygos socialinei kontrolei, intensyviai visuomeninės nuomonės įtakai¹¹⁷.

Skirtingai negu Lietuvoje, daugelyje užsienio šalių nepilnamečiams taikomas alternatyvus procesas (angl. *diversion*). Alternatyvaus proceso esmė yra ta, kad įtariamo padarius nusikalstamą veiką nepilnamečio atžvilgiu nutraukiamas oficialus baudžiamasis arba nepilnamečių procesas ir problema sprendžiama kitomis priemonėmis¹¹⁸, padedančiomis eliminuoti socialinės dezadaptacijos veiksnius. Vykdamas 1999 – 2002 m. nepilnamečių justicijos programą Lietuvoje buvo atliktas sociologinis tyrimas, dėl šeimos teismų poreikio mūsų teisėtvarkos sistemoje. Tyrimo išvadose nurodoma, jog „Lietuvoje netikslinga steigti atskirus specializuotus teismus šeimos ir nepilnamečių byloms nagrinėti. Dabartinėse bendrosios kompetencijos teismų sistemos struktūrose tikslinga sudaryti specializuotus atskirus teismų skyrius ar paskirti teisėjus šeimos ir nepilnamečių byloms nagrinėti. <...> Specializuoti teismų šeimos ir nepilnamečių byloms nagrinėti skyriai ar teisėjai turėtų nagrinėti mišrios kompetencijos bylas – nepilnamečių baudžiamąsias bylas, civilines bylas, susijusias su nepilnamečių teisėmis, šeimos bylas, spręsti nepilnamečių globos ir rūpybos klausimus ir kt.“¹¹⁹. Tai būtų artimas mūsų kaimynei Lenkijai modelis¹²⁰, pasižymintis savais ypatumais.

Danijoje 1988 m. buvo priimtas *Youth Contract* – derybos su nepilnamečiu dėl jo pasitaisymo, taikomas dažniausiai 15 – 17 metų paaugliams, įpareigojant juos laikytis tam tikrų sąlygų, pvz. lankyti mokyklą, pasirinkti tam tikrą laisvalaikio praleidimo būdą (pvz. jaunimo klubas), atlikti tam tikrus darbus ir pan. Šio modelio idėja – priversti paauglius būti atsakingus už savo poelgius, pabrėžiamas paskutinio šanso pasitaisyti aspektas, kadangi šis modelis buvo siūlomas vietoj ikiteisminio tyrimo nutraukimo (angl. *waiver of prosecution*)¹²¹. Lietuvoje, skatinant nepilnamečio atsakomybės jausmo ugdymą, taip galima kurti panašų reglamentavimą, atsižvelgiant į padarytos veikos sunkumą, žalos dydį bei įvertinus kaltininko socialinės dezadaptacijos laipsnį.

¹¹⁷ Babachinaitė G., Čepas A., Dapšys A. ir kt. Nepilnamečio asmenybė ir nusikalstamumas. – Vilnius: Mintis, 1984. P.116.

¹¹⁸ Drakšas R. Baudžiamoji atsakomybė ir jos realizavimo formos. – Vilnius: Justitia, 2008. P.223 – 224.

¹¹⁹ Specializuotų teismų šeimos ir nepilnamečių byloms nagrinėti įstaigimo Lietuvoje poreikis ir galimybės. Mokslo taikomasis tyrimas. – Teisės institutas, Vilnius, 2002. //

http://www.nplc.lt/sena/nj/Dokumentai/Literatura/special_teim_tyrim/Spec_Teism_tyr.doc (prisijungimo laikas 2009 11 20). P. 86.

¹²⁰ Apie Lenkijos nepilnamečių baudžiamojo teisingumo modelį plačiau žr. Krajewski K. The Juvenile System in Poland // Juvenile Law Violators, Human Rights, and the Development of New Juvenile Justice Systems (edited by E. L. Jensen and J. Jepsen) – Oxford: Hart Publishing, 2006. P.155 – 167.

¹²¹ Jepsen J. Juvenile Justice in Denmark: From Social Welfare to Repression // Juvenile Law Violators, Human Rights, and the Development of New Juvenile Justice Systems (edited by E. L. Jensen and J. Jepsen) – Oxford: Hart Publishing, 2006. P.240 -243.

Olandijoje¹²² ir Vokietijoje¹²³ be tradicinių bausmių – laisvės atėmimo ir baudos – nepilnamečių justicijoje egzistuoja alternatyvios priemonės, pvz., socialinių įgūdžių lavinimo kursai arba dalyvavimas mokomajame projekte¹²⁴. Šios alternatyvios priemonės gali pakeisti bausmę arba gali būti taikomos laisvės atėmimo bausmės atidėjimo laikotarpiu. Lavinti nusikaltusio nepilnamečio socialinius įgūdžius, taip padedant jam įveikti socialinės dezadaptacijos sukeltas problemas, tikslinga ir Lietuvoje. Tai galima padaryti taikant nepilnamečiui laisvės apribojimą arba atidedant paskirtos laisvės atėmimo bausmės vykdymą, taikant auklėjamojo poveikio priemonę – elgesio apribojimą. Į šį procesą galima įtraukti valstybės įstaigas ar nevyriausybinės organizacijas, sukuriant specialias programas, kurios padėtų nepilnamečiui geriau suvokti save ir savo poreikius, identifikuoti socialinės dezadaptacijos faktorius ir parinkti tinkamas resocializacines priemones.

Užsienio šalyse, ypač nepilnamečių justicijoje, taikomi įvairūs atkuriamojo teisingumo modeliai: sprendimo priėmimas „apskritojo stalo“ principu (Kanada, JAV), konferencijos – pasitarimai (Naujoji Zelandija, Anglija, Kanada, JAV), bendruomenės nuostolių atlyginimo modelis (Australija), šeimų sueiga (Naujoji Zelandija, Australija), nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacija (Kanada, Europos valstybės)¹²⁵. Skandinavijos šalys turi galias mediacijos tradicijas¹²⁶, o Lietuvoje (kaip ir Latvijoje bei Estijoje) šis institutas nėra reglamentuotas. BK 38 str. numato atvejus, kuomet asmenį galima atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės, kai kaltininkas ir nukentėjęsysis susitaiko. Tai yra prielaida mūsų šalyje mediacijos institutui kaip resocializacinei priemonei įtvirtinti.

Viena įdomesnių ir kompleksinių resocializacinių programų buvo sukurta JAV Teksaso Jaunimo Komisijoje (angl. *Texas Youth Commission – TYC*) Gainsvilio mieste 1995m. Išsamiai šios programos studiją pateikė V. L. Kronvall¹²⁷. Ši penkių lygių resocializacijos programa sukurta delinkventinio elgesio paaugliui prisiimti atsakomybę už savo veiksmus ir ugdyti įgūdžius, leidžiančius ateityje pasirinkti prosocialų elgesį. Programa reikalauja iš jaunuolio detalizuoti savo gyvenimo istoriją, atrasti mąstymo klaidas, išmokti uždaro teisės pažeidimų rato dalis, suprasti poreikius, pasirinkimus, kurie leido jam pateisinti save ir padaryti teisės pažeidimą, vystyti atjautą

¹²² Sakalauskas G. ir kt. Vaikų ir jaunimo baudžiamoji atsakomybė: užsienio šalių patirtis. Vokietija, Austrija, Olandija, Lenkija, Rusija. – Vilnius: Justitia, 2001. P.79.

¹²³ Sakalauskas G. Jaunimo baudžiamoji atsakomybė užsienio šalyse // Kvalifikacijos kėlimo kursų „Nepilnamečių kriminalinė justicija“ paskaitų medžiaga. - Vilnius, 2001. P.164 – 168.

¹²⁴

¹²⁵ Uscila R. Atkuriamojo teisingumo koncepcija, jo modeliai nepilnamečių justicijoje //Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika. – Vilnius, 2007. P.63 – 68.

¹²⁶ Plačiau žr. Uscila R. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacija Skandinavijos šalyse // Jurisprudencija. - Vilnius, 2002, T. 29(21). P.93-108.

¹²⁷ Kronvall V.L. Measuring the Effects of the TYC Gainesville Resocialization Program on Juvenile Offender Resiliency Levels. // <http://digital.library.unt.edu/permalink/meta-dc-3046:1> (prisijungimo laikas 2009 11 13).

pažeidimų aukoms bei stiprinti savyje socialines vertybes. Taip pat reikalaujama pateikti gyvenimo įvykių apžvalgą, kritinius įvykius, lėmusius nusikaltimo padarymą, kad ateityje būtų išvengta panašių situacijų. Ši sudėtinga programa iš visų nagrinėtų labiausiai atskleidžia nepilnamečio socialinės dezadaptacijos faktorius, kitas nusikaltimo priežastis ir leidžia suskurti tinkamus resocializacijos pagrindus, kad jaunuolis galėtų tobulėti ir užbaigęs programą. Atskirus šios programos fragmentus galime rasti ir Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje – pataisos namuose nuteistiesiems vykdomose programose. Tokios kompleksinės programos kaip TYC parengimas ir specialistų paruošimas reikalauja daug žmogiškųjų ir finansinių išteklių, todėl Lietuvoje būtų sunkiai įgyvendinamas dėl lėšų stokos.

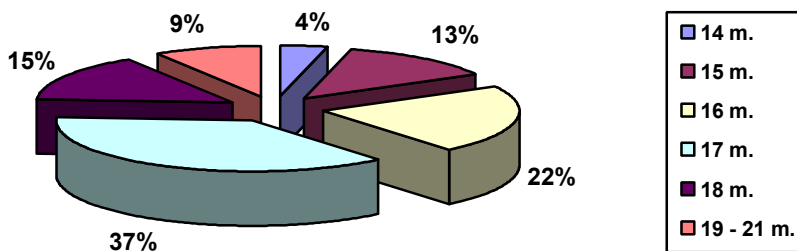
Apibendrinant nepilnamečiams taikomų resocializacinio poveikio priemonių įvairovę reikia pažymėti, jog nė viena jų nėra nepriekaištinga ir šimtu procentu garantuojanti sėkmingą resocializaciją. Beveik visos priemonės yra nukreiptos į teisės pažeidėją ir jo elgesio, nuostatų ir vertybių korekciją, tačiau mažai atkreipiama dėmesio į aplinką, kurioje gyvena nepilnametis. Keičiant asmens elgesio ypatumus, mąstymą, taip pat reikia koreguoti ir aplinkos veiksnius, turinčius didžiausią įtaką nepilnamečio socialinei dezadaptacijai.

4. NEPILNAMEČIŲ, ATLIEKANČIŲ LAISVĖS ATĖMIMO BAUSMĘ KAUNO NEPILNAMEČIŲ TARDYMO IZOLIATORIUJE – PATAISOS NAMUOSE, SOCIALINĖ DEZADAPTACIJA IR RESOCIALIZACIJOS GALIMYBĖS: SOCIOLOGINIS TYRIMAS

Išanalizavus teisės aktus ir mokslinę literatūrą nepilnamečių socialinės dezadaptacijos ir resocializacijos klausimais, autorė Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje – pataisos namuose (toliau KNTI – PN) atliko sociologinį tyrimą, siekiant išsiaiškinti, kokie socialinės dezadaptacijos mikroveiksniai labiausiai padarė įtaką nepilnamečių nusikalstamam elgesiui ir kokios yra jų resocializacijos galimybės. Tyrimas atliktas 2009 m. spalio – lapkričio mėnesiais. Šiuo laikotarpiu buvo analizuojami įstaigos vidaus dokumentai, taikomas interviu metodas apklausiant įstaigos darbuotojus (apklausti 5 skirtingas funkcijas vykdantys darbuotojai) bei anketavimo metodu apklausti 100 tuo metu laisvės atėmimo bausmę atliekančių nepilnamečių.

Vidaus dokumentų ir metinių ataskaitų analizė parodė, kad 2009 m. sausio 1 d. KNTI – PN buvo 118 nuteistųjų, iš kurių 22 asmenys bausmę atlieka antrą kartą. Nusikaltimų struktūroje dominuoja turtiniai nusikaltimai – vagystės (21), plėšimai (61), taip pat smurtiniai nusikaltimai – nužudymai (17), sunkūs sveikatos sutrikdymai (4) ir lytinio pobūdžio nusikaltimai – 13 išžaginimų. KNTI – PN laisvės atėmimo bausmę atlieka nuteistieji, kurie nesulaukė pilnametystės, t.y. 18 metų. Jeigu nuteistieji, kuriems atliekant bausmę, suėjo 18 metų, yra aiškiai pradėję taisytis, tai, siekiant įtvirtinti jų pa(si)taisymo rezultatus, jie gali būti paliekami KNTI – PN iki bausmės laiko pabaigos, bet ne ilgiau kol jiems sueis 21 metai¹²⁸. Sociologinio tyrimo metu paaiškėjo, kad daugiausia įstaigoje yra 16 – 17 metų asmenų.

1 diagrama. Nuteistųjų pasiskirstymas pagal amžių

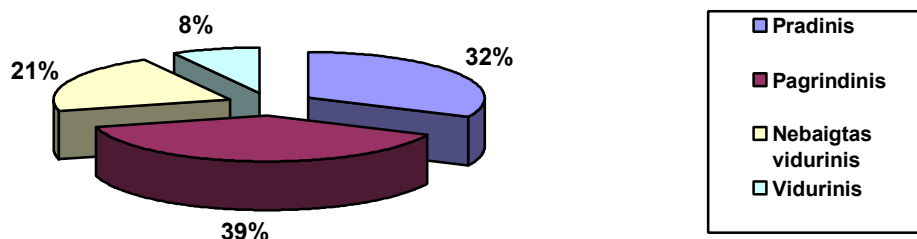

Visi nuteistieji mokosi KNTI – PN teritorijoje esančioje Kauno apskrities 1-ojoje bendrojo lavinimo mokykloje. Pažangumo rezultatai nėra aukšti, dėl menkos nepilnamečių motyvacijos mokytis. Blogą mokymąsi, o vėliau – kurso kartojimą, lemia iškritimas iš nuosekliojo mokymosi dėl jų socialinės aplinkos: dažnas atvejis, kuomet į įstaigą patenka nepilnametis, ilgą laiko tarpą

¹²⁸ Švedas G. Bausmių vykdymo teisė. Bendroji dalis. – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003. P.129.

nelankęs mokyklos. 2009 m. sausio 1d. duomenimis KNTI – PN dominuoja nepilnamečiai, turintys pradinį išsilavinimą. Remiantis atliktu tyrimu, pastebėta, jog daugumą sudaro pradinį ir pagrindinį išsilavinimą turintys nuteistieji (žr. 2 diagramą). Taip pat pastebėta, kad vidurinį išsilavinimą yra įgiję tik įstaigoje resocializacijos tikslais laikomi pilnamečiai.

2 diagrama. Nuteistųjų išsilavinimas

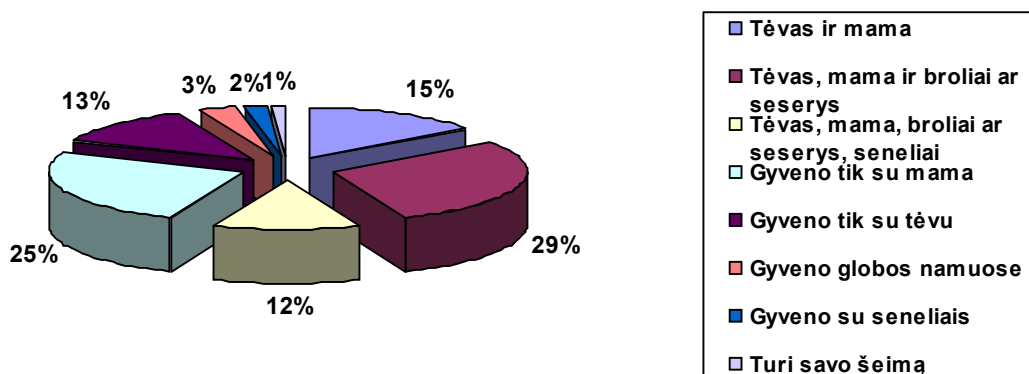

Menką nuteistųjų išsilavinimą galime susieti su mokykline dezadaptacija ir jos sukeltomis problemomis. Anketoje nuteistųjų buvo klausiama apie jų santykį su mokykla. Turintys tik pradinį arba pagrindinį išsilavinimą buvo 71 nuteistasis, 20 iš jų nurodė, jog dažnai bėgdavo iš pamokų, 4 mokyklos nelankė, 18 lankė mokyklą, tačiau susidurdavo su mokymosi sunkumais. Iš visų apklaustųjų 29 % dažnai bėgdavo iš pamokų, 25 % mokyklos nemėgo, kadangi nesutarė su mokytojais, 15 % - su klasės draugais. Respondentai, dažnai praleisdavę pamokas, nesutarė su mokytojais ar bendraklasiais, taip pat nurodė, jog mokytojai nepadėdavo jiems spręsti bendravimo problemų su bendraamžiais ir kitais mokytojais (43%) arba padėdavo retai (40%). Tai patvirtina, antrosios darbo dalies teiginius, jog mokyklinė dezadaptacija iš esmės apima dvi dideles grupes problemų (t.y. santykių su mokytojais ir bendraklasiais problemas), dėl kurių atsiranda mokymosi sunkumų, paaugliai praleidžia dalį pamokų arba nebelanko mokyklos. Siekiant pašalinti nepilnamečių resocializacijos trikdžius ir spręsti pedagogines problemas, KNTI – PN orientuojamasi į informavimą, paveiktumą, nukreiptą į asmenį, bei skatinamos paties nepilnamečio pastangos. KNTI – PN taip pat veikia Kauno mechanikos mokyklos skyrius, kuris nuteistuosius moko trijų profesijų: susiuvėjų, stalių bei duonos ir pyrago gaminių kepėjų. Būdami izoliuoti nuo visuomenės, nepilnamečiai yra atskirti nuo žinojimo apie galimybes darbo rinkoje. Tai sudaro prielaidas socialinės atskirties situacijai, todėl vykdant socialinės dezadaptacijos profesinėje srityje išankstinę prevenciją, nuteistiesiems nuolat teikiama informacija apie situaciją darbo rinkoje ir socialinių paslaugų įstaigas.

Bendraujant su įstaigos darbuotojais paaiškėjo dar viena aktuali praktinė problema, trukdanti sėkmingai nepilnamečio resocializacijai nuo pat pirmųjų KNTI – PN praleistų dienų. Atvykusiems į KNTI - PN naujiems suimtiesiems arba nuteistiesiems, atsakingas šios įstaigos pareigūnas be kitų

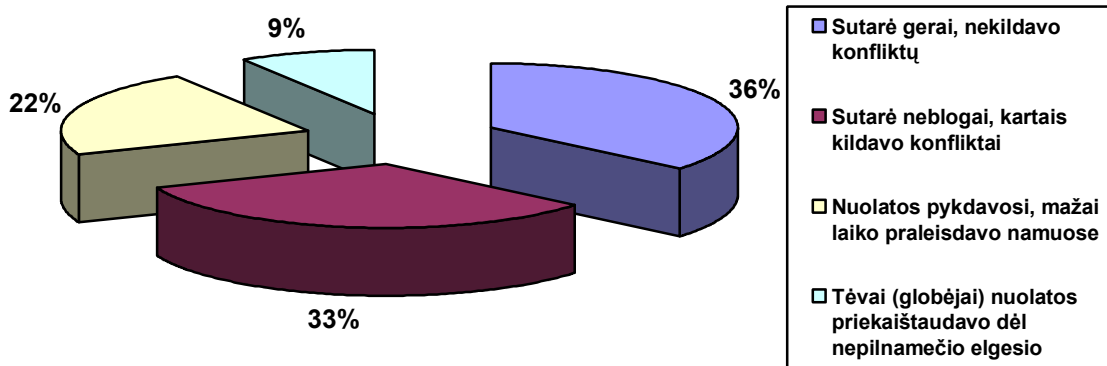
dokumentų įformina ir suimtojo asmens anketą (jeigu ji neužpildyta anksčiau), remdamasis suimtojo ar nuteistojo apklausa. Šie duomenys gali būti netikslūs, nes tik apie 5 % nepilnamečių turi dokumentą, patvirtinantį jų asmens tapatybę. Suformuotoje byloje nėra duomenų apie atvykusių nepilnamečių socialinę padėtį (ar nepilnametis gyveno šeimoje, su globėjais (rūpintojais) ar įtėvių šeimose; nėra duomenų apie šeimos sudėtį), išsilavinimą, sveikatos būklę. Dažniausiai teismų nuosprendžiuose (arba nutartyse, kuriose nepilnamečiams paskirtas suėmimas) būna nurodyti tik gimimo metai ir gyvenamoji vieta, teistumų skaičius, retai – tikslesni duomenys apie išsilavinimą. Šių duomenų nepakanka sprendžiant nepilnamečių socialines problemas, todėl nuteistųjų anketoje buvo klausiama apie šeimos struktūrą ir šeiminius santykius. 15% nuteistųjų gyveno su tėvu ir motina, 29% - su tėvu, motina ir broliais ar seserimis, 12% - su tėvu, motina ir broliais ar seserimis bei seneliais, 25% - gyveno tik su mama, 13% - tik su tėvu, 3% - globos namuose, 2% - tik su seneliais, 1% - turėjo savo šeimą (žr. 3 diagramą). Matyti, jog 44 % nuteistųjų iki nusikaltimo padarymo gyveno pilnoje šeimoje, 12 % - išplėstinėje, 38% - nepilnoje. Nors moksliskai nėra įrodyta, kad nepilna šeima yra socialinės dezadaptacijos faktorius, viena iš nusikalstamos veikos padarymo priežasčių, tačiau netekus mamos ar tėvo (pvz., nelaimės ar skyrybų atveju), remiantis šiuo tyrimu, galime teigti, jog, esant tokioms socialinėms aplinkybėms, atsiranda rizika, kad nepilnametis gali padaryti nusikalstamą veiką.

3 diagrama. Nuteistųjų šeimos struktūra

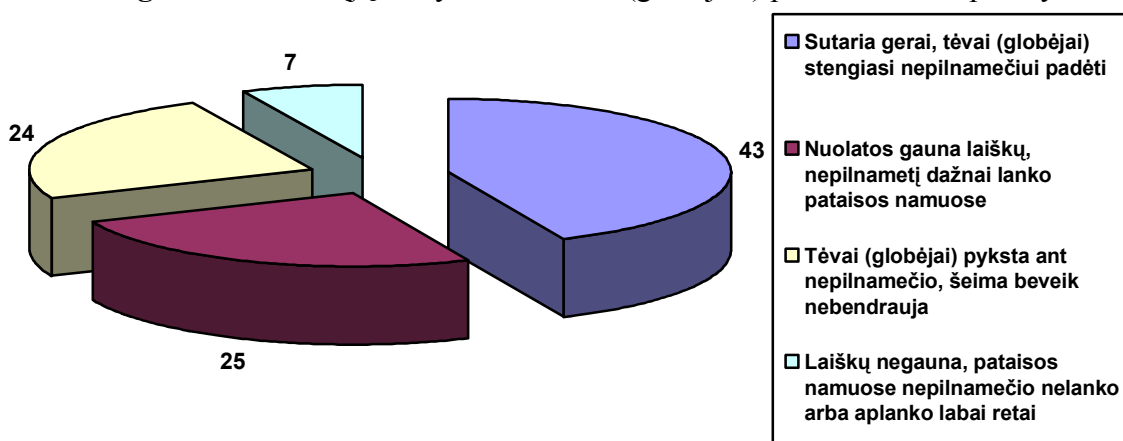
Tyrimo metu taip pat siekta išsiaiškinti, kokie santykiai buvo tarp nepilnamečio ir jo tėvų (globėjų) iki nusikaltimo padarymo ir kaip jie pasikeitė nuteistajam patekus į pataisos namus. 36 % respondentų nurodė, jog iki nusikaltimo padarymo su tėvais (globėjais) sutarė gerai, nekonfliktavo, 33 % - sutarė neblogai, tačiau kartais kildavo konfliktų, 22 % - nuolatos pykdavosi, nepilnametis mažai laiko praleisdavo namuose, o likusiems 9 % respondentų tėvai nuolatos priekaištaudavo dėl jų elgesio.

4 diagrama. Nuteistųjų santykiai su tėvais (globėjais) iki nusikaltimo padarymo

Anketoje buvo galima pasirinkti keletą atsakymo variantų apie santykius su tėvais (globėjais) po nusikaltimo padarymo. 43 nuteistieji nurodė, kad sutaria gerai, o tėvai (globėjai) stengiasi padėti; 25 nuteistieji nuolatos gauna laiškus, tėvai (globėjai) juos dažnai lanko¹²⁹; 24 nuteistieji nurodė, jog tėvai (globėjai) ant jų pyksta, beveik nebendruoja; 7 nuteistieji teigė laišku negaunantys, pataisos namuose jų niekas nelanko arba aplanko itin retai.

5 diagrama. Nuteistųjų santykiai su tėvais (globėjais) po nusikaltimo padarymo

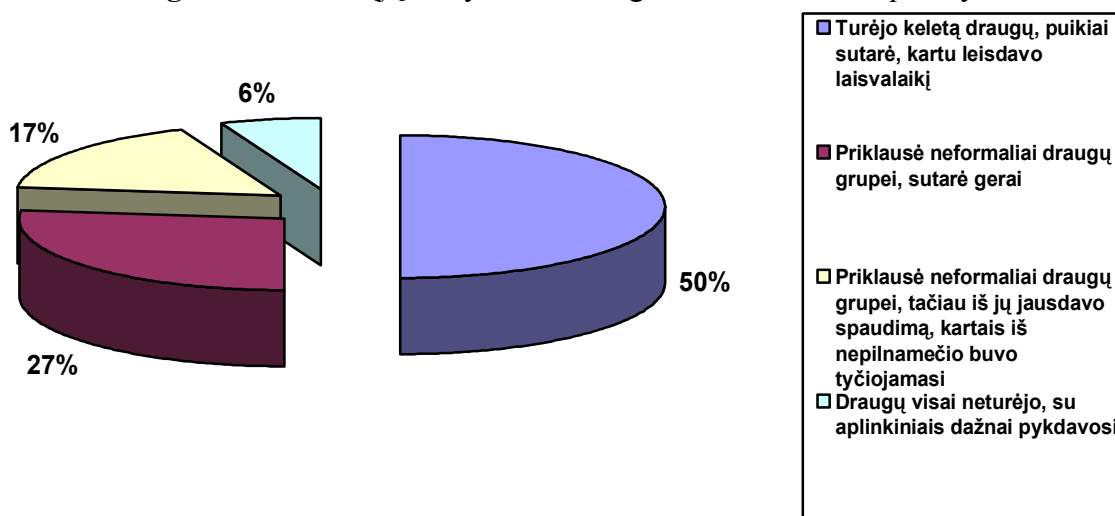
Analizuojant anketų duomenis, autorė pastebėjo tam tikrus santykių pokyčius po nepilnamečio nusikalstamos veikos. 58 nuteistųjų, kurie su tėvais (globėjais) sutarė gerai, santykiai nepasikeitė, 13 nuteistųjų nurodė, jog iki nusikaltimo padarymo su tėvais (globėjais) sutarė gerai, o patekus į pataisos namus santykiai beveik nutrūko, 22 nuteistųjų santykiai buvo konfliktiški, tokie išliko ir po nusikaltimo padarymo, o štai 7 nuteistieji anksčiau su tėvais (globėjais) nesutarė, tačiau po nusikaltimo padarymo tėvai pradėjo jais labiau rūpintis, šeima nebekonfliktuoja. Nepilnamečiai, gerai sutarė su tėvais (globėjais), taip pat nurodė, jog tėvai (globėjai) padėjo jiems spręsti kylančias

¹²⁹ Lankymo sąlygas nustato LR Bausmių vykdymo kodekso 79 ir 80 str.

problemas su bendraamžiais ir mokytojais (44 % atsakiusiųjų tėvai (globėjai) aktyviai dalyvaudavo jų gyvenime, 41% – problemas padėdavo spręsti, tačiau retai). Nepilnamečiai, konfliktavę su šeimos nariais (globėjais) pagalbos sulaukdavo retai (54%) arba visai nesulaukdavo (38%). Vadinasi, net ir esant geriems santykiams šeimoje, nepilnametis ne visada sulaukdavo pagalbos ir patarimų, kaip jiems išspręsti kylančias problemas su bendraamžiais ar mokytojais (t.y. nepilnai įgyvendinta šeimos emocinė funkcija). Be to, izoliavus nepilnamečius pataisos namuose jų socialiniai ryšiai su tėvais (globėjais) tapo apriboti, o dalis jų (13%) nutrūko.

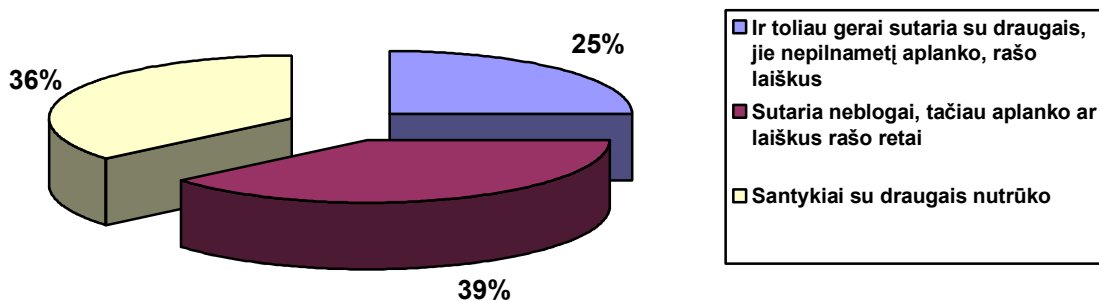
Toliau tiriant socialinių ryšių kaitą, atsiradusią dėl laisvės atėmimo bausmės vykdymo ir nepilnamečio izoliavimo pataisos namuose, nuteistųjų buvo klausama apie jų santykius su draugais. Pusė apklaustų nuteistųjų nurodė, jog iki nusikaltimo padarymo turėjo keletą draugų, su kuriais puikiai sutarė ir kartu leisdavo laisvalaikį, 27 % nuteistieji priklausė neformaliai draugų grupei, sutarė gerai, 17 % taip pat priklausė neformaliai draugų grupei, tačiau kartais iš nepilnamečio buvo tyčiojama, jis grupėje jausdavo spaudimą, 6% nuteistųjų teigė, jog draugų neturėjo ir su aplinkiniais dažnai pykdavosi.

6 diagrama. Nuteistųjų santykiai su draugais iki nusikaltimo padarymo

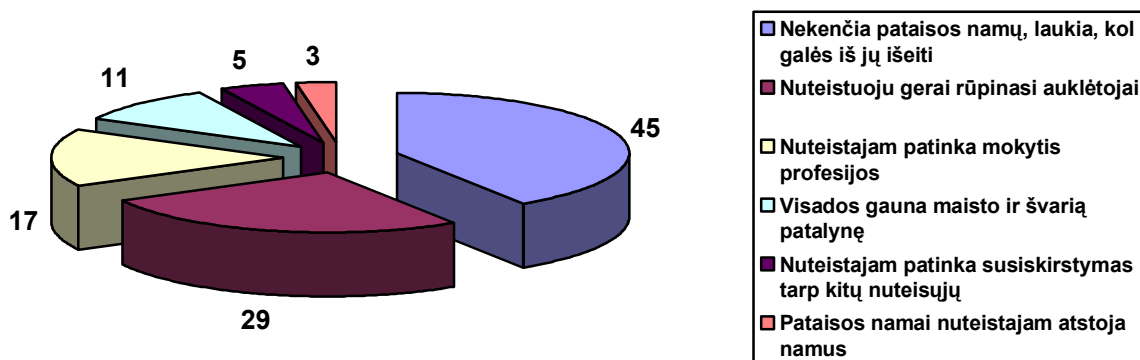
25% respondentų po nusikaltimo padarymo, atliekant bausmę pataisos namuose, ir toliau gerai sutaria su draugais, yra lankomi, gauna laiškų, 39% nuteistųjų socialiniai ryšiai tapo apriboti, nors su draugais sutaria neblogai, tačiau laiškų gauna retai, draugai juos aplanko taip pat retai. O štai net 36% nuteistųjų santykiai su draugais nutrūko (žr. 7 diagramą). Vadinasi, socialiniai ryšiai su draugais, bendraamžiais visiškai nutrūksta beveik tris kartus dažniau lyginat su socialiniais ryšiais su tėvais.

7 diagrama. Nuteistųjų santykiai su draugais po nusikaltimo padarymo

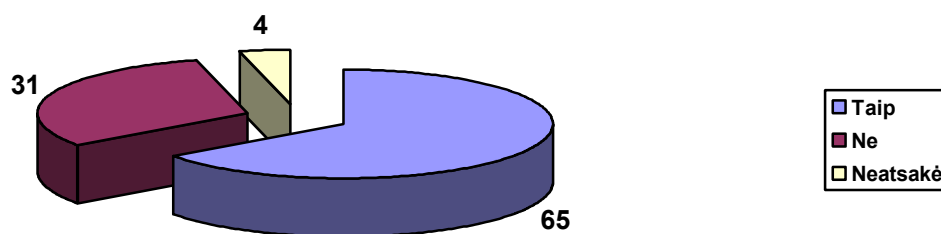

Nuteistieji, paklausti, kuo jiems patrauklus gyvenimo būdas pataisos namuose, pasirinko įvairius atsakymo variantus. 45 respondentai nurodė, jog negali pakešti pataisos namų ir laukia, kol galės iš jų išeiti, 29 nuteistiesiems patinka, kad jais gerai rūpinasi auklėtojai, 17 – patinka mokytis profesijos, 11 respondentų pasirinko materialias vertybes – visados gauna maisto bei šviesią patalynę, 5 nuteistiesiems patinka susiskirstymas tarp kitų nuteistųjų ir tik 3 respondentai teigė, kad pataisos namai jiems atstoja namus (žr. 8 diagramą). Dauguma (65 nuteistieji) taip pat nurodė, jog pavydi laisvėje esantiems savo bendraamžiams to, ką pastarieji dabar turi (draugai, daiktai, užsiėmimai ir pan.) (žr. 9 diagramą).

8 diagrama. Nuteistųjų nuomonė apie pataisos namus

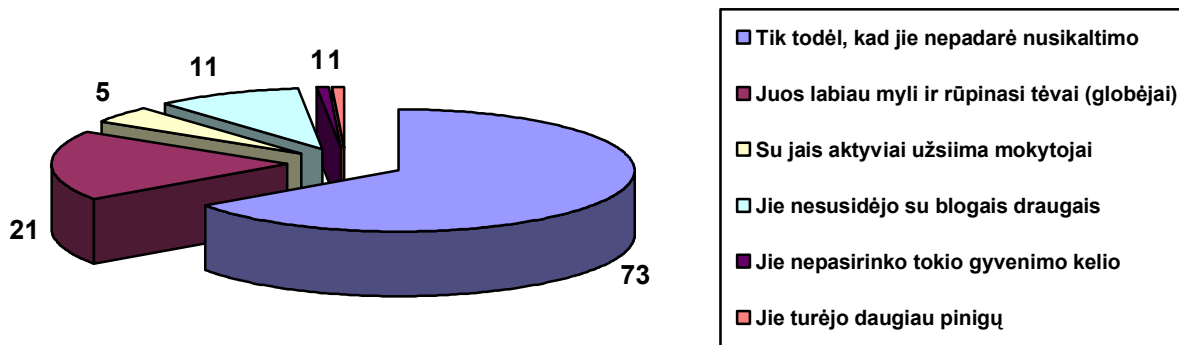
9 diagrama. Ar nuteistieji pavydi kitiems vaikams to, ką jie turi laisvėje?

Paklausus nepilnamečių nuomonės, kodėl kiti vaikai gyvena kitaip nei jie (t.y. gyvena neizoliuoti nuo visuomenės, su šeima, turi draugų, įvairių užsiėmimų, daiktų ir pan.), didžioji

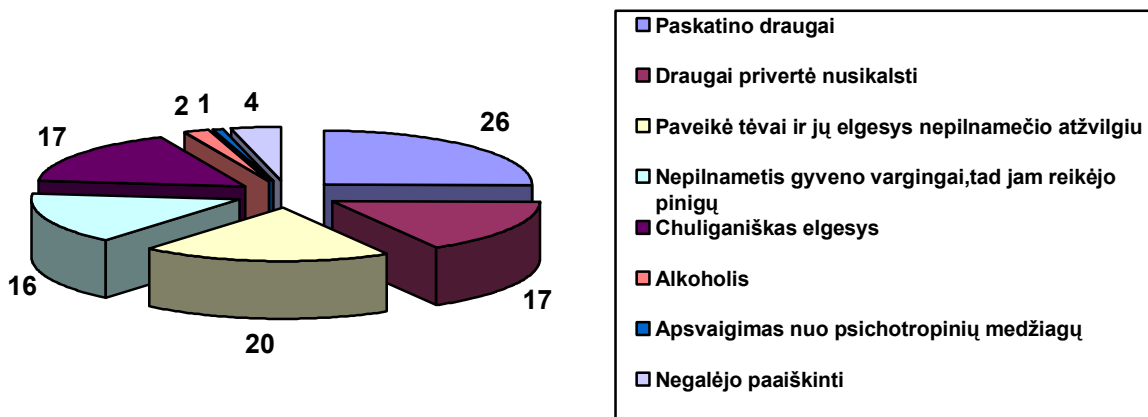
dauguma (73 nuteistieji) teigė, jog tik todėl, kad kiti vaikai nepadarė nusikaltimo. 21 nuteistasis kaip priežastį įvardino meilės ir rūpesčio stoką iš tėvų (globėjų), 11 nuteistųjų nurodė, kad jų bendraamžiai gyvena kitaip, kadangi nesusidėjo su blogais draugais, 5 – kad su jais (t.y. kitais bendraamžiais) aktyviai užsiimdavo mokytojai, 1 – kad nepasirinko tokio gyvenimo kelio.

10 diagrama. Nuteistųjų nuomonė, kodėl jų bendraamžiai gyvena kitaip

Taigi, penktadaliui nuteistųjų galbūt būtų pavykę išvengti nusikaltimo padarymo, jeigu jais labiau rūpintųsi tėvai, dešimtadaliui – ištrūkus iš netinkamų draugų kompanijos. Tai patvirtina ir nepilnamečių įvardintos jų nusikalstamų veikų padarymo priežastys. 26 nuteistieji nurodė, jog padaryti nusikaltimą juos paskatino draugai, 17 – draugai privertė nusikalsti, 20 respondentų teigė, kad juos paveikė tėvai ir jų elgesys nepilnamečio atžvilgiu, 16 – vargingai gyveno, todėl reikėjo pinigų, 17 nurodė chuliganišką elgesį, 2 nuteistieji, kaip nusikaltimo padarymo priežastį įvardijo alkoholi, 1 buvo apsvaigęs nuo psichotropinių medžiagų (žr. 11 diagramą). Pažymėtina, kad visi nepilnamečiai, kaip priežastį nurodę vargingą gyvenimą, sunkias materialines sąlygas, padarė turtinius nusikaltimus – vagystes arba plėšimus. Iš šių atsakymų matyti, jog draugų įtaka yra žymus socialinės dezadaptacijos veiksnys, lemiantis paauglio apsisprendimą padaryti nusikalstamą veiką.

11 diagrama. Nusikaltimo padarymo priežastys

KNTI – PN yra bausmių vykdymo institucija, kurios misija - mažinti nepilnamečių nusikalstamumą humanizuojant ir modernizuojant nepilnamečių gyvenamąją aplinką izoliacijos

sąlygomis, efektyviau ir teisingiau vykdyti nepilnamečių nusikalstamumo prevenciją ir reintegraciją į visuomenę, ugdyti nepilnamečių sampratą apie gyvenimą teisinėje visuomenėje. Įgyvendinat šią misiją ir įstaigos tikslus¹³⁰, siekiant nepilnamečių, atliekančių KNTI – PN laisvės atėmimo bausmę, resocializacijos, įstaigoje vykdomos socialinės rehabilitacijos programos, paremtos tiek individualiu, tiek grupiniu darbu. Individualios programos – tai adaptacijos programa, paruošimo paleidimui programa, kompleksinė elgesio keitimo programa ir socialinio rėmimo programa. Pagrindinis adaptacijos programos tikslas – pagalba nuteistajam, įjungiant visus įstaigoje dirbančius specialistus į jo adaptacijos procesą, bei problemiškos adaptacijos priežasčių analizę. Šios programos pagalba yra pašalinami arba sumažinami socialinės dezadaptacijos veiksniai, kuriuos savo moksliniame tyrime išskyrė S. Gečėnienė ir E. Vileikienė, kadangi adaptacijos programa vykdoma ne tik pataisos namuose, bet ir tardymo izoliatoriuje, kur laikomas suimtas įtariamasis. Kaip parodė įstaigos vidaus dokumentai ir mūsų atliktas tyrimas, beveik 2/3 nepilnamečių gerai (arba neblogai) sutarė su tėvais (globėjais) iki nusikaltimo padarymo, tėvai (globėjai) rūpinasi savo atžala jam atliekant bausmę, todėl įstaigoje vykdoma kompleksinė elgesio keitimo programa, kurios tikslas – išlaikyti vertingus nuteistojo ryšius su tėvais ir artimaisiais, bendradarbiaujant su nepilnamečio tėvais (globėjais) ir artimaisiais sudaryti prielaidas jo elgesio keitimuisi bei pilnavertei socialinei integracijai¹³¹. Tėvų įtaką keičiant vaiko elgesį pripažįsta ir užsienio mokslininkai¹³².

KNTI – PN, kaip minėta, vykdomos ir grupinio užimtumo programos, kuriose dalyvauja visi nuteistieji: tai socialinės integracijos į visuomenę, pilietiškumo ugdymo, socialinių vertybinių įgūdžių formavimo, sveikos gyvensenos įgūdžių formavimo, savęs žalojimo ir savižudybių prevencijos, fizinio aktyvumo skatinimo, kompiuterinių raštingumo įgūdžių ugdymo, vertybinių įgūdžių ir socialinių ryšių stiprinimo, muzikos klausymo, nuteistųjų savišvietos, „Mąstyk pats“ programos. Visas šias programas vienija bendras tikslas – efektyvi nuteistųjų resocializacija (socialinė rehabilitacija). 2009 m. vasario mėn. pradėta vykdyti „Neigiamo lyderiavimo ir jo prevencijos programa“, orientuota į lyderiavimo problemos nuteistųjų tarpe sprendimą (kriminalinės subkultūros įtakos mažinimą – *aut. past.*). Nuo 2009 m. kovo mėn. nuteistiesiems pradėta vesti nauja EQUIP programa. Tai programa, kurios tikslas motyvuoti ir įgalinti paauglius teikti pagalbą vienas kitam. Ši programa yra terapijos programa nesocialaus elgesio problemų turintiems

¹³⁰ <http://www.nti-pn.lt/istorija.html> (prisijungimo laikas 2009 11 30).

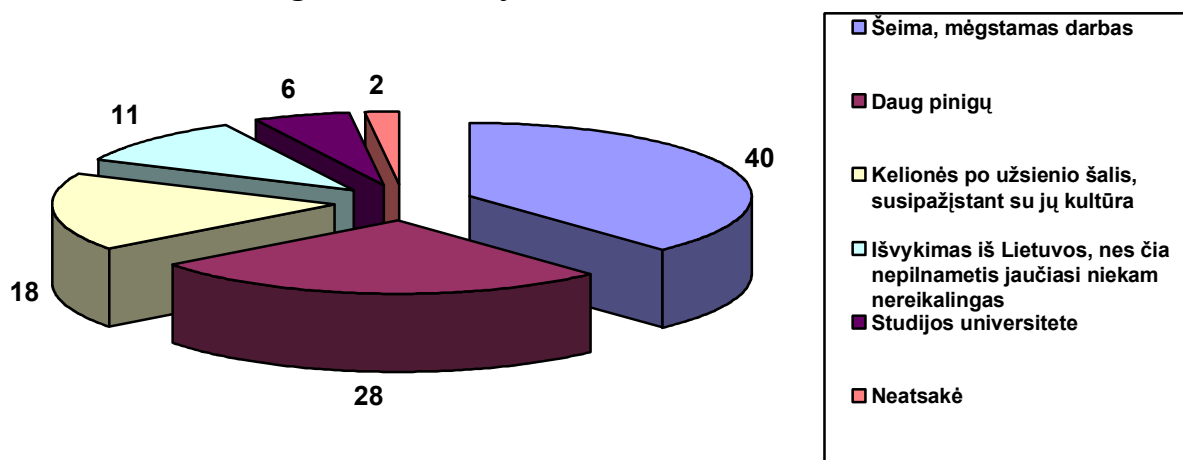
¹³¹ Plačiau žr. Žukauskienė G., Giedrienė R. ir kt. Nusikaltusio vaiko ar jaunuolio grąžinimo į socialų gyvenimą visuomenėje koncepcija. // http://www.nplc.lt/sena/nj/Dokumentai/Literatura/smm_koncepcija/SMM%20koncepcija.doc (prisijungimo laikas 2009 11 20). P.19 – 21.

¹³² Cavell T.A., Hymel S., Malcolm K.T., Seay A. Socialization and Interventions for Antisocial Youth. // Handbook of Socialization. Theory and Research. (edited by Joan E. Grusec and Paul D. Hastings). – New York: The Guildford Press, 2007. P.45 – 46.

nepilnamečiams. EQUIP yra daugiakomponentė programa, akcentuojanti pačių nepilnamečių atsakomybę už savo elgesį. EQUIP programos metu devynių nepilnamečių grupė renkasi į 1 val. užsiėmimus, kuriuos koordinuoja suaugęs asmuo, bet veda patys paaugliai. Šių užsiėmimų metu grupės nariai, kurdami prosocialų klimata, pasakodami savo gyvenimo istorijas, atskleisdami ir aptardami savo problemas bei mąstymo klaidas, perorientuoja negatyvius grupės narius ir padėdami vieni kitiems planuoti, kaip gyvens ateityje, padeda vienas kitam mąstyti ir elgtis atsakingai. Apibendrinant, šių užsiėmimų metu dalyviai „aprūpinami“ pykčio valdymo metodais, socialiniais įgūdžiais ir brandžių, atsakingų sprendimų priėmimo įgūdžiais. Visi šie mokymai trunka dešimt savaitių ir nuolat yra kartojami sudarant naujas grupes. Jų nauda pasireiškia puoselėjant pozityvią bendraamžių kultūrą.

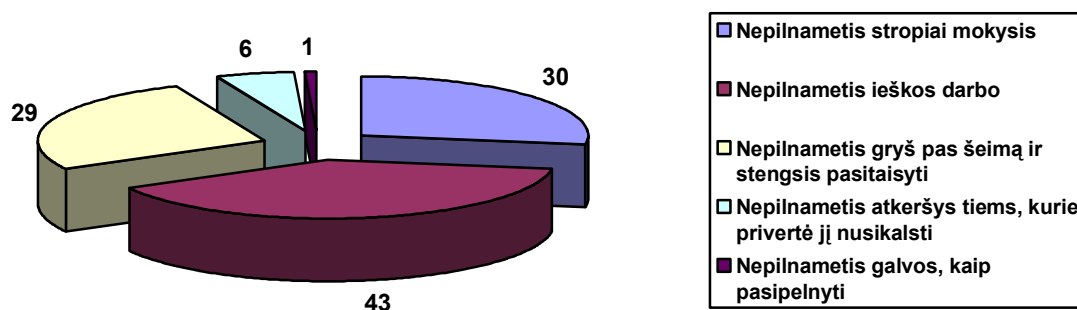
Žinant, kiek įvairių programų yra vykdoma pataisos namuose ir kaip stengiasi mokytojai bei auklėtojai, tyrimo metu siekta sužinoti, kaip nepilnametis išvaizduoja savo gyvenimą išėjus iš pataisos namų. 40 nuteistųjų teigė norintys turėti šeimą ir mėgstamą darbą, 28 – nori turėti daug pinigų, 18 – norėtų aplankyti kuo daugiau užsienio šalių, kadangi jiems įdomi kitų šalių kultūra, 11 nuteistųjų buvo pesimistiškai nusiteikę ir teigė, jog norėtų išvažiuoti iš Lietuvos, kadangi čia jaučiasi niekam nereikalingi, 6 nuteistieji turi ambicijų baigti studijas universitete. Didesnė dalis nuteistųjų puoselėja žmogiškus norus ir vertybes – šeimą, mėgiamas darbas, kelionės, kiti yra pragmatikai, orientuoti į materialinę gerovę.

12 diagrama. Nuteistųjų siekiai atlikus laisvės atėmimo bausmę

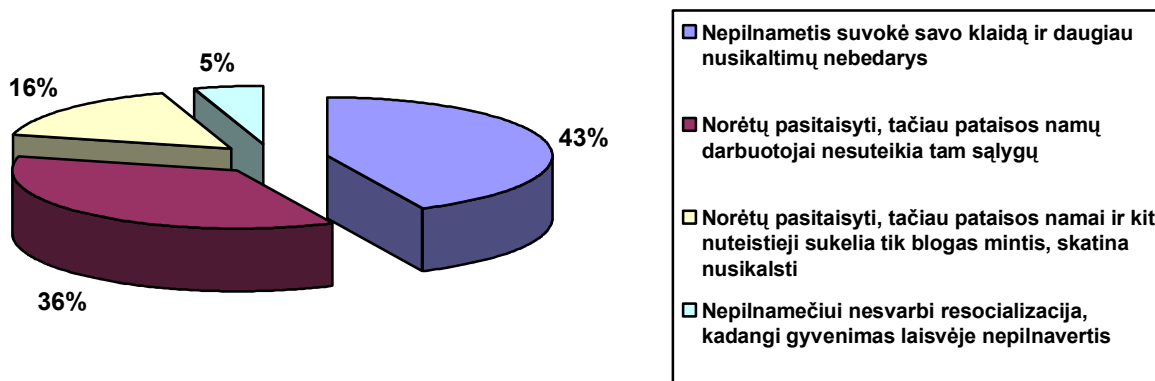
Paklausti, kaip tikisi įgyvendinti šiuos norus ir svajones, 30 nuteistųjų nurodė, jog atlikę laisvės atėmimo bausmę stropiai mokysis, 43 – ieškos darbo, 29 – grįš pas šeimą ir stengsis pasitaisyti, 6 nuteistieji, visų pirma, atkeršys tiems, kurie juos privertė nusikalsti, 1 teigė galvosias kaip pasipelninti. Matome, jog pataisos namų darbuotojų pastangos mokant nepilnamečius profesijos, taip pat vykdant bendradarbiavimo su tėvais programas, nėra bevaisės.

13 diagrama. Nuteistųjų siekių (norų) įgyvendinimo priemonės

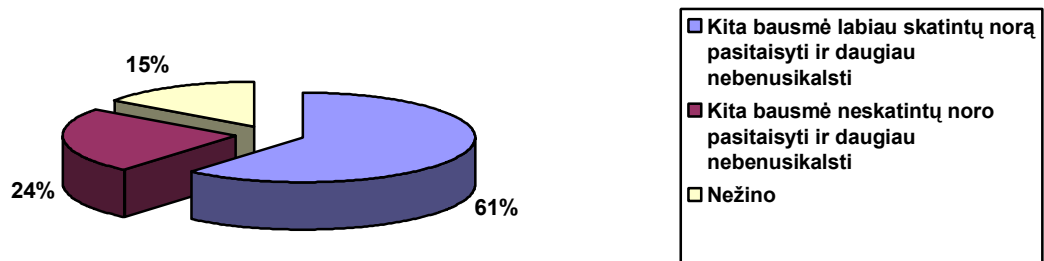
Trečiojoje darbo dalyje, kalbant apie resocializacijos priemones, buvo diskutuojama dėl pataisos namų efektyvumo vykdant resocializacinę veiklą. Atlikus tyrimą paaiškėjo, jog 43% nepilnamečių mano, jog pataisos namai privertė juos susimąstyti apie padaryto nusikaltimo žalą ir skatina pasitaisyti, 36% nuteistųjų norėtų pasitaisyti, tačiau pataisos namų darbuotojai nesuteikia tam sąlygų, 16% nuteistųjų teigė norintys pasitaisyti, tačiau kiti nuteistieji ir gyvenimas pataisos namuose sukelia tik blogas mintis ir skatina nusikalsti, 5% nuteistųjų jų resocializacija buvo nesvarbi, kadangi jiems gyvenimas visuomenėje nepilnavertis.

14 diagrama. Nuteistųjų nuomonė apie resocializacijos galimybes pataisos namuose

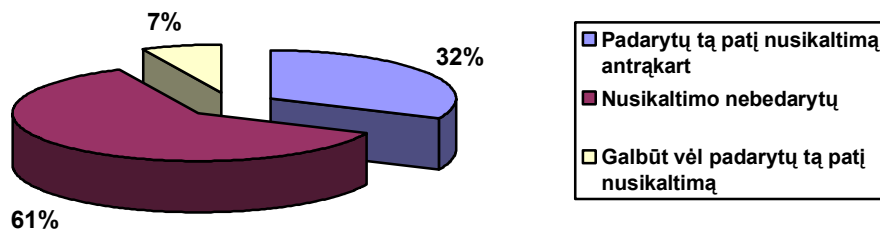
Vadinasi, viena vertus, izoliacija ir disciplina priverčia suvokti savo klaidas ir sukelia norą pasitaisyti, kita vertus, sistema, apimanti pataisos namų taisykles, tvarką, subkultūrą, užkerta kelią sėkmingai resocializacijai. Paklausti, ar kitokia teismo paskirta bausmė (ar auklėjamojo poveikio priemonė) labiau skatintų norą pasitaisyti ir ateityje nenusikalsti, 61 % atsakė teigiamai, 24 % - neigiamai, 15 % - neturėjo nuomonės.

15 diagrama. Nuteistųjų nuomonė apie kitokios bausmės resocializacinį poveikį

Ir vis dėlto, žinodami, kokie sunkumai jų laukia patekus į pataisos namus, net 32% nuteistųjų teigė antrą kartą ryžtusi pakartoti nusikaltimą, 7% dvejojo (žr. 16 diagramą). Analizuodama anketinius duomenis, autorė pastebėjo, kad antrą kartą tą patį nusikaltimą padaryti yra linkę tie nepilnamečiai, kurie yra nubausti už turtinių arba seksualinių nusikaltimų padarymą.

16 diagrama. Nuteistųjų ryžtas pakartoti tą patį nusikaltimą

Nepilnamečių teistumų skaičius¹³³ ir faktas, kad didžioji dalis lygtinai paleistų nepilnamečių nevykdo įpareigojimų ir yra gražinami atlikti neatliktos bausmės dalies, rodo, kad laisvės atėmimo bausmė ir laikas, praleistas pataisos namuose, neįgyvendina bausmės tikslų (LR BK 41 str. 2 d. 3 ir 4 p.), o laisvės atėmimo bausmė nėra tinkama resocializacinė priemonė. Laisvės atėmimo bausmės vykdymo laikotarpiu nusikaltimą padaręs nepilnametis yra izoliuojamas nuo visuomenės ir tokiu būdu visuomenė kurį laiką yra apsaugota nuo kitų jo nusikalstamų veikų. Tačiau pataisos namuose vykdoma resocializacinė veikla, nepaisant didelių darbuotojų pastangų, nepasiekia deklaruojamų tikslų ir nepilnametis, sugrįžęs į visuomenę, kuomet nėra pašalinti socialinės dezadaptacijos veiksniai, vėl padaro naują nusikalstamą veiką ir taip susiformuoja uždaras ratas: socialinė dezadaptacija → nusikalstama veika → nesėkminga resocializacija → socialinė dezadaptacija.

¹³³ KNTI – PN įskaitos skyriaus duomenimis 2009 m. spalio 1d. iš 132 laisvės atėmimo bausmę atliekančių nepilnamečių, 22 nuteistieji turi 1 teistumą, 30 – 2 teistumus, 18 – 3 teistumus, 30 – 4 teistumus, 14 – 5 teistumus, 8 – 6 teistumus, 3 – 7 teistumus, 4 – 8 teistumus, 1 – 9 teistumus, 1 – 12 teistumų, 1 nuteistasis - net 14 teistumų.

IŠVADOS

1. Socializacija – tai žmogaus vystymasis per visą jo gyvenimą, sąveikaujant su aplinka, įsisavinant socialines normas, kultūros vertybes, save tobulinant ir realizuojant toje visuomenėje, kuriai individas priklauso. Socializacijos proceso metu vaikas įgyja kasdieniam gyvenimui reikiamus įgūdžius, išmoksta mąstyti, suvokti aplinką, numatyti savo elgesio pasekmes. Paauglys, išgyvendamas viduje krizę, ilgainiui išmoksta kontroliuoti save ir savo elgesį, gali būti atsakingas už savo veiksmus, sugeba elgtis prosocialiai, atsižvelgiant į visuomenės lūkesčius.
2. Esant desocializacijai susiduriame su nepageidaujamu nevisuomenišku vaiko elgesiu. Toks elgesys yra sąlygotas socialinės dezadaptacijos, kuomet asmuo nesugeba prisitaikyti prie visuomenės, elgiasi nesocialiai, ignoruodamas vyraujančias vertybes ir elgesio normas. Nepilnamečių socialinė dezadaptacija, remiantis A. Makowski klasifikacija, iš esmės yra netinkama (neadekvati ar net destruktivi) socializacija.
3. Nepilnamečių socialinės dezadaptacijos veiksnius galime skirstyti į mikro ir makroveiksnus. Mikroveiksnams priskirtina šeima, mokykla, bendraamžių grupės, kaip svarbiausi makroveiksniai analizuojama valstybės ir masinių informavimo priemonių įtaka.
4. Apibendrinus gausią resocializacijos sąvokų įvairovę, resocializacija galima vadinti procesą su neribotais ištekliais veiksnių, kuriais siekiama grąžinti nusikaltusį asmenį į socialiai priimtą gyvenimą. Susiejant socialinės dezadaptacijos ir resocializacijos procesus, galime teigti, jog resocializacija yra procesas, kuomet eliminuojama arba iki minimumo sumažinama socialinės dezadaptacijos veiksnių įtaka asmenybei ir pereinama prie konstruktyvios (pozityvios) socializacijos.
5. Pagrindinė resocializacijos problema vykdant laisvės atėmimo bausmę atsiranda dėl prieštaravimo tarp resocializacijos idėjų, kurios skelbia apie asmens saviraišką, teises bei pasirinkimą, ir esminių penitencinės sistemos principų – kontrolės, paklusimo bei izoliacijos.
6. Atliktas sociologinis tyrimas KNTI – PN, parodė, kad net 38% nuteistųjų gyveno nepilnoje šeimoje. Vadinasi, gyvenimas nepilnoje šeimoje yra rizikos faktorius, rodantis, kad nepilnametis gali padaryti nusikalstamą veiką.
7. Beveik 2/3 nuteistųjų nurodė, kad iki nusikaltimo padarymo su tėvais sutarė gerai arba neblogai. Tyrimo rezultatai rodo, kad netgi esant geriems santykiams šeimoje, nepilnamečiai ne visada sulaukdavo pagalbos ir patarimų, kaip jiems išspręsti kylančias problemas su bendraamžiais ar mokytojais (t.y. nepilnai įgyvendinta šeimos emocinė funkcija).

8. Patekus į pataisos namus nuteistųjų socialiniai ryšiai su tėvais ir draugais tapo apriboti. 13% nepilnamečių nurodė, kad jų santykiai su tėvais (globėjais) nutrūko. Santykiai su draugais nutrūksta beveik tris kartus dažniau (36% apklaustų nuteistųjų patvirtino, kad patekus į pataisos namus su draugais visiškai nebendrauja).
9. Tėvų elgesys nepilnamečio atžvilgiu kaip vienas iš nusikaltimo padarymo veiksmų buvo įvardinta penktadalio nuteistųjų, draugų įtaką ar prievartą paminėjo 2/5 nuteistųjų.
10. 43% nepilnamečių mano, jog pataisos namai privertė juos susimąstyti apie padaryto nusikaltimo žalą ir skatina pasitaisyti, 36% nuteistųjų norėtų pasitaisyti, tačiau pataisos namų darbuotojai nesuteikia tam sąlygų, 16% nuteistųjų teigė norintys pasitaisyti, tačiau kiti nuteistieji ir gyvenimas pataisos namuose sukelia tik blogas mintis ir skatina nusikalsti, 5% nuteistųjų jų resocializacija buvo nesvarbi, kadangi jiems gyvenimas visuomenėje nepilnavertis.
11. KNTI – PN fiksuojami nepilnamečių teistumo ir recidyvo rodikliai bei tyrimo duomenys rodo, jog laisvės atėmimo bausmė kaip resocializacinė priemonė yra netinkama beveik 60% šiuo metu bausmę atliekančių nepilnamečių. Bausmės tikslai lieka nepasiekti.
12. Atliktas tyrimas patvirtino iškeltą hipotezę, kad Lietuvoje taikomos resocializacinio poveikio priemonių rūšys, ypač laisvės atėmimo bausmė, iš tikrųjų nepašalina socialinės dezadaptacijos veiksnių. Kai kuriais atvejais galime stebėti ir atvirkštinį procesą, kuomet atlikęs laisvės atėmimo bausmę nepilnametis susiduria su dar didesniais socialinės adaptacijos sunkumais.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Nacionaliniai ir tarptautiniai teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741.
3. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 74-2262 .
4. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 73-3084.
5. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas // Valstybės žinios. 1985, Nr. 1-1. (Aktuali redakcija nuo 2009 04 10)
6. Lietuvos Respublikos vaiko teisių pagrindų apsaugos įstatymas // Valstybės žinios. 1996, Nr. 33-807. (Aktuali redakcija nuo 2006-06-08)
7. Lietuvos Respublikos vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymas // Valstybės žinios. 2007, Nr. 80-3214.
8. Lietuvos Respublikos nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymas // Valstybės žinios. 2009, Nr. 86-3637.
9. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. vasario 23 d. nutarimas Nr. 209 „Dėl Vaikų ir jaunimo socializacijos programos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2004, Nr. 30-995.a
10. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. kovo 6 d. nutarimas Nr. 197 “Dėl vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinės programos” // Valstybės žinios. 1997, Nr. 21.
11. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas Nr. 1070 „Dėl Nepilnamečių justicijos 2009 – 2013 metų programos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2009, Nr. 110-4664.
12. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. gegužės 19 d. nutarimas Nr. 600 „Dėl nepilnamečių justicijos 2004 – 2008 metų programos patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 2004-05-22, Nr. 83-3008.
13. Nepilnamečių justicijos 1999 – 2002 metų programa // http://www.nplc.lt/sena/nj/Dokumentai/Liet_teis_aktai/nepilnameciu%20just%20progr.htm (prisijungimo laikas 2009 10 06).
14. Lietuvos Respublikos Seimo 2008 m. birželio 3 d. nutarimas Nr. Nr. X-1569 „Dėl valstybinės šeimos politikos koncepcijos patvirtinimo“ // <http://www3.lrs.lt/docs2/GYWHJWWE.DOC> (prisijungimo laikas 2009 09 10).
15. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija // Valstybės žinios. 1995, Nr. 60.

16. The United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (The Riyadh Guidelines). The United Nations General Assembly resolution No. 45/112 of 14 December, 1990 // <http://www.un.org/documents/ga/res/45/a45r112.htm> (prisijungimo laikas 2009 10 23).
17. The United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty (The Havana Rules). The United Nations General Assembly resolution No. 45/113 of 14 December, 1990 // <http://www.un.org/documents/ga/res/45/a45r113.htm> (prisijungimo laikas 2009 10 23).
18. The United Nations Standard Minimum Rules for Non-Custodial Measures (The Tokyo Rules). The United Nations General Assembly resolution No. 45/110 of 14 December, 1990 // <http://www.un.org/documents/ga/res/45/a45r110.htm> (prisijungimo laikas 2009 10 23).
19. Recommendation No. R (87) 20 On social Reactions to Juvenile Delinquency adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 17 September, 1987 // <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=608029&SecMode=1&DocId=694290&Usage=2> (prisijungimo laikas 2009 10 23).
20. Resolution No. 78 (62) On Juvenile Delinquency and Social Change adopted by Committee of Ministers of the Council of Europe 29 November, 1978 // <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=596929&SecMode=1&DocId=663358&Usage=2> (prisijungimo laikas 2009 10 23).

Specialioji literatūra

1. Acus A., Karniauskas L. Socialinio elgesio nukrypimų sociologija. – Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2007.
2. Babachinaitė G. Nepilnamečių smurtas Lietuvoje: raiška, priežastys ir prevencija // Jurisprudencija, 2002, T. 27(19). P. 108–117.
3. Babachinaitė G., Čepas A., Dapšys A. ir kt. Nepilnamečio asmenybė ir nusikalstamumas. – Vilnius: Mintis, 1984.
4. Bajoriūnas Z. Paauglio teisėtvarkos pažeidėjo šeimos ugdomasis potencialas // Mokykla ir nusikalstamumo prevencija. - LR Švietimo ir mokslo ministerija, Vilnius, 1996.
5. Baudžiamoji teisė: bendroji dalis. Trečiasis papildytas leidimas. – Vilnius: Eugrimas, 2003
6. Baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis (1 – 98 straipsniai). – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004.
7. Berger P.L., Luckman T. Socialinės tikrovės konstravimas. – Vilnius: Pradai, 1999.
8. Berns R.M. Vaiko socializacija. Šeima, mokykla, visuomenė. – Poligrafija ir informatika, 2008.

9. Broom L. Sociologija. – Litera Universitatis Vytauti Magni, 1992.
10. Burvytė S. Adaptacija ir jos raiška pradinėje mokykloje // Pedagogy studies (Pedagogika), Nr. 73/2004, p. 83 – 88 // www.cceol.com (prisijungimo laikas 2009 09 05).
11. Cavel T.A., Hymel S., Malcolm K.T., Seay A. Socialization and Interventions for Antisocial Youth // Handbook of Socialization. Theory and Research. (edited by Joan E. Gruscec and Paul D. Hastings). – New York: The Guildford Press, 2007. P. 43 – 60.
12. Christie N. Nusikaltimų kontrolė kaip pramonė. Į Gulagą – Vakarų stiliumi. – Vilnius: Eugrimas, 1999.
13. Clarkson C.M.V. Understanding Criminal Law. Second edition. – London: Fontana Press, 1995.
14. Dapšys A., Misiūnas J., Čaplinskas A. Bausmės individualizavimo teisinės problemos. Baudžiamojo įstatymo normų ir jų taikymo teismų praktikoje sisteminė analizė. – Vilnius: Teisės institutas, 2008.
15. Didžiulienė R. Sociologija. – Kaunas: Technologija, 2004.
16. Drakšienė A., Drakšas R. Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. Antroji pataisyta ir papildyta laida. – Vilnius: Eugrimas, 2008.
17. Drakšas R. Baudžiamoji atsakomybė ir jos realizavimo formos. – Vilnius: Justitia, 2008.
18. Dumbliauskas V. Sociologija. - Vilnius: VPU, 1999.
19. Galinaitytė J. Individo teisinė socializacija: samprata ir struktūra // Jurisprudencija, 2001, T. 20 (12). P.16 – 22.
20. Gavėnaitė A. Bausmės samprata ir funkcijos pozityvistinėje ir kritinėje kriminologijos tradicijose. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, sociologija (05 S). – Vilnius, 2008.
21. Gavėnaitė A. Delinkvencijos raiška neformaliose jaunimo grupėse // Sociologija. Mintis ir veiksmai, 2003/2. P. 103 – 118.
22. Gečėnienė S. Baudžiamosios justicijos poveikis nepilnamečio asmenybei (kardomojo kalinimo pavyzdžiu). Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). – Vilnius, 2002.
23. Giddens A. Sociologija. – Poligrafija ir informatika, 2005.
24. Giddens A. Sociology. 4th edition. – Polity, 2001.
25. Gilligan J. Smurtas. Apmąstymai apie nacionalinę epidemiją. – Vilnius: ALF/Vaga, 2007.
26. Grigas R. Nusikalstamumo šaknys. Kintanti ar gėstanti socializacija? // Mokykla ir nusikalstamumo prevencija - LR Švietimo ir mokslo ministerija, Vilnius, 1996.
27. Forensic Psychotherapy. Crime, Psychodynamics and the Offender Patient (edited by C.Cordess and M.Cox). – London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers, 1996.

28. Henkes B. The Role of Education in Juvenile Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union. – Open Society Institute, Hungary, 2000 // <http://www.hrea.org/pubs/henkes2000.pdf> (prisijungimo laikas 2009 11 13).
29. Jaunimo nusikalstamas elgesys: nukentėjusieji ir kaltininkai. Mokinių apklausa 2002, projektas „Mare Balticum“. – Teisės institutas, Vilnius, 2004. // <http://www.teise.org/docs/research/%20Jaunimo%20nusikalstamas%20%20elgesys%2004.pdf> (prisijungimo laikas 2009 11 03).
30. Jepsen J. Juvenile Justice in Denmark: From Social Welfare to Repression. // Juvenile Law Violators, Human Rights, and the Development of New Juvenile Justice Systems (edited by E. L. Jensen and J. Jepsen) – Oxford: Hart Publishing, 2006.
31. Jusienė R. „Sunkūs“ paaugliai arba kodėl paaugliai elgiasi agresyviai? // Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika. – Vilnius, 2007. P.113 – 124.
32. Karmaza E. Vaiko raida // Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika. – Vilnius, 2007. P.97 – 112.
33. Kiškis A. Neigiamas televizijoje smurto poveikis nepilnamečiams ir jo prevencija. // Jurisprudencija, 2004, T. 59(51). P.39 – 53.
34. Krajewski K. The Juvenile System in Poland. // Juvenile Law Violators, Human Rights, and the Development of New Juvenile Justice Systems (edited by E. L. Jensen and J. Jepsen) – Oxford: Hart Publishing, 2006.
35. Kriminologija. Atsakingasis redaktorius prof. J.Bluvšteinas – Vilnius: Pradai, 1994.
36. Kronvall V.L. Measuring the Effects of the TYC Gainesville Resocialization Program on Juvenile Offender Resiliency Levels. // <http://digital.library.unt.edu/permalink/meta-dc-3046:1> (prisijungimo laikas 2009 11 13).
37. Krukauskienė E., Trinkūnienė I., Žilinskaitė V. Jaunimo kultūrinis identitetas: prioritetai, nuostatos, etninė kultūra. – Socialinių tyrimų institutas, Vilnius: Eugrimas, 2003.
38. Kutinskaitė Š. Tobulas mokytojas – koks jis? // <http://kauno.diena.lt/dienrastis/priedai/draugai/tobulas-mokytojas-koks-jis-120338> (prisijungimo laikas 2009 09 15).
39. Kveskienė G. Pozityvioji socializacija. – Vilnius: VPU, 2005.
40. Kveskienė G. Socializacija ir vaiko gerovė. – Vilnius: VPU, 2003 // <http://www.vpu.lt/bibl/elvpu/37059.pdf> (prisijungimo laikas 2009 03 15).

41. Laible D., Thompson R.A. Early Socialization. A Relationship Prespective // Handbook of Socialization. Theory and Research. (edited by Joan E. Gruscec and Paul D. Hastings). – New York: The Guildford Press, 2007. P.181 – 203.
42. Leliūgienė I. Žmogus ir socialinė aplinka. – Kaunas: Technologija, 1997.
43. Leliūgienė I., Liaudinskienė G. Nepilnamečių resocializacija – anachronizmas, utopija ar iššūkis, šiuolaikiniams socialiniams mokslams? // Pedagogie studies (Pedagogika), Nr. 88 / 2007. P. 106 – 115. // www.cceol.com (prisijungimo laikas 2009 11 13).
44. Lemme B.H. Suaugusiojo raida. – Poligrafija ir informatika, 2003.
45. Leonavičius J. Sociologijos žodynas: apie 4000 žodžių. – Vilnius: Academia, 1993.
46. Matulienė G. Šeimos psichologija. – Kaunas: Technologija, 1997.
47. Matulionis A.V., Kasparavičienė V. ir kt. Lietuvos socialinė struktūra. – Socialinių tyrimų institutas, Vilnius, 2005.
48. Matza D. Nusizengiamumo srovėje. – Vilnius: ALK/Vaga, 2004.
49. Merkys G. Veiksmingų resocializacijos ir ugdymo mmetodologijų paieškos problema // Nepilnamečių resocializacija. Priežiūros įstaigų psichosocialinė ir edukacinė situacija Lietuvoje. – VšĮ „Šiaulių universiteto leidykla“, 2002.
50. Michailovič I. Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). - Vilnius, 2001.
51. Michailovič I. Laisvės atėmimo bausmės resocializacinio poveikio problemos. // Teisė, 2001, Nr. 41. P.113 - 123.
52. Michailovič I. Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas. Mokomoji knyga. - Vilnius: VU leidykla, 2001.
53. Miller M. K. Content Analysis of the 18-Year Evolution of Violence in Video Game Magazines. // <http://www.albany.edu/scj/jcipc/vol16is1/Miller.pdf> (prisijungimo laikas 2009 10 23).
54. Nepilnamečiai, padarę sunkius nusikaltimus: psichologiniai ir socialiniai ypatumai. – Lietuvos žmogaus teisių centras, 2000.
55. Nusikalstamumas Lietuvoje ir jo prognozė iki 2015 m. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.
56. Pakštaitis L. Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai baudžiamajame kodekse, jų taikymo bei tobulinimo perspektyvos // Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika. – Vilnius, 2007. P.36 – 47.

57. Pakštaitis L. Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės reglamentavimo bei taikymo problemos// Jurisprudencija, Vilnius, 2007, Nr. 8 (98). P.13 – 19.
58. Petrulytė A. Jaunesniojo paauglio socialinė raida. – Presvika, 2003.
59. Piesliakas V. Lietuvos baudžiamoji teisė. Antroji knyga. – Vilnius: Justitia, 2008.
60. Pileckaitė – Markovienė M., Lazdauskas T. Šeima ir tėvų globos netekusio vaiko raida. – Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, Žinių plėtros projektai, Vilnius, 2007.
61. Piliponytė J. Resocializacijos galimybės Lietuvos įkalinimo įstaigose. // Sociologija. Mintis ir veiksmas, 2000 m. Nr. 1 - 2 (4). P.98 – 114.
62. Piliponytė J. Laisvės atėmimas: atlygis už nusikaltimą ar siekis pataisyti? // <http://www.sociumas.lt/Lit/nr13/bausme.asp> (prisijungimo laikas 2009 11 05).
63. Pruskus V. Sociologija. – VI „Vilniaus teisės ir verslo kolegija“, 2004.
64. Sakalauskas G. Tarptautiniai standartai nepilnamečių justicijoje // Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika. – Vilnius, 2007. P.11 – 35.
65. Sakalauskas G. ir kt. Vaikų ir jaunimo baudžiamoji atsakomybė: užsienio šalių patirtis. Vokietija, Austrija, Olandija, Lenkija, Rusija. – Vilnius: Justitia, 2001.
66. Sakalauskas G. Jaunimo baudžiamoji atsakomybė užsienio šalyse // Kvalifikacijos kėlimo kursų „Nepilnamečių kriminalinė justicija“ paskaitų medžiaga. - Vilnius, 2001.
67. Specializuotų teismų šeimos ir nepilnamečių byloms nagrinėti įstaigimo Lietuvoje poreikis ir galimybės. Mokslo taikomasis tyrimas. – Teisės institutas, Vilnius, 2002. // http://www.nplc.lt/sena/nj/Dokumentai/Literatura/special_teim_tyrim/Spec_Teism_tyr.doc (prisijungimo laikas 2009 11 20).
68. Suslavičius A. Socialinė psichologija. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1998.
69. Švedas G. Bausmių vykdymo teisė. Bendroji dalis. – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.
70. Uscila R. Atkuriamojo teisingumo koncepcija, jo modeliai nepilnamečių justicijoje // Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika. – Vilnius, 2007. P.60 – 73.
71. Uscila R. Nusikaltimo aukos ir nusikaltėlio mediacija Skandinavijos šalyse // Jurisprudencija. - Vilnius, 2002, T. 29(21). P.93-108.
72. Vaikų ir jaunimo neužimtumo ir nusikaltimų prevencija. Situacijos analizė ir metodinės rekomendacijos. – Vilnius: NPLC, 2000.
73. Vaišvila A. Teisės teorija. – Vilnius: Justitia, 2004.
74. Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. – Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997.

75. Vileikienė E., Gečėnienė S. Kriminalinės justicijos poveikis nepilnamečių teisės pažeidėjų asmenybei ir jų elgesiui. – Vilnius, 1999.
76. Vileikienė E. Kriminalinės justicijos poveikis nepilnamečiams teisės pažeidėjams. // Sociologija, Mintis ir veiksmas, 2000m. Nr. 1 - 2 (4), P. 82 – 97.
77. Vileikienė E. Lietuvos nepilnamečių justicijos problemos: sociologinė analizė. – Vilnius: NPLC, 2007.
78. Žukauskienė G. Kriminalinio elgesio psichologija. – Vilnius, 2006.
79. Žukauskienė G., Giedrienė R. ir kt. Nusikaltusio vaiko ar jaunuolio gražinimo į socialų gyvenimą visuomenėje koncepcija. // http://www.nplc.lt/sena/nj/Dokumentai/Literatura/smm_koncepcija/SMM%20koncepcija.doc (prisijungimo laikas 2009 11 20).
80. http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/index2.phtml?id=198&idStat=10&metai=2009&menuo=9®ionas=0&id3=40 (prisijungimo laikas 2009 10 23)
81. <http://db1.stat.gov.lt/statbank/default.asp?w=1229> (prisijungimo laikas 2009 09 15).
82. <http://www.nti-pn.lt/istorija.html> (prisijungimo laikas 2009 11 30).

ANOTACIJA

Nusikaltusių nepilnamečių, atliekančių laisvės atėmimo bausmę Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje – pataisos namuose, socialinė dezadaptacija ir resocializacija

Nepilnamečiai paaugliai, esant normaliam socializacijos procesui, kuriame dalyvauja įvairūs socialiniai institutai, išmoksta išties daug bei geba spręsti jų gyvenime iškylančias problemas, įveikti vidines krizes, savarankiškai priimti sprendimus ir įvertinti savo elgesio pasekmes. Jie suvokia, kad įstatymuose įtvirtintos teisės normos yra reikalingos socialiniams santykiams reguliuoti ir visuomeninei tvarkai palaikyti.

Magistro baigiamajame darbe analizuojamas atvirkščias socialinei adaptacijai procesas – nepilnamečių socialinė dezadaptacija. Aptariami svarbiausi socialinės dezadaptacijos veiksniai, pateikiama jų klasifikacija. Taip pat atskleidžiamas socialinės dezadaptacijos ir nusikalstamo elgesio ryšys.

Nepilnamečio resocializacijos procesas taip siejamas su socialine dezadaptacija. Resocializacinės veiklos tikslas – pašalinti socialinės dezadaptacijos veiksnius. Atliktas sociologinis tyrimas Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje – pataisos namuose patvirtino, kad laisvės atėmimo bausmė, kaip resocializacinio poveikio priemonė, nepašalina socialinės dezadaptacijos veiksnių.

Pagrindinės sąvokos: nepilnamečiai, nusikalstamumas, socialinė dezadaptacija, resocializacija.

ANNOTATION

Social Desadaptation and Resocialization of Juvenile Criminals who are imprisoned in Penitentiary and Inquisitional Isolator of Kaunas

Under-age teens at normal socialization process, which involves various social institutes, learn really a lot and they are able to deal with the challenges of life they face, they can overcome their internal crises, take their own decisions and assess the consequences of their behavior. They are aware that the law and social provisions are necessary to regulate social relations and maintain social order.

In this Master thesis the reverse process of social adaptation that is called social desadaptation is analyzed. The most important determinants of the social desadaptation and their classification are presented. This thesis also reveals the relations between juveniles' social desadaptation and a criminal behaviour.

Juveniles' resocialisation process has been associated with the social desadaptation. The main goal for resocializational practice is to remove the factors of social desadaptation. Sociological research carried out in Penitentiary and Inquisitional Isolator of Kaunas has confirmed that a custodial sentence does not remove the determinants of juvenile social desadaptation.

Keywords: juveniles, criminality, social desadaptation, resocialization.

SANTRAUKA

Nusikaltusių nepilnamečių, atliekančių laisvės atėmimo bausmę Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje – pataisos namuose, socialinė dezadaptacija ir resocializacija

Nepilnamečių nusikalstamumas ir jo priežastys buvo, yra ir bus aktuali kiekvienos valstybės diskusijų tema. Nuolatos ieškoma naujų ir alternatyvių būdų, prevencinių priemonių, galinčių sustabdyti nepilnamečių nusikalstamumo plitimą. Šiame magistro darbe nagrinėjama nepilnamečių socialinės dezadaptacijos samprata ir veiksniai bei jų ryšys su nusikaltimo padarymu. Mokslinės literatūros analizės pagrindu išskirti esminiai nepilnamečių socialinės dezadaptacijos mikroveiksniai (šeima, mokykla, neformalios bendraamžių grupės) bei makroveiksniai (valstybė ir joje priimami politiniai sprendimai, masinės informavimo priemonės). Pastebėta, jog socialinė dezadaptacija, apimanti įvairias grupes mikro ir makroveiksnių, yra viena nusikaltimo padarymo priežasčių. Nusikaltimas – socialinės dezadaptacijos išraiška.

Į nepilnamečių resocializacijos procesą taip pat žvelgiama pro socialinės dezadaptacijos prizmę. Analizuojami kai kurių Lietuvoje taikomų resocializacinių priemonių probleminiai aspektai. Tyrimo objektas lėmė, jog didžiausias dėmesys skiriamas laisvės atėmimo bausmei. Sociologinio tyrimo Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje – pataisos namuose pagalba siekta išsiaiškinti, kokie socialinės dezadaptacijos veiksniai turėjo didžiausią įtaką nuteistojo elgesiui bei kokią įtaką laisvės atėmimo bausmė, kaip resocializacinio poveikio priemonė, turi socialinės dezadaptacijos veiksnių pašalinimui arba jų daromo poveikio nepilnamečiui sumažinimui. Remiantis mokslinės literatūros analize ir atlikto tyrimo rezultatais galime patvirtinti iškeltą hipotezę, kad, vis dėlto, Lietuvoje taikomos resocializacinio poveikio priemonės, ypač laisvės atėmimo bausmė, daugeliu atveju nepašalina socialinės dezadaptacijos veiksnių.

Pagrindinės sąvokos: nepilnamečiai, nusikalstamumas, socialinė dezadaptacija, resocializacija.

SUMMARY

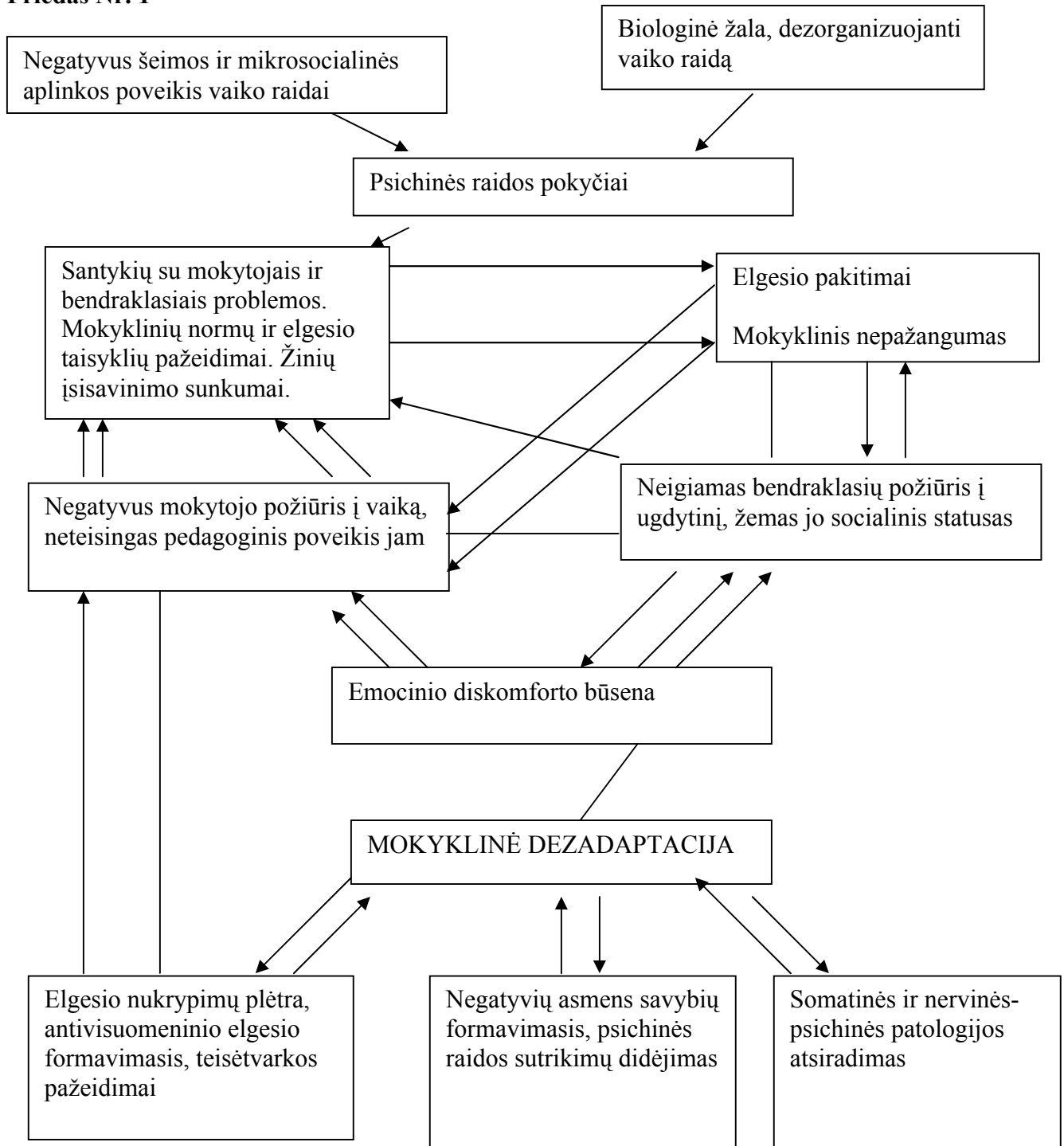
Social Desadaptation and Resocialization of Juvenile Criminals who are imprisoned in Penitentiary and Inquisitional Isolator of Kaunas

Juvenile criminality and its causes were, are and will be an important theme for discussion for each of the states. People are constantly seeking for some new alternative methods and preventive measures that could stop the spread of juvenile criminality. In this Master thesis author familiarizes with a concept of juveniles social desadaptation and its main reasons also with the impact and relations of social desadaptation and crimes. The main micro elements (like family, school and informal groups of contemporaries) and macro elements (like mass communication and the state with its politic decisions) were separated and based on the analysis of relating scholastic literature. Furthermore, author noticed that the social desadaptation, which involves various micro and macro elements, is one of the causes to make a crime. A crime is considered as the expression of the social desadaptation.

This thesis also provides with a new view to the resocialization process of the delinquent juveniles. Author looks into resocialization through a prism of social desadaptation. The most important of problematic aspects of currently existing resocialization measures have been analyzed. A sociological research was done in Penitentiary and Inquisitional Isolator of Kaunas in order to sort out what kind of impact to juvenile resocialization custodial sentence could provide and how it can minimize the effects of the elements of juvenile social desadaptation. On the ground of scholastic literature analysis and results of our sociological research we can confirm the hypothesis, that, unfortunately, the current means of resocialization in Lithuania, especially the custodial sentence, in most of the cases do not eliminate the elements of social desadaptation.

Keywords: juveniles, criminality, social desadaptation, resocialization.

Priedas Nr. 1

1 schema. Socialinė, psichologinė ir pedagoginė mokyklinės adaptacijos sunkumų diagnostikos raiška¹³⁴

¹³⁴ Burvytė S. Adaptacija ir jos raiška pradinėje mokykloje // Pedagogy studies (Pedagogika), Nr. 73/2004. P.83 – 88. // www.ceeol.com (prisijungimo laikas 2009 09 05).

Priedas Nr. 2

ANKETA

Ši anketa yra anoniminė, reikalinga magistro darbo sociologiniam tyrimui atlikti. Prašau sąžiningai atsakyti į pateiktus klausimus, iš anksto dėkoju.

1. Jūsų amžius:

- 14 metų
- 15 metų
- 16 metų
- 17 metų
- 18 metų
- 19 – 21 metų

2. Jūsų išsilavinimas:

- Pradinis
- Pagrindinis (baigtos 8 klasės)
- Vidurinis
- Nebaigtas vidurinis (jeigu pasirinkote šį variantą, parašykite, kiek klasių baigėte klases)

3. Už kokį nusikaltimą atliekate bausmę (jeigu esate baustas už kelis nusikaltimus, pažymėkite visus)?

- Nužudymas
- Sveikatos sutrikdymas
- Išžaginimas
- Seksualinis prievartavimas
- Plėšimas
- Vagystė
- Kita

4. Trumpai apibūdinkite priežastis, dėl ko padarėte nusikaltimą (jeigu Jums tinka keli atsakymai, pažymėkite visus, taip pat parašykite priežastis, kurios čia nepaminėtos):

- Paskatino draugai
- Draugai privertė nusikalsti
- Paveikė tėvai ir jų elgesys mano atžvilgiu
- Vargingai gyvenau, todėl reikėjo pinigų
- Elgiausi chuliganiškai
- Kita:
-
-
-

5. Kokios trukmės laisvės atėmimo bausmę Jums paskyrė teismas (įrašykite):

- metų, mėnesių, dienų

6. Kiek kartų esate teistas?

- kartas (-ai)

7. Kurioje grupėje šiuo metu esate:

- Paprastoje
- Lengvoje

8. Dėl kokių priežasčių esate lengvoje arba paprastoje grupėje?

.....

.....

.....

.....

9. Kokia Jūsų šeimos sudėtis:

- Tėvas ir mama
- Tėvas, mama broliai ir (ar) seserys
- Tėvas, mama, broliai ir (ar) seserys, seneliai
- Gyvenu tik su mama
- Gyvenu tik su tėvu
- Gyvenu su seneliais
- Gyvenu globos namuose
- Kita (jeigu gyvenate su draugais ir pan.).....

10. Kokie buvo Jūsų santykiai su šeimos nariais (globėjais) iki nusikaltimo padarymo:

- Gerai sutarėme, konfliktų nekildavo
- Sutarėme neblogai, kartais kildavo konfliktų
- Nuolatos pykdavomės, mažai laiko praleisdavau namuose
- Tėvai (globėjai) nuolatos priekaištaudavo dėl mano elgesio
- Kita

11. Kaip santykiai su šeimos nariais (globėjais) pasikeitė po laisvės atėmimo baudmės paskyrimo (pažymėkite kelis atsakymo variantus, jeigu Jums tinka):

- Sutariame gerai, tėvai (globėjai) stengiasi man padėti
- Nuolatos gaunu laiškų, mane dažnai lanko pataisos namuose
- Tėvai (globėjai) ant manęs pyksta, beveik nebendruojame
- Laiškų negaunu, manęs pataisos namuose nelanko arba aplanko labai retai
- Kita.....

12. Kokie buvo Jūsų santykiais su draugais iki nusikaltimo padarymo (pažymėkite kelis atsakymo variantus, jeigu Jums tinka):

- Turėjau keletą draugų, su jais puikiai sutarėme, kartu leisdavome laisvalaikį
- Priklausiau neformaliai draugų grupei, sutarėme gerai
- Priklausiau neformaliai draugų grupei, tačiau jaučiau iš jų spaudimą, iš manęs kartais tyčiodavosi
- Draugų visai neturėjau, su visais aplinkiniais dažnai pykdavausi
- Kita.....

13. Kaip santykiai su draugais pasikeitė po laisvės atėmimo baudmės paskyrimo:

- Ir toliau gerai sutariame, jie mane aplanko, rašo laiškus
- Sutariame neblogai, tačiau lanko ir laiškus rašo retai
- Santykiai nutrūko
- Kita:.....

14. Kokią vietą Jūsų gyvenime užėmė mokykla (pažymėkite kelis atsakymo variantus, jeigu Jums tinka):

- Mokytis man patiko, gaudavai gerus pažymius, gerai sutariau su mokytojais ir bendraklasiais
- Lankiau mokyklą, tačiau mokytis sekėsi sunkiai
- Į mokyklą eiti nemėgau, nes nesutariau su mokytojais
- Į mokyklą eiti nemėgau, nes nesutariau su klasės draugais
- Dažnai bėgdavau iš pamokų
- Mokyklos nelankiau
- Kita.....

15. Jeigu dažnai bėgdavote iš pamokų, kaip praleisdavote mokymuisi skirtą laiką (jeigu mokyklą lankėte, šį klausimą praleiskite):

- Sėdėdavau namuose ir nieko neveikdavau
- Žiūrėdavau televizorių ar žaisdavau kompiuterinius žaidimus namuose ar pas draugus
- Susitikdavome su draugais, kurie taip pat drauge bėgdavo iš pamokų
- Susitikdavau su draugais, planuodavome, kaip padaryti nusikaltimą
- Kita.....

16. Jeigu turėtumėte galimybę rinktis, ar vėl padarytumėte tą patį nusikaltimą?

- Ne
- Taip
- Galbūt

17. Ar pavydite savo bendraamžiams to, ką jie dabar turi (draugai, daiktai, užsiėmimai ir pan.)?

- Taip
- Ne

18. Kaip manote, kodėl kiti vaikai gyvena kitaip nei Jūs dabar (jeigu tinka keli atsakymo variantai, pažymėkite abu)?

- Tik dėl to, kad jie nepadarė nusikaltimo
- Dėl to, kad juos labiau myli ir rūpinasi tėvai (globėjai)
- Dėl to, kad su jais aktyviai užsiima mokytojai
- Dėl to, kad jie nesusidėjo su blogais draugais
- Kita.....

19. Ar tėvai Jums padėjo spręsti bendravimo problemas su bendraamžiais, su mokytojais?

- Padėjo, aktyviai dalyvaudavo mano gyvenime
- Padėdavo labai retai
- Nepadėdavo, kadangi tai buvo mano problema
- Kita.....

20. Ar mokytojai Jums padėjo spręsti bendravimo problemas su bendraamžiais, su tėvais?

- Padėjo, nuolatos domėjosi, kaip man sekasi ir pan.
- Padėdavo labai retai
- Visiškai nepadėjo, nesidomėjo mano užklasine veikla
- Kita.....

21. Kuo Jums patrauklus dabartinis gyvenimo būdas pataisos namuose (jeigu tinka keli atsakymo variantai, pažymėkite abu)?

- Niekuo, negaliu pakęsti pataisos namų, laikiu, kol galėsiu iš čia išeiti
- Manim gerai rūpinasi auklėtojai
- Man patinka mokytis profesijos
- Visados duoda maisto bei šviesią patalynę
- Man patinka susiskirstymas tarp kitų nuteistųjų
- Pataisos namai man atstoja namus
- Kita.....

22. Ko Jūs norėtumėte pasiekti gyvenime (pasirinkite vieną labiausiai tinkantį atsakymą)?

- Norėčiau turėti šeimą, mėgstamą darbą
- Norėčiau turėti daug pinigų
- Norėčiau aplankyti kuo daugiau užsienio šalių, nes man įdomi jų kultūra
- Norėčiau išvažiuoti iš Lietuvos ir daugiau nebegrįžti, kadangi čia niekam neesu reikalingas
- Norėčiau baigti studijas universitete
- Kita.....

23. Kaip tikitės įgyvendinti šiuos norus?

- Atlikęs laisvės atėmimo bausmę stropiai mokysiuos
- Atlikęs laisvės atėmimo bausmę ieškosiu darbo
- Atlikęs laisvės atėmimo bausmę grįšiu pas šeimą ir stengsiuosi pasitaisyti
- Atlikęs laisvės atėmimo bausmę, visų pirma atkeršysiu tiems, kurie privertė mane nusikalsti
- Kita.....

24. Ar buvimas pataisos namuose privertė Jus susimąstyti apie savo padaryto nusikaltimo žalą ir skatina Jus pasitaisyti?

- Visiškai sutinku, aš jau suvokiau savo klaidą ir daugiau nebebusikalsiu
- Norėčiau pasitaisyti, tačiau pataisos namų darbuotojai nesuteikia tam sąlygų
- Norėčiau pasitaisyti, tačiau kiti nuteistieji ir gyvenimas pataisos namuose sukelia tik blogas mintis, skatina nusikalsti
- Man tai nesvarbu, kadangi gyvenimas laisvėje nepilnavertis (pvz. neturiu šeimos, niekam neesu reikalingas, neturiu draugų ir pan.)
- Kita.....

25. Kaip manote, jeigu Jums teismas būtų paskyręs kitokią bausmę (pvz. elgesio apribojimas, kuomet nebūtumėte izoliuoti nuo visuomenės), ar ji labiau skatintų norą pasitaisyti ir daugiau nebebusikalsti?

- Taip
- Ne
- Nežinau